ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОРОДАЙКО ОЛЕСЯ РОСТИСЛАВІВНА

УДК 340.12(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ УМОВАХ

081 Право
Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. Р. Бородайко

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник Луцький Мирослав Іванович, доктор юридичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2026

АНОТАЦІЯ

Бородайко О. Р. Еволюція правової культури в сучасних демократичних умовах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила», Івано-Франківськ, 2026.

Дисертація присвячена комплексному теоретико-правовому дослідженню еволюції правової культури в сучасних демократичних умовах, з'ясуванню закономірностей взаємодії її нормативного, ціннісного, інституційного й поведінкового вимірів та обґрунтуванню напрямів формування активної правової суб'єктності. У роботі переосмислено правову культуру як динамічний соціально-правовий феномен, що відображає ступінь інтеріоризації фундаментальних правових цінностей, якість функціонування демократичних інституцій і здатність особи усвідомлено реалізовувати та захищати свої права.

Актуальність теми зумовлена суперечністю між формальним утвердженням демократичних нормативних стандартів та неоднаковою ефективністю їх практичного відтворення. Показано, що демократизація правової культури не зводиться до зростання юридичної поінформованості або нормативної дисципліни, а передбачає перехід до ціннісно мотивованої правової активності, процедурної справедливості, взаємної відповідальності держави й особи та реального громадського контролю за публічною владою. Особливого значення ця проблематика набуває в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій, коли стійкість демократичного правопорядку дедалі більше залежить від рівня правосвідомості громадян, професійної правової культури посадових осіб та готовності суспільства відстоювати демократичні цінності правовими засобами. Важливим є формування такого правокультурного середовища, у якому повага до людської гідності, свободи, рівності та

верховенства права стає не лише нормативною вимогою, а й внутрішнім переконанням учасників суспільних відносин. Саме тому дослідження демократизації правової культури має важливе теоретичне і практичне значення для подолання правового нігілізму, зміцнення довіри до державних інституцій та утвердження відповідальної моделі взаємодії особи, суспільства і держави.

У результаті систематизації історико-філософських концепцій та сучасних теоретико-правових підходів розкрито багатовимірний характер правової культури як складного соціально-правового явища, що поєднує правові знання, цінності, переконання, поведінкові установки та практику функціонування правових інститутів. У її структурі виокремлено когнітивний, аксіологічний, психологічно-установчий, поведінковий, інституційний і комунікативно-дискурсивний компоненти, які відображають різні аспекти сприйняття, осмислення та реалізації права. Водночас розмежовано особистісний, груповий, професійний, інституційний і суспільний рівні правової культури, що дозволяє простежити особливості її формування та прояву в різних сферах суспільного життя. Обґрунтовано, що рівень розвитку правової культури визначається не лише обсягом юридичних знань або формальним дотриманням законодавства, а насамперед узгодженістю правових цінностей, внутрішніх переконань і реальної поведінки суб’єктів права. Особливого значення набуває здатність правової культури забезпечувати свідоме сприйняття демократичних принципів, формувати відповідальне ставлення до реалізації прав і виконання обов’язків, а також сприяти утвердженню правомірних моделей взаємодії особи, суспільства та держави.

Розкрито культуроутворювальне значення норми права як базового нормативного елемента правової культури. Доведено, що її фактичний соціальний вплив залежить від визначеності, ціннісної легітимності й послідовності правозастосування. Встановлено взаємний зв’язок між якістю

правового регулювання та правовими переконаннями громадян. З'ясовано функціональні відмінності правосвідомості, правового виховання та правової культури, а також особливе значення інституційного досвіду особи для формування стійкої поваги до права. Особливу увагу приділено розмежуванню формальної чинності правової норми та її правокультурної дієвості, яка залежить від ціннісного сприйняття припису, передбачуваності його застосування й довіри до відповідальних інституцій.

У роботі доведено, що демократичні інституції виступають не лише суб'єктами реалізації правових норм, а й самостійними середовищами формування та розвитку правової культури, оскільки характер їхньої діяльності безпосередньо впливає на правосвідомість громадян, сприйняття демократичних цінностей і ставлення до права. Визначальними чинниками її розвитку є прозорість і підзвітність публічної влади, передбачуваність правових процедур, доступність ефективного захисту прав людини, обґрунтованість владних рішень та послідовне дотримання принципу верховенства права. Встановлено, що повсякденна практика функціонування державних інституцій здатна як зміцнювати довіру до права, так і породжувати правовий нігілізм у разі формального застосування законодавства, вибірковості правових рішень або недостатньої відповідальності посадових осіб. Обґрунтовано розуміння правової політики як інструменту цілеспрямованої правокультурної трансформації, спрямованої на утвердження демократичних цінностей, підвищення якості правового регулювання та формування відповідальної взаємодії держави й громадянського суспільства. Наголошено, що результативність такої політики має оцінюватися не кількістю ухвалених нормативно-правових актів чи проведених реформ, а реальним рівнем забезпечення прав і свобод людини, ефективністю правових гарантій, доступністю демократичних процедур та зміцненням суспільної довіри до правових інститутів.

Самостійним напрямом дослідження стало визначення потенціалу правового заохочення як позитивного засобу підтримки соціально відповідальної та ініціативної поведінки. Встановлено, що його демократична правомірність залежить від рівного доступу до юридичних переваг, прозорості критеріїв, пропорційності та збереження добровільності волевиявлення. Обґрунтовано необхідність запобігати використанню заохочення як прихованого засобу маніпулятивного впливу. Правове заохочення має формувати стійку внутрішню мотивацію до правомірності, доброчесності та суспільної відповідальності, а не ситуативне пристосування до винагороди. Підкреслено неприпустимість підміни гарантованих прав умовними юридичними перевагами.

Значну увагу приділено правовому вихованню як механізму становлення активної правової позиції громадянина. Запропоновано суб’єктотворче розуміння правовиховної діяльності, у межах якого правові знання, цінності й навички юридичної аргументації поєднуються з практичним досвідом участі у демократичних процедурах і захисті суб’єктивних прав. Наголошено, що без відповідності між проголошеними принципами та реальною інституційною поведінкою освітні впливи втрачають значну частину свого потенціалу. Результативність правового виховання слід оцінювати за здатністю особи самостійно використовувати юридичні процедури, аргументовано відстоювати правову позицію, поважати права інших та брати участь у демократичному контролі.

Досліджено цифровий простір як нове середовище формування правової культури, в якому розширення доступу до правової інформації поєднується з ризиками інформаційної маніпуляції, алгоритмічної непрозорості, цифрової нерівності й порушення приватності. Уточнено зміст цифрової правової компетентності через спроможність критично оцінювати інформацію, усвідомлювати юридичні наслідки електронних дій, захищати персональні дані

та використовувати механізми перегляду юридично значущих рішень. Обґрунтовано потребу в людському контролі за автоматизованими рішеннями, прозорості алгоритмічних процедур і рівному доступі до цифрових сервісів. Цифровізація не повинна обмежувати оскарження рішень чи погіршувати правове становище людини.

Обґрунтовано розуміння гармонізації національних правових культур у глобалізованому світі як багаторівневого процесу ціннісної, нормативної, інституційної та поведінкової конвергенції, який не повинен призводити до механічної уніфікації правових традицій. Для України визначено значення змістовного освоєння європейських правових стандартів у професійній культурі, публічному управлінні, правозастосуванні та повсякденній поведінці громадян. Підкреслено, що ефективність гармонізації залежить від поєднання універсальності прав людини й верховенства права з повагою до історично сформованої правової самобутності та від здатності інституцій забезпечувати реальне, а не декларативне втілення спільних стандартів.

Науковим результатом дисертації є інтегративна модель демократично орієнтованої еволюції правової культури, що поєднує нормативну легітимацію, ціннісну інтеріоризацію, інституційне підтвердження та поведінкову реалізацію права. Сформульовано критерій активної правової суб’єктності та концептуальне положення про правокультурну узгодженість як необхідну передумову змістовної демократизації. Практичне значення одержаних результатів пов’язується з можливістю їх застосування у правовій політиці, юридичній освіті, удосконаленні демократичних процедур і формуванні гарантій прав людини у цифровому просторі.

Ключові слова: правова культура, еволюція правової культури, правосвідомість, норми права, правове виховання, демократична держава,

верховенство права, правова політика, правове заохочення, цифрова правова культура, права людини, європейська інтеграція.

Список публікацій здобувача

1. Бородайко О. Р. Виклики й перспективи гармонізації Національних правових культур у контексті Європейської інтеграції України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2025. Випуск 3. С. 22-26. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.4.

2. Borodaiko Olesia. Legal education as a response to the transformation of social orientations: challenges of globalization. Entrepreneurship, Economy and Law. 2024. № 3. pp. 74-79. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.13.

3. Бородайко О. Р. Цифровізація та інституційна довіра: правовий аналіз взаємозв'язку. Правові новели. 2024. № 23. Том 2. С. 5-11. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.2.1.

4. Бородайко О. Р. Цифровий простір як нове середовище формування правової культури: загрози, можливості та механізми правового забезпечення. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 11. С. 569–571. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/126

5. Бородайко О. Р. Правова політика як чинник формування сучасної моделі правової культури України. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 лютого 2025 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 30-33.

6. Бородайко О. Р. Правове заохочення як інструмент соціального партнерства в умовах глобалізованої держави. Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної

науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 61-63.

7. Бородайко О. Р. Правова культура, свідомість і виховання: точки перетину та взаємовплив. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 14–16.

8. Бородайко О. Р. Цифрова правова культура як чинник легітимації державної соціальної політики. Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 16–17 квітня 2024 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 36-39.

ANNOTATION

Borodaiko O. R. The Evolution of Legal Culture in Contemporary Democratic Conditions. – Qualification research paper presented as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law. – Higher Education Institution «King Danylo University», Ivano-Frankivsk, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical and legal study of the evolution of legal culture in contemporary democratic conditions, the identification of patterns governing the interaction between its normative, axiological, institutional, and behavioral dimensions, and the substantiation of approaches to the formation of active legal subjectivity. The study reconceptualizes legal culture as a dynamic socio-legal phenomenon reflecting the degree of internalization of fundamental legal values, the quality of the functioning of democratic institutions, and the individual's capacity to consciously exercise and protect their rights.

The relevance of the research topic is determined by the contradiction between the formal establishment of democratic normative standards and the varying effectiveness of their practical implementation. It is demonstrated that the democratization of legal culture cannot be reduced to an increase in legal awareness or normative discipline but presupposes a transition towards value-driven legal activity, procedural justice, mutual responsibility between the state and the individual, and effective public oversight of governmental authority. This issue acquires particular significance in the context of contemporary socio-political transformations, when the stability of the democratic legal order increasingly depends on the level of citizens' legal consciousness, the professional legal culture of public officials, and society's readiness to defend democratic values through legal means. Of particular importance is the development of a legal-cultural environment in which respect for human dignity, freedom, equality, and the rule of law becomes not merely a normative requirement but also an internal conviction of participants in social relations. Consequently, the study

of the democratization of legal culture is of considerable theoretical and practical significance for overcoming legal nihilism, strengthening public trust in state institutions, and establishing a responsible model of interaction between the individual, society, and the state.

Through the systematization of historical and philosophical concepts and contemporary theoretical and legal approaches, the multidimensional nature of legal culture is revealed as a complex socio-legal phenomenon encompassing legal knowledge, values, beliefs, behavioral attitudes, and the practical functioning of legal institutions. Its structure is differentiated into cognitive, axiological, psychological-attitudinal, behavioral, institutional, and communicative-discursive components, which reflect various aspects of the perception, interpretation, and implementation of law. At the same time, individual, group, professional, institutional, and societal levels of legal culture are distinguished, making it possible to identify the particular features of its formation and manifestation across different spheres of social life. It is substantiated that the level of development of legal culture is determined not only by the extent of legal knowledge or formal compliance with legislation but primarily by the coherence of legal values, internal convictions, and the actual behavior of legal subjects. Particular significance is attributed to the capacity of legal culture to ensure the conscious acceptance of democratic principles, foster a responsible attitude towards the exercise of rights and the fulfillment of obligations, and promote the establishment of lawful models of interaction between the individual, society, and the state.

The culture-forming significance of the legal norm as a fundamental normative element of legal culture is examined. It is demonstrated that its actual social impact depends on legal certainty, axiological legitimacy, and the consistency of law enforcement. A reciprocal relationship between the quality of legal regulation and citizens' legal beliefs is established. The functional distinctions between legal consciousness, legal education, and legal culture are clarified, as is the particular

importance of an individual's institutional experience in developing lasting respect for the law. Special attention is devoted to distinguishing the formal validity of a legal norm from its effectiveness in shaping legal culture, which depends on the value-based perception of the legal prescription, the predictability of its application, and trust in the relevant institutions.

The dissertation demonstrates that democratic institutions act not only as entities responsible for implementing legal norms but also as independent environments for the formation and development of legal culture, since the nature of their activities directly influences citizens' legal consciousness, their perception of democratic values, and their attitudes towards the law. The determining factors in its development include the transparency and accountability of public authorities, the predictability of legal procedures, access to effective human rights protection, the justification of governmental decisions, and consistent adherence to the principle of the rule of law. It is established that the everyday functioning of state institutions may either strengthen trust in the law or give rise to legal nihilism in cases involving the merely formal application of legislation, selective legal decision-making, or insufficient accountability of public officials. Legal policy is conceptualized as an instrument of purposeful legal-cultural transformation aimed at establishing democratic values, improving the quality of legal regulation, and fostering responsible interaction between the state and civil society. It is emphasized that the effectiveness of such policy should be assessed not by the number of adopted legal acts or implemented reforms but by the actual level of protection of human rights and freedoms, the effectiveness of legal safeguards, the accessibility of democratic procedures, and the strengthening of public trust in legal institutions.

An independent area of the research focuses on identifying the potential of legal incentives as a positive means of supporting socially responsible and proactive behavior. It is established that their legitimacy in a democratic context depends on equal

access to legal benefits, transparency of criteria, proportionality, and the preservation of freedom of choice. The necessity of preventing the use of incentives as a concealed instrument of manipulative influence is substantiated. Legal incentives should foster sustainable internal motivation towards lawful conduct, integrity, and social responsibility rather than situational adaptation to rewards. The inadmissibility of substituting guaranteed rights with conditional legal benefits is particularly emphasized.

Considerable attention is devoted to legal education as a mechanism for developing an active legal position among citizens. A subject-forming approach to legal education is proposed, whereby legal knowledge, values, and legal argumentation skills are combined with practical experience of participation in democratic procedures and the protection of subjective rights. It is emphasized that, in the absence of consistency between proclaimed principles and actual institutional conduct, educational influences lose a substantial part of their potential. The effectiveness of legal education should be assessed by an individual's ability to independently use legal procedures, substantiate and defend a legal position, respect the rights of others, and participate in democratic oversight.

The digital environment is examined as a new setting for the formation of legal culture, in which expanded access to legal information is accompanied by risks of information manipulation, algorithmic opacity, digital inequality, and violations of privacy. The concept of digital legal competence is further clarified through the capacity to critically evaluate information, understand the legal consequences of electronic actions, protect personal data, and utilize mechanisms for reviewing legally significant decisions. The need for human oversight of automated decisions, transparency of algorithmic procedures, and equal access to digital services is substantiated. Digitalization must not restrict the ability to challenge decisions or adversely affect an individual's legal position.

The harmonization of national legal cultures in a globalized world is conceptualized as a multilevel process of axiological, normative, institutional, and behavioral convergence that must not result in the mechanical unification of legal traditions. In the Ukrainian context, the importance of the substantive assimilation of European legal standards within professional legal culture, public administration, law enforcement and application, and citizens' everyday behavior is established. It is emphasized that the effectiveness of harmonization depends on combining the universality of human rights and the rule of law with respect for historically established national legal identity, as well as on the capacity of institutions to ensure the actual rather than merely declarative implementation of shared standards.

The principal scientific contribution of the dissertation consists in the development of an integrative model of democratically oriented evolution of legal culture, combining normative legitimation, axiological internalization, institutional validation, and behavioral implementation of law. A criterion of active legal subjectivity and a conceptual proposition concerning legal-cultural coherence as a necessary prerequisite for substantive democratization are formulated. The practical significance of the findings lies in their potential application to legal policy, legal education, the improvement of democratic procedures, and the development of human rights safeguards in the digital environment.

Keywords: legal culture, evolution of legal culture, legal consciousness, legal norms, legal education, democratic state, rule of law, legal policy, legal incentives, digital legal culture, human rights, European integration.

List of the publications of doctoral candidate

1. Borodaiko O. R. Vyklyky y perspektyvy harmonizatsii natsionalnykh pravovykh kultur u konteksti Yevropeiskoi intehratsii Ukrainy. Naukovyi visnyk

publichnoho ta pryvatnoho prava. 2025. Vypusk 3. S. 22–26. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.4 [in Ukrainian].

2. Borodaiko Olesia. Legal education as a response to the transformation of social orientations: challenges of globalization. Entrepreneurship, Economy and Law. 2024. № 3. pp. 74–79. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.13 [in English].

3. Borodaiko O. R. Tsyfrovizatsiia ta instytutsiina dovira: pravovyi analiz vzaiemozviazku. Pravovi novely. 2024. № 23. Tom 2. S. 5–11. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.2.1 [in Ukrainian].

4. Borodaiko O. R. Tsyfrovyi prostir yak nove seredovyshche formuvannia pravovoi kultury: zahrozy, mozhlyvosti ta mekhanizmy pravovoho zabezpechennia. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2025. № 11. S. 569–571. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/126 [in Ukrainian].

5. Borodaiko O. R. Pravova polityka yak chynnyk formuvannia suchasnoi modeli pravovoi kultury Ukrainy. Perspektyvni napriamky rozvytku yurydychnoi nauky u 21-mu storichchi: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 18–19 liutoho 2025 r. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava, 2025. S. 30–33 [in Ukrainian].

6. Borodaiko O. R. Pravove zaokhochennia yak instrument sotsialnoho partnerstva v umovakh hlobalizovanoi derzhavy. Priorytetni napriamy rozvytku yurydychnoi nauky: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 18–19 veresnia 2024 r. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava, 2024. S. 61–63 [in Ukrainian].

7. Borodaiko O. R. Pravova kultura, svidomist i vykhovannia: tochky peretynu ta vzaiemovplyv. Reformuvannia ukrainskoho zakonodavstva: problemni pytannia ta shliakhy yikh vyrishennia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii,

m. Kyiv, 07–08 liutoho 2024 r. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava, 2024. S. 14–16 [in Ukrainian].

8. Borodaiko O. R. Tsyfrova pravova kultura yak chynnyk lehitymatsii derzhavnoi sotsialnoi polityky. Tendentsii ta perspektyvy rozvytku yurydychnoi nauky sohodennia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 16–17 kvitnia 2024 r. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava, 2024. S. 36–39 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ВСТУП.....17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ.....27
1.1. Правова культура: поняття, структура, історико-філософські основи.....27
1.2. Норми права як базовий елемент структури правової культури.....46
1.3. Взаємозв'язок правової культури, правосвідомості та правового виховання...66
Висновки до розділу 1.....91
РОЗДІЛ 2. СТАН І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ.....94
2.1. Вплив демократичних інституцій на еволюцію правової культури.....94
2.2. Роль правової політики у формуванні нової моделі правової культури.....132
2.3. Правове заохочення як засіб підтримки позитивної правової поведінки.....152
Висновки до розділу 2.....184
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ.....186
3.1. Правове виховання як інструмент формування активної правової позиції громадян.....186
3.2. Виклики та ризики у формуванні правової культури в цифровому просторі.202
3.3. Гармонізація національних правових культур у глобалізованому світі.....221
Висновки до розділу 3.....239
ВИСНОВКИ.....241
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....249
ДОДАТКИ.....265

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Демократизація суспільних відносин зумовлює переосмислення правової культури як складного соціально-правового явища, що визначає характер взаємодії людини, суспільства та держави. Її зміст не обмежується рівнем юридичної обізнаності чи дотриманням законодавчих приписів, а охоплює систему правових цінностей, переконань, поведінкових установок та способів реалізації права. У цьому контексті принципового значення набуває дослідження еволюції правової культури від переважно нормативного сприйняття права до усвідомлення його ціннісної природи, заснованої на людській гідності, свободі, справедливості та верховенстві права. Такий підхід відкриває можливості для з'ясування закономірностей формування демократичної правосвідомості та її впливу на розвиток правового порядку.

Особливість сучасного етапу розвитку української правової системи полягає в необхідності забезпечення відповідності між конституційно визначеною моделлю демократичної державності та фактичним характером суспільних правовідносин. Наявність юридичних гарантій прав людини не завжди супроводжується належною якістю правозастосування, послідовністю інституційної діяльності та усвідомленим ставленням громадян до правових обов'язків. За таких обставин правова культура набуває значення важливого чинника подолання правового нігілізму, утвердження відповідальності суб'єктів права та формування суспільної довіри до правових інститутів. Відповідно, її розвиток необхідно розглядати у взаємозв'язку з якістю функціонування державних механізмів і реальними можливостями особи захищати свої законні інтереси.

Не менш важливим є інституційний аспект правокультурного розвитку, який виявляється у впливі діяльності органів публічної влади на суспільне

сприйняття права. Передбачуваність адміністративних процедур, обґрунтованість управлінських рішень, доступність правосуддя та невідворотність юридичної відповідальності формують практичний досвід взаємодії громадян із правовою системою. Саме через такий досвід визначається ступінь суспільного визнання авторитету права та готовності особи використовувати юридичні засоби для вирішення конфліктів. Отже, правова культура має досліджуватися не лише як характеристика індивідуальної свідомості, а й як показник якості інституційного середовища та його відповідності демократичним стандартам.

Новий вимір досліджуваної проблематики пов’язаний зі зміною інформаційно-комунікативного середовища, у якому відбувається формування правових уявлень і моделей поведінки. Поширення цифрових технологій істотно розширює доступ до юридичної інформації, спрощує взаємодію з органами публічної влади та створює додаткові інструменти громадянської активності. Водночас зростає значення критичного сприйняття інформації, захисту персональних даних, усвідомлення меж цифрової свободи та відповідальності за використання інформаційних ресурсів. Це дозволяє виокремити цифрову правову компетентність як важливу характеристику сучасної правової культури, що потребує самостійного теоретичного осмислення.

Вагоме теоретичне підґрунтя дослідження становлять наукові доробки вітчизняних учених, зокрема М. Козюбри, П. Рабіновича, О. Скакун, С. Погребняка, О. Данильяна, С. Максимова, О. Дзьобаня, А. Кучука та інших представників української юридичної науки. У їхніх працях висвітлено фундаментальні питання правової культури, правосвідомості, ціннісної природи права, верховенства права та демократичного розвитку державності.

Водночас недостатньо з’ясованим залишається питання про критерії оцінювання якісних змін правової культури. Традиційні показники юридичної

поінформованості, законослухняності та правової активності не завжди дозволяють визначити глибину засвоєння демократичних цінностей і характер їх впливу на суспільну поведінку. Це актуалізує необхідність розроблення комплексного теоретико-правового підходу, який враховуватиме взаємодію когнітивних, аксіологічних, психологічних, поведінкових та інституційних складових правової культури. Наукове значення такого дослідження полягає у встановленні закономірностей її еволюції, визначенні чинників правокультурної стійкості та обґрунтуванні напрямів формування демократичного правового середовища, у якому юридичні норми набувають не лише формальної обов'язковості, а й суспільного визнання та практичної дієвості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри права імені академіка УАН о.Івана Луцького Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила» за напрямами «Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)» (державний реєстраційний номер 0116U002342) та «Закономірності розвитку і функціонування правової держави» (державний реєстраційний номер 0111U006673).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є комплексне теоретико-правове осмислення закономірностей еволюції правової культури в сучасних демократичних умовах, визначення взаємозв'язку її нормативного, аксіологічного, інституційного й поведінкового компонентів та обґрунтування концептуальних напрямів удосконалення механізмів формування активної правової суб'єктності, зміцнення інституційної довіри й гармонізації національної правової культури з демократичними стандартами.

Для досягнення визначеної мети поставлено такі основні *завдання:*

- розкрити поняття, структуру та історико-філософські основи формування правової культури, визначити її сутнісні характеристики та співвідношення із суміжними загальнотеоретичними категоріями;

- визначити місце та значення норм права як базового структурного елемента правової культури, розкрити особливості їхнього впливу на формування правокультурних цінностей і моделей правомірної поведінки;

- охарактеризувати системний взаємозв'язок правової культури, правосвідомості та правового виховання, визначити особливості їх взаємовпливу та розмежувати функціональне призначення в механізмі правового регулювання;

- встановити характер і закономірності впливу демократичних інституцій на еволюцію правової культури, визначити значення процедурної справедливості, інституційної підзвітності та суспільної довіри в процесах її трансформації;

- обґрунтувати роль державної правової політики у формуванні нової моделі правової культури, визначити її пріоритетні напрями, правові засоби реалізації та критерії ефективності в умовах демократичних перетворень;

- визначити теоретико-правові засади, функціональне призначення та нормативні межі застосування правового заохочення як засобу підтримки позитивної правової поведінки в демократичному суспільстві;

- розкрити сучасний зміст, функції та механізми правового виховання як інструменту формування активної правової позиції громадян, підвищення рівня їхньої правосвідомості та культури правомірної поведінки;

- систематизувати основні виклики та ризики формування правової культури в цифровому просторі, визначити особливості впливу цифровізації на правову поведінку та обґрунтувати правові механізми мінімізації відповідних загроз;

- визначити теоретико-правові засади та основні напрями гармонізації національних правових культур в умовах глобалізації, обґрунтувати особливості цього процесу в контексті європейської інтеграції України.

Об'єктом дослідження є процеси формування, розвитку та трансформації правової культури в умовах демократизації сучасного правового життя.

Предметом дослідження є теоретико-правові закономірності, структурно-функціональні характеристики, ціннісні засади й інституційно-поведінкові механізми еволюції правової культури в демократичному суспільстві, а також чинники її цифрової трансформації та міжправової гармонізації.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить комплекс взаємодоповнювальних загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосування яких визначається багатовимірністю досліджуваного феномену. Діалектичний метод використано для встановлення внутрішніх суперечностей між формально-нормативним закріпленням демократичних принципів та їх фактичною соціальною реалізацією, а також для осмислення співвідношення стабільності правових цінностей і динамізму правових практик (підрозділи 1.1, 2.1, 3.3). Історико-правовий метод дозволив простежити філософські передумови й доктринальні зміни в розумінні правової культури (підрозділ 1.1). Формально-юридичний метод застосовано при дослідженні нормативних властивостей правових приписів, правового заохочення та засобів реалізації правової політики (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3). Системно-структурний метод забезпечив розмежування когнітивного, аксіологічного, психологічно-установчого, поведінкового, інституційного й комунікативного компонентів правової культури та встановлення зв'язків між ними (підрозділи 1.1–1.3). Функціональний метод використано для з'ясування культуроутворювального впливу демократичних інституцій, правової політики та правового виховання (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1). Порівняльно-правовий метод дозволив виявити

методологічні межі нормативної конвергенції й умови адаптації спільних демократичних стандартів до національного правового середовища (підрозділ 3.3). Аксіологічний та антропологічний підходи використано для визначення ціннісних критеріїв правокультурного розвитку, співвідношення юридичної визначеності з людською гідністю та здатності особи до правової самоорганізації (підрозділи 1.1, 1.3, 3.1). Прогностичний метод і теоретико-правове моделювання застосовано для формулювання перспектив правового виховання, захисту прав людини в цифровому просторі та гармонізації правових культур (підрозділи 3.1–3.3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у формуванні цілісної теоретико-правової моделі еволюції правової культури за умов демократизації, у межах якої взаємообумовлені зміни нормативного, ціннісного, інституційного та поведінкового вимірів осмислюються крізь критерій реальності правової суб’єктності людини. На відміну від підходів, зосереджених переважно на рівні юридичних знань або показниках формальної законослухняності, у дослідженні обґрунтовується необхідність оцінювання правової культури за здатністю демократичного правопорядку відтворювати цінності свободи, людської гідності, процедурної справедливості та взаємної юридичної відповідальності держави й особи.

Основними положеннями, які пропонуються до наукової дискусії та виносяться на захист, є такі:

уперше:

- сформульовано інтегративну модель демократично орієнтованої еволюції правової культури як взаємозалежного процесу нормативної легітимації, ціннісної інтеріоризації, інституційного підтвердження та поведінкової реалізації правових принципів. Доведено, що правокультурна трансформація набуває завершеного змісту не в момент формального запровадження демократичних

норм, а за умови їх відтворення в передбачуваних юридичних процедурах, довірі до правових інституцій і практиках активного здійснення суб'єктивних прав;

- обґрунтовано концептуальне положення про активну правову суб'єктність як системоутворювальний критерій демократичної зрілості правової культури. Її ознаками визначено свідоме прийняття правових цінностей, практичну здатність користуватися юридичними механізмами, визнання рівноправності інших суб'єктів і готовність контролювати публічну владу правовими засобами. Запропоновано розмежовувати пасивну нормативну лояльність, інструментальне використання права та ціннісно мотивовану правову активність як якісно відмінні моделі правокультурної поведінки;

- запропоновано теоретико-правову конструкцію правокультурної узгодженості, відповідно до якої ефективність демократичних перетворень залежить від відсутності системного розриву між змістом нормативних приписів, публічно задекларованими правовими цінностями, реальною інституційною поведінкою та досвідом юридичної участі громадян. Обґрунтовано, що виявлення такого розриву дає змогу диференціювати формальну нормативну модернізацію і змістовну демократичну трансформацію та визначати пріоритети коригування правової політики;

удосконалено:

- структурно-функціональне розуміння правової культури шляхом систематизації її когнітивного, аксіологічного, психологічно-установчого, поведінкового, інституційного та комунікативно-дискурсивного компонентів з одночасним розмежуванням особистісного, групового, професійного, інституційного й суспільного рівнів. Такий підхід унеможливлює ототожнення характеристик індивідуальної правосвідомості із загальним станом правового порядку та дозволяє аналізувати внутрішню асиметрію його розвитку;

- наукові положення щодо правової політики як механізму формування демократичної правової культури шляхом обґрунтування її правокультурної результативності через критерії реальної захищеності прав, процедурної справедливості, інституційної підзвітності, передбачуваності правозастосування і доступності участі громадян, а не виключно через кількісні показники нормотворчої діяльності чи адміністративних реформ;

- підхід до правового заохочення як форми позитивного юридичного стимулювання, відповідно до якого його демократична легітимність визначається поєднанням нормативної визначеності, рівного доступу, пропорційності, прозорості критеріїв та збереження добровільності правомірного волевиявлення. Обґрунтовано необхідність відмежування правового заохочення від прихованої маніпуляції поведінкою та дискримінаційного розподілу юридичних переваг;

дістало подальший розвиток:

- теоретико-правові положення про взаємозв’язок правосвідомості, правового виховання і правової культури, доповнені висновком про суб’єктотворчу функцію правового виховання та визначальний вплив реального інституційного досвіду на стійкість правових переконань. Запропоновано розглядати правовиховну діяльність як безперервне поєднання ціннісного осмислення, практичного опанування правових процедур і критичної оцінки дій публічної влади;

- доктринальні підходи до цифрової правової культури шляхом визначення її як сфери здійснення правової автономії в умовах інформаційного посередництва, алгоритмічного впливу та технологічної залежності юридичних процедур. Обґрунтовано значення правової інформаційної критичності, захисту персональних даних, вимог пояснюваності рішень та доступності людського перегляду як компонентів сучасної правової компетентності;

- наукове розуміння гармонізації національних правових культур як багаторівневого процесу ціннісної, нормативної, інституційної та поведінкової конвергенції, який не передбачає механічної уніфікації правових традицій. Додатково аргументовано, що результативна європейська інтеграція потребує не лише рецепції нормативних стандартів, а й їх змістовної інтеріоризації у професійній юридичній культурі, правозастосуванні та повсякденних практиках громадян.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих теоретичних положень під час розроблення правової політики України, вдосконалення механізмів демократичної підзвітності публічної влади, обґрунтування програм правової освіти та виховання, підготовки пропозицій щодо позитивного правового стимулювання, забезпечення цифрових прав і здійснення правокультурної складової європейської інтеграції. Результати можуть застосовуватися в науково-дослідній і експертно-аналітичній діяльності, викладанні дисциплін загальнотеоретичного юридичного циклу, підготовці навчально-методичних матеріалів та формуванні практико-орієнтованих програм розвитку правової компетентності.

Матеріали дисертації використовуються: в навчальному процесі Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила» при викладанні курсів «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права» (акт впровадження від 04.09.2026); науково-дослідній та експертно-аналітичній роботі Науково-дослідного інституту імені академіка УАН І.М. Луцького при виконанні наукових програм розвитку Університету Короля Данила, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, при підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів в зазначеній сфері (довідка про впровадження від 04.09.2026).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького Університету Короля Данила, де було виконано дисертацію, а також оприлюднені на чотирьох наукових конференціях, а саме: «Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 7–8 лютого 2024 р.); «Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення» (м. Київ, 16–17 квітня 2024 р.); «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18–19 вересня 2024 р.) та «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі» (м. Київ, 18–19 лютого 2025 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації висвітлені у 8 наукових публікаціях, з яких 4 статті опубліковані в наукових фахових виданнях України та 4 тези доповідей, оприлюднених у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. зумовлена його метою, поставленими завданнями, предметом і логікою наукового аналізу. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об’єднують дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 269 сторінок, із них 236 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 156 найменувань і займає 16 сторінок. Дисертація містить два додатки загальним обсягом 4 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

1.1. Правова культура: поняття, структура, історико-філософські основи

Дослідження еволюції правової культури в сучасних демократичних умовах передбачає насамперед методологічне уточнення змісту самої категорії «правова культура», оскільки її концептуальна багатовимірність не дозволяє обмежити відповідний феномен ані сферою індивідуальної правосвідомості, ані якісним станом законодавства, ані сукупністю формально визначених моделей юридично значущої поведінки. Правова культура належить до фундаментальних категорій загальнотеоретичної юриспруденції, зміст яких формується на перетині права, філософії, соціології, політології, культурології та аксіології. Саме тому спроба встановлення її сутності винятково через юридико-догматичний інструментарій неминуче призводить до редукції складного соціокультурного явища до окремих форм його зовнішнього прояву. Для дисертаційного дослідження принципово важливо виходити з того, що правова культура є одночасно властивістю суб’єкта, характеристикою правового середовища, результатом історичного розвитку та механізмом відтворення нормативних цінностей у суспільстві.

Теоретична складність осмислення правової культури зумовлена також тим, що право і культура перебувають не у відносинах механічного поєднання двох самостійних соціальних феноменів, а в системній взаємозалежності. Право формується в конкретному культурно-історичному середовищі, відображає притаманні певному суспільству уявлення про справедливість, свободу, рівність,

відповідальність, гідність і допустимі межі державного примусу та водночас саме виступає чинником трансформації відповідного середовища. Культура надає праву соціального змісту, тоді як право інституціоналізує частину культурно сформованих цінностей, переводячи їх із площини суспільних очікувань у площину нормативно визначених вимог. Отже, правова культура не існує поза правом, однак і саме право не може бути належно зрозуміле поза культурними кодами, за допомогою яких його норми сприймаються, інтерпретуються та реалізуються [95].

Такий взаємозв'язок особливо виразно проявляється у демократичному суспільстві, в якому право не може бути концептуалізоване лише як формально встановлений державою нормативний порядок. Демократичність правової системи визначається не кількістю нормативно-правових актів і навіть не самим фактом конституційного проголошення прав та свобод людини, а значною мірою тим, наскільки відповідні цінності інтегровані у суспільну та професійну правосвідомість, практику діяльності органів публічної влади і повсякденні моделі поведінки людини [77, с. 96]. Саме в цій площині категорія правової культури набуває особливого евристичного значення: вона дозволяє дослідити право не лише як систему нормативних приписів, а як соціально пережиту, ціннісно осмислену та практично реалізовану нормативність.

Подібне розуміння кореспондує з позицією Р. Коттеррелла, який наполягає на тому, що право повинно осмислюватися як явище, вбудоване у ширший культурний контекст. У його працях культура постає не декоративним тлом юридичної матерії, а своєрідною інтерпретаційною рамкою, через яку право набуває значення для різних соціальних спільнот. Водночас Коттеррелл застерігає від надмірно широкого та невизначеного використання самого поняття культури, адже воно здатне охоплювати настільки різнорідні феномени, що без додаткового структурування втрачає аналітичну точність. Це застереження має

безпосереднє значення для теорії правової культури: науково продуктивним є не проголошення «культурної зумовленості права» саме по собі, а з'ясування того, які саме цінності, практики, форми солідарності, професійні стандарти та моделі правової поведінки забезпечують відповідну зумовленість [98, с. 128-136].

Така постановка питання дає підстави вже на початковому етапі дослідження відмежувати правову культуру як стан правового життя від правової культури як процесу культурного освоєння права. У першому значенні увага концентрується на досягнутому рівні розвитку правових інститутів, правосвідомості, законності та юридичної практики. У другому: на динаміці засвоєння, відтворення, переосмислення і трансляції правових цінностей [107]. Для дослідження еволюції правової культури другий аспект набуває принципового значення, оскільки дозволяє відійти від статичного опису певного «рівня правової культури» і перейти до з'ясування механізмів її зміни під впливом демократизації, розвитку прав людини, цифровізації, глобалізації, правового плюралізму та зміни характеру комунікації між особою і державою.

Категоріальне оформлення поняття «правова культура» є відносно пізнім результатом розвитку юридичної науки, проте інтелектуальні передумови відповідного феномену формувалися значно раніше. Історія правової думки засвідчує, що проблеми співвідношення права і справедливості, закону і моралі, свободи та обов'язку, влади та її нормативного обмеження фактично становили філософське підґрунтя майбутньої концепції правової культури задовго до появи самого терміна. У цьому сенсі історико-філософський аналіз не є факультативним екскурсом, а способом виявлення тих смислових ліній, які згодом були об'єднані сучасною юридичною наукою в межах категорії правової культури [74, с. 230].

Антична правова філософія заклала один із фундаментальних принципів подальшого осмислення правової культури: розуміння права не як ізольованого

наказу політичної влади, а як елемента належно організованого суспільного життя. У філософії Платона проблема закону безпосередньо пов’язувалася з проблемою справедливого політичного устрою та моральної організації суспільства. Попри специфіку античної моделі державності, принципове значення мала сама постановка питання про те, що якість закону повинна оцінюватися у співвідношенні з певним уявленням про благо і справедливість. Звідси походить одна з найстійкіших для подальшої правової думки ідей: право не вичерпується владною формою, а його авторитет залежить від змістової переконливості та співвіднесеності із загальним благом [86, с. 317-319].

Більш системного характеру відповідна проблематика набуває в Аристотеля. Розмежування ним справедливості, законності, політичної організації та доброчесності створило передумови для розуміння права як явища, функціонування якого залежить не лише від змісту встановлених правил, а й від характеристик політичної спільноти. Особливо важливим для подальшої концептуалізації правової культури є усвідомлення того, що належний порядок неможливо забезпечити самим фактом існування законів: значення має характер політичної організації, громадянська доброчесність та здатність членів спільноти діяти відповідно до уявлень про справедливе. Саме цей зв’язок між нормативною системою і якостями її адресатів згодом стане одним із ключових питань теорії правової соціалізації та правової культури особистості [95, с. 252].

Подальший розвиток відповідних ідей був пов’язаний із природно-правовою традицією. Її значення для формування концептуальних основ правової культури полягає передусім у поступовому утвердженні уявлення про існування критеріїв оцінки позитивного права, які не можуть бути вичерпані фактом його формальної чинності. Відтак закон перестає бути самодостатнім лише через його походження від суверенної влади. Виникає принципово важливий для правової культури аксіологічний вимір: позитивне право може і повинно оцінюватися

крізь призму справедливості, свободи, природних прав та людської гідності [121]. Саме ця здатність оцінювати закон із позицій більш фундаментальних принципів відрізняє правову культуру демократичного типу від культури безумовного нормативного підпорядкування.

Особливого значення цей процес набув у філософії Нового часу. Дж. Локк, концептуалізуючи природні права людини та обмежений характер політичної влади, фактично заклав світоглядні основи такого типу правової культури, у межах якого держава перестає бути первинним джерелом свободи особи. Навпаки, політична влада легітимується настільки, наскільки вона забезпечує права, що не виникають із волі держави. Для правової культури демократичного типу це положення має фундаментальне значення: відносини «людина: держава» змінюють свою концептуальну архітектуру, оскільки особа поступово перетворюється з об'єкта владного впливу на автономного носія правових вимог до держави [119, с. 316].

Не менш істотним є внесок Ш.-Л. Монтеск'є, оскільки запропонований ним підхід до законів передбачав їх аналіз у взаємозв'язку з характером суспільства, політичним устроєм та численними умовами його існування. У контексті дослідження правової культури значення цього підходу полягає в запереченні універсалістського уявлення про можливість механічного перенесення правових моделей незалежно від соціального середовища їх функціонування. Право не існує поза історичним і соціальним контекстом, а отже, однакові за формою юридичні конструкції можуть мати принципово різне практичне значення в різних суспільствах [110, с. 1584]. Цей висновок зберігає актуальність і для сучасних процесів правової рецепції та європеїзації, оскільки імплементація нормативних стандартів не тотожна їх культурній інтеріоризації.

І. Кант переносить проблему права у площину автономії особи та нормативного узгодження свободи. У кантівській філософії свобода не

протиставляється праву: право створює умови, за яких свобода одного може співіснувати зі свободою іншого відповідно до загального закону. Для теорії правової культури ця ідея має особливе значення, оскільки дозволяє подолати спрощене розуміння правомірної поведінки як результату страху перед юридичною санкцією. Високий рівень правової культури передбачає іншу мотиваційну модель: усвідомлення нормативних меж власної свободи через визнання рівної свободи іншої людини. У такій моделі право перестає бути зовнішнім примусом і набуває характеру раціонально прийнятного порядку співіснування автономних суб'єктів [156, с. 271].

У західній соціології права особливе місце у концептуалізації legal culture посідають праці Лоуренса М. Фрідмана. Запропонована ним модель правової системи передбачає розрізнення структурного, субстантивного та культурного компонентів. Якщо структурний компонент охоплює насамперед юридичні інституції та організаційні форми функціонування права, а субстантивний: нормативний зміст, правила та рішення, то культурний компонент стосується соціального ставлення до права, цінностей та установок, які значною мірою визначають фактичну роботу правової системи [143, с. 173-182]. Наукове значення такого підходу полягає передусім у подоланні нормативістської редукції права: юридична система не може бути адекватно пояснена лише через тексти законів та формальну побудову державних органів.

У концепції Фрідмана правова культура виконує своєрідну «зв'язувальну» функцію між нормативною системою та соціальною поведінкою. Вона пояснює, чому формально однакові правові інститути можуть функціонувати по-різному, чому певні юридичні процедури активно використовуються в одному суспільстві й майже ігноруються в іншому, чому громадяни можуть визнавати авторитет суду або, навпаки, прагнути уникати офіційних механізмів вирішення спорів. Важливим є також розрізнення внутрішньої та зовнішньої правової культури:

перша пов’язується з установками професійних учасників юридичної системи, друга: з відносно масовими соціальними уявленнями про право. Це розмежування дає змогу пояснити можливу диспропорцію між професійною юридичною доктриною та суспільним сприйняттям правових інститутів [94].

У пізніших працях Фрідман пов’язує модерну правову культуру з індивідуалізмом, розширенням значення фундаментальних прав, динамічністю законодавства та глобальним зближенням правових систем. Такий підхід заслуговує на особливу увагу в контексті теми еволюції правової культури, оскільки він демонструє, що культурні зміни не є лише наслідком правових реформ [77, с. 528]. Вони одночасно стають джерелом нових правових вимог. Зростання суспільної чутливості до гідності, приватності, рівності, дискримінації чи прозорості влади формує попит на нові нормативні рішення, які, у свою чергу, трансформують подальші очікування громадян. Отже, між правовою культурою та правовим розвитком існує не односторонній, а циклічний зв’язок.

Проте фрідманівська концепція не усуває дискусійності самого поняття. Д. Нелкен звертає увагу на те, що категорія legal culture використовується для позначення досить різнорідних явищ: від особливостей юридичних інститутів і поведінкових практик до цінностей, очікувань, прагнень та суспільних ментальностей. Саме широта поняття породжує проблему встановлення його аналітичних меж: якщо до правової культури включити всі соціальні явища, пов’язані з правом, категорія ризикує втратити власну пояснювальну специфіку. Нелкен пропонує оцінювати конкретні концепції правової культури через три питання: які факти відносяться до її змісту, який дослідницький підхід використовується та які нормативні припущення стоять за аналізом [130, с. 205-214].

В українській юридичній науці також простежується тенденція до відмови від одномірного трактування правової культури. Дослідники наголошують на її

системності, багаторівневості, ціннісній природі та нерозривному зв’язку з правовою соціалізацією особистості. Важливою є позиція, відповідно до якої людина виступає не лише носієм, а й творцем правової культури. Це дозволяє доповнити інституційне розуміння антропологічною складовою: правові інститути не можуть розглядатися як самодостатні носії культури незалежно від суб’єктів, які створюють, інтерпретують і застосовують право. Відповідно, рівень розвитку судової системи або законодавства сам по собі ще не тотожний рівню правової культури, якщо практики функціонування відповідних інститутів суперечать проголошеним правовим цінностям [8, с. 37].

Узагальнюючи сучасні доктринальні підходи, доцільно виокремити щонайменше аксіологічний, соціологічний, антропологічний, діяльнісний та системний напрями осмислення правової культури. Аксіологічний підхід концентрується на ціннісних характеристиках правової дійсності; соціологічний: на фактичних установках і моделях поведінки; антропологічний: на способах переживання і тлумачення права різними спільнотами; діяльнісний: на юридично значущій активності суб’єктів; системний: на структурних взаємозв’язках між знанням, цінностями, інституціями, практиками та результатами правового розвитку. Жоден із цих підходів не є самодостатнім, однак їх інтеграція дозволяє уникнути редукціонізму.

Уточнення змісту досліджуваного поняття потребує його відмежування передусім від правосвідомості. У юридичній літературі зазначені категорії нерідко настільки тісно пов’язуються, що правова культура фактично постає як «високий рівень правосвідомості». Така позиція є недостатньою. Правосвідомість характеризує сферу суб’єктивного відображення правової дійсності: правові знання, уявлення, оцінки, почуття, установки та переконання. Правова культура охоплює цей компонент, однак ним не вичерпується, оскільки

передбачає також практики реалізації права, якість юридичних інститутів, комунікативні форми та соціальну здатність відтворювати правові цінності [26].

Особа може володіти ґрунтовними знаннями законодавства, але систематично використовувати їх для обходу правових вимог; державний орган може формально декларувати прихильність до верховенства права, але відтворювати практику свавільного правозастосування. У таких випадках високий рівень юридичної поінформованості не трансформується у відповідний рівень правової культури. Звідси випливає принципове положення: правова культура передбачає не тільки знання права, а ціннісно та поведінково підтверджене ставлення до нього [70]. Її показником є не обсяг засвоєної юридичної інформації як такий, а здатність суб'єкта співвідносити власну поведінку з принципами права, користуватися юридичними механізмами для захисту прав, визнавати права інших осіб та вимагати правової обмеженості публічної влади.

Правову культуру доцільно також відмежувати від правової ментальності. Остання відображає більш глибинний, часто не повністю усвідомлений пласт колективних уявлень, історично сформованих моделей сприйняття влади, справедливості, конфлікту, авторитету та допустимих способів поведінки. Правова ментальність є відносно інерційною, тоді як правова культура включає не лише успадковані установки, а й рефлексивне ставлення до них, здатність до нормативної переоцінки та трансформації. Саме тому демократична модернізація правової культури може передбачати критичне подолання окремих ментальних стереотипів: наприклад, патерналістського сприйняття держави або переконання в тому, що неформальні домовленості ефективніші за юридичні процедури [97, с. 395-403].

Так само правова культура не може бути ототожнена із законністю. Законність характеризує режим відповідності діяльності суб'єктів правовим

вимогам, тоді як правова культура пояснює значно ширший комплекс передумов та характеристик такої відповідності. Більше того, в умовах демократичної правової держави культура законності не може означати некритичного підпорядкування будь-якому формально чинному припису. Здатність суспільства оцінювати закон з позицій конституційних принципів, прав людини та верховенства права є не запереченням правової культури, а одним із проявів її зрілості [112, с. 63].

У цьому зв'язку необхідно критично оцінити поширену в традиційній юридичній доктрині тенденцію вимірювати правову культуру передусім ступенем «знання законів» та готовністю їх виконувати. Подібна модель тяжіє до нормативно-патерналістського бачення відносин держави й особи: держава встановлює правові приписи, а культурний громадянин їх знає та виконує. Для демократичної моделі цього недостатньо. Громадянин із розвиненою правовою культурою не лише виконує правові приписи, але й усвідомлює власну суб'єктність, здатний юридичними засобами контролювати діяльність публічної влади, оскаржувати її рішення, брати участь у демократичних процедурах та вимагати відповідності державної діяльності праву.

Визначення структури правової культури безпосередньо залежить від вихідного розуміння її сутності. Якщо правова культура трактується переважно як характеристика особистості, її структура закономірно концентрується навколо знань, переконань, цінностей та поведінки індивіда. Якщо ж ідеться про правову культуру суспільства, до її складу включаються стан законодавства, юридичної практики, інституцій, правосвідомості, юридичної освіти тощо. На нашу думку, суперечність між зазначеними підходами може бути подолана через розмежування структурних компонентів та рівнів існування правової культури [151].

До структурних компонентів правової культури доцільно віднести когнітивний, аксіологічний, психологічно-установчий, поведінковий, інституційний та комунікативно-дискурсивний компоненти. Таке структурування дозволяє поєднати суб'єктивний і об'єктивований виміри правової культури, не зводячи її ні до свідомості особи, ні до формального стану правової системи. Важливо наголосити, що зазначені компоненти не існують ізольовано: вони утворюють мережу взаємних впливів, у межах якої зміни в одному елементі здатні викликати трансформацію інших [32, с. 81].

Когнітивний компонент охоплює знання та уявлення суб'єкта про право, принципи правового регулювання, права і свободи людини, способи їх захисту, компетенцію державних інституцій та юридичні процедури. Водночас його зміст не повинен ототожнюватися з професійним знанням законодавства. Для громадянина демократичного суспільства принципове значення має функціональна правова компетентність: здатність розпізнати юридично значущу ситуацію та обрати правомірний механізм реалізації або захисту свого інтересу. Така компетентність включає також уміння критично оцінювати правову інформацію, відрізняти офіційне правило від неформальної практики та орієнтуватися в ієрархії нормативних актів.

Аксіологічний компонент утворюють правові цінності, що визначають змістовну орієнтацію правової поведінки: людська гідність, свобода, рівність, справедливість, верховенство права, повага до прав людини, правова визначеність, відповідальність. Саме цей компонент дозволяє встановити, яке місце право посідає в ієрархії соціальних регуляторів і чи сприймається воно як самостійна цінність, а не виключно як інструмент державного примусу. У демократичній правовій культурі особливого значення набуває також цінність процедурної справедливості: важливим є не лише результат владного рішення, а

й спосіб його прийняття: відкритість, неупередженість, можливість бути почутим, мотивованість та оскаржуваність [83, с. 31-33].

Поведінковий компонент характеризує практичне втілення правових знань, цінностей та установок. Саме тут правова культура переходить із внутрішнього виміру у сферу соціальної практики. Йдеться не тільки про утримання від правопорушень, а про активне використання правових можливостей, захист власних і чужих прав, участь у демократичних процедурах та юридично відповідальну взаємодію з іншими суб'єктами [127, с. 870]. Для сучасної демократії показовою є також готовність особи діяти правовими способами в умовах конфлікту, коли неформальний або силовий шлях може видаватися швидшим чи простішим.

Запропонована структура не є механічним набором автономних елементів. Її принциповою характеристикою є взаємозалежність компонентів. Правове знання, яке не підтримується ціннісним прийняттям права, може не трансформуватися у правомірну поведінку. Ціннісне визнання прав людини за відсутності дієвих інституцій може залишатися декларативним. Ефективні інститути за відсутності суспільної довіри можуть використовуватися недостатньо. Саме тому правову культуру необхідно оцінювати не стільки за абсолютними показниками окремих її елементів, скільки за характером взаємодії між ними.

Поряд зі структурними компонентами необхідно розрізняти рівні існування правової культури. Найбільш обґрунтованим є виокремлення особистісного, групового, професійного, інституційного та суспільного рівнів. Такий підхід дозволяє уникнути помилки, коли характеристики окремої особи автоматично переносяться на все суспільство або, навпаки, макросоціальні оцінки використовуються для опису конкретного індивіда. Правова культура є

багаторівневою системою, а взаємодія рівнів може мати як узгоджений, так і конфліктний характер [152].

Особистісний рівень правової культури визначається ступенем засвоєння особою правових знань, цінностей і способів правомірної поведінки. Однак такий рівень не слід вимірювати за формальним критерієм обсягу юридичної інформації. Значно важливішими є здатність людини орієнтуватися в правових ситуаціях, користуватися процедурами, розуміти межі власної свободи, поважати права інших і критично оцінювати дії публічної влади. Особистісна правова культура проявляється також у готовності приймати юридичну відповідальність як нормальний елемент правового порядку, а не як суто зовнішню репресивну реакцію держави.

Професійний рівень правової культури має особливе значення, оскільки охоплює суб’єктів, які створюють, тлумачать і застосовують право. Йдеться про суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, державних службовців, працівників правоохоронних органів та інших фахівців юридичної сфери [115, с. 189-196]. Для них правова культура передбачає не лише професійні знання, а й дотримання стандартів доброчесності, незалежності, аргументованості, поваги до гідності людини та професійної відповідальності. Професійна культура безпосередньо впливає на зовнішню правову культуру суспільства, оскільки саме через контакт із юридичними професіями громадянин значною мірою оцінює справедливість і дієвість права.

Суспільний рівень правової культури є найбільш узагальненим і відображає домінуючі уявлення про право, стан інституційної довіри, характер легітимації влади, поширені моделі вирішення конфліктів та загальну якість правового середовища. Водночас цей рівень не повинен розумітися як повна культурна однорідність суспільства. Демократія передбачає плюралізм, а отже, співіснування різних правових орієнтацій. Єдність демократичної правової

культури полягає не в однаковості поглядів, а у визнанні спільних правил мирного нормативного співіснування: гідності, рівності, свободи, процедурної справедливості, законних способів політичної конкуренції та неприпустимості свавільного насильства [99].

Зміст правової культури повніше розкривається через аналіз її функцій. До найбільш значущих доцільно віднести пізнавальну, аксіологічно-орієнтаційну, регулятивну, соціалізаційну, комунікативну, інтегративну, легітимаційну, критико-коригувальну та прогностично-трансформаційну функції. Така функціональна множинність підтверджує, що правова культура не є пасивним відображенням правової системи, а активно впливає на її відтворення та зміну.

Регулятивна функція проявляється у спрямуванні поведінки суб'єктів на основі не лише зовнішнього припису, а й внутрішньо засвоєних правових стандартів. Саме через правову культуру формально встановлена норма перетворюється на соціально дієву модель. Чим вищий рівень інтеріоризації правових цінностей, тим меншою є залежність правомірної поведінки від безпосереднього страху санкції [88, с. 59]. У цьому сенсі розвинена правова культура зменшує потребу в надмірному зовнішньому контролі, оскільки частина регулятивної функції переноситься у сферу самоконтролю і взаємних нормативних очікувань.

Соціалізаційна функція забезпечує передавання правового досвіду між поколіннями та включення особи у систему правових відносин. Вона реалізується через освіту, сім'ю, професійне середовище, медіа, державні інституції та щоденний досвід взаємодії з правом. Особливо важливо, що правова соціалізація відбувається не лише через спеціально організоване правове виховання. Значно сильніший вплив можуть мати реальні практики: якщо особа систематично спостерігає розбіжність між офіційно проголошеними нормами та

фактичними діями влади, саме ця розбіжність стає джерелом культурного навчання [65].

Легітимаційна функція пов’язана з формуванням суспільного визнання права та правових інститутів. Легітимність у цьому випадку не є тотожною популярності конкретного рішення. Вона означає готовність визнавати обов’язковість процедур і рішень навіть тоді, коли їхній результат не відповідає приватним інтересам суб’єкта, за умови дотримання справедливих правил. Такий тип легітимності є особливо важливим для демократії, оскільки забезпечує стабільність правопорядку в умовах постійної політичної та соціальної конкуренції.

Для теми цього дослідження принциповим є питання про специфіку правової культури саме в демократичних умовах. Демократія не може бути зведена до процедури періодичних виборів або формальної наявності представницьких органів. Її стабільність залежить від культурних передумов: визнання політичного плюралізму, готовності дотримуватися процедур, поваги до прав меншості, здатності приймати тимчасову поразку в політичній конкуренції, довіри до правових механізмів та неприйняття свавільного використання державної влади [138, с. 567-573]. Усі ці характеристики безпосередньо належать до сфери правової культури.

Однією з визначальних ознак демократичної правової культури є людиноцентризм. У такій моделі держава розглядається не як самоцінний суб’єкт, перед яким особа має безумовний обов’язок покори, а як інституційний механізм забезпечення прав і публічного інтересу. Це не означає заперечення державності або обов’язків громадянина; йдеться про зміну нормативного пріоритету. Публічна влада легітимується через служіння праву, а право: через орієнтацію на гідність і свободу людини. Така зміна є одним із ключових

показників еволюції від авторитарної до демократичної правової культури [116, с. 314].

Не менш важливою є культура верховенства права. Її сутність полягає не в декларативній прихильності до принципу, а в усталеному очікуванні, що влада діє в межах компетенції, рішення є мотивованими, норми: доступними та передбачуваними, суд: незалежним, а права: реально захищеними. У культурному вимірі верховенство права проявляється також у нетерпимості до вибіркового застосування норм. Якщо суспільство сприймає нерівність перед законом як «звичайну практику», формальна наявність відповідних конституційних положень не створює повноцінної правової культури верховенства права.

Демократична правова культура має також виразний процедурний вимір. У суспільстві можуть існувати глибокі ціннісні та політичні суперечності, однак стабільність демократії залежить від готовності сторін вирішувати їх у межах правових процедур. Саме тому повага до процедури не є формалізмом. Вона виступає способом забезпечення рівності учасників, передбачуваності та мирного характеру політичної конкуренції. Культура процедури означає готовність визнавати легітимність процесу навіть тоді, коли його конкретний результат є небажаним для певної групи [153, с. 1124].

Іншим елементом є культура прав людини. Вона передбачає не лише знання каталогу конституційних прав, а формування стійкої установки на визнання гідності іншої особи незалежно від її соціального статусу, поглядів чи належності до певної спільноти. Демократичне значення прав людини особливо виразно проявляється у ставленні до тих, чиї позиції не збігаються з позицією більшості. Тому зріла правова культура виявляється не тоді, коли суспільство захищає права «своїх», а тоді, коли загальні правові гарантії визнаються щодо кожного суб’єкта.

Цифрова трансформація створює новий вимір правової культури. Електронні сервіси, цифрові реєстри, автоматизовані рішення, алгоритмічне врядування та штучний інтелект змінюють характер контакту особи з правом. З одного боку, цифровізація здатна підвищувати доступність процедур, прозорість і швидкість отримання послуг. З іншого: вона породжує нові ризики для приватності, недискримінації, прозорості рішень та можливості ефективного оскарження [67]. Тому сучасна правова культура повинна включати цифрову правову компетентність і здатність оцінювати технологічні інновації через призму прав людини та принципів належного врядування.

Для перехідних і трансформаційних суспільств особливо характерною є асинхронність правових змін. Законодавство може модернізуватися швидше, ніж професійні практики та масові установки; інституції можуть формально запозичувати демократичні моделі, але продовжувати функціонувати за неформальними правилами; громадяни можуть активно апелювати до прав, але одночасно зберігати низьку довіру до судових чи адміністративних процедур. Така асинхронність не є випадковою аномалією, а закономірним проявом різної швидкості трансформації компонентів правової культури [44, с. 152-159].

Професійна юридична культура є одним із найвпливовіших каналів, через які загальні правові цінності набувають практичного змісту. Суспільство оцінює право не через абстрактні доктрини, а через конкретний досвід взаємодії з суддею, адвокатом, прокурором, поліцейським, державним службовцем. Тому професійні стандарти мають культурне значення, яке виходить далеко за межі внутрішньої організації відповідної професії. Належне мотивування судового рішення, коректне ставлення до учасника процесу, уникнення конфлікту інтересів чи дотримання адвокатської таємниці є одночасно юридичними та культурними практиками.

Особливо важливою є суддівська правова культура, оскільки суд виступає одним із центральних механізмів перетворення абстрактних норм на конкретне рішення. Демократична суддівська культура поєднує незалежність із відповідальністю, професійну автономію: з вимогою мотивованості, а процесуальну владу: з повагою до учасників. Судове рішення має не лише вирішувати спір, а й комунікувати суспільству зміст права. Тому якість юридичної аргументації та зрозумілість мотивів безпосередньо впливають на довіру до правопорядку [23, с. 183].

Однією з методологічно важливих характеристик правової культури є її динамічність. Культура не лише зберігає попередній досвід, а й постійно переосмислює його під впливом нових соціальних викликів. Це особливо очевидно у сфері права, де зміна технологій, моделей сім'ї, трудових відносин, інформаційних практик, міжнародних стандартів і форм політичної участі створює нові питання, на які попередні нормативні схеми не завжди дають готову відповідь. Тому правова культура виконує функцію своєрідного механізму адаптації правової системи до соціальних змін [68].

Водночас динамічність не означає повної мінливості. Правова культура містить і стабілізуючий компонент: фундаментальні принципи, без яких правова система втратила б передбачуваність і нормативну ідентичність. Для демократії такими орієнтирами є гідність, свобода, рівність, заборона свавілля, доступ до правосуддя та юридична відповідальність влади. Еволюція правової культури відбувається через постійне переосмислення способів реалізації цих принципів у нових умовах, а не через їх безперервну заміну.

У цьому контексті доречно розрізняти формальну та культурну рецепцію права. Формальна рецепція відбувається тоді, коли нова норма або інститут включаються до законодавства. Культурна рецепція передбачає значно глибший процес: зміну професійних практик, суспільних очікувань, способів аргументації

та моделей поведінки [82, с. 63]. Саме культурна рецепція визначає, чи стане запозичений інститут реально дієвим, чи залишиться нормативною конструкцією з обмеженим впливом на соціальні відносини.

На підставі проведеного аналізу правову культуру пропонуємо визначати як історично зумовлену, внутрішньо структуровану та динамічну систему правових цінностей, знань, установок, моделей поведінки, інституційних практик і способів правової комунікації, через які індивіди, соціальні спільноти та публічні інституції сприймають, легітимують, реалізують, відтворюють і трансформують право. Перевагою такого визначення є, по-перше, відмова від редукції правової культури до суб'єктивної правосвідомості; по-друге, врахування її інституційного виміру; по-третє, визнання динамічного характеру культури; по-четверте, можливість пояснення не лише стабільності певних правових моделей, а й механізмів їх трансформації [103].

Відтак еволюцію правової культури слід розуміти не як механічне накопичення юридичних знань чи правових інститутів, а як структурну трансформацію способів взаємодії суспільства з правом. Для демократичної моделі ключовим вектором такої трансформації стає перехід від державоцентричної до людиноцентричної парадигми, від пасивного нормативного підпорядкування: до усвідомленої правової суб'єктності, від формальної законності: до верховенства права, від монологічної моделі владного регулювання: до правової комунікації та участі.

Таким чином, історико-філософський та теоретико-правовий аналіз дає підстави стверджувати, що правова культура не є периферійною характеристикою правової системи. Вона становить середовище, у якому право набуває реального соціального змісту. Саме через правову культуру абстрактна нормативність перетворюється на практику суспільного життя, а формально закріплені цінності: на реально діючі стандарти взаємовідносин людини,

суспільства і держави [117, с. 42-47]. Тому якість демократичного правопорядку залежить не тільки від нормативної досконалості права, але й від того, яким чином право осмислюється, застосовується, переживається та відтворюється його суб'єктами.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати декілька узагальнюючих положень. По-перше, правова культура є багатовимірним феноменом, який не може бути зведений до правосвідомості, законності, правопорядку або рівня юридичної поінформованості. По-друге, її історико-філософськими передумовами виступають ідеї справедливості, свободи, обмеження влади, природних прав, автономії особи та інституційного втілення свободи. По-третє, сучасне розуміння правової культури формується на перетині аксіологічного, соціологічного, антропологічного, діяльнісного та системного підходів [46, с. 391-403]. По-четверте, структура правової культури включає когнітивний, ціннісний, установчий, поведінковий, інституційний і комунікативний компоненти, що функціонують на особистісному, груповому, професійному, інституційному та суспільному рівнях. По-п'яте, демократична еволюція правової культури виявляється у переході до людиноцентричної, процедурно орієнтованої та заснованої на верховенстві права моделі взаємодії особи і держави.

1.2. Норми права як базовий елемент структури правової культури

Концептуалізація правової культури як складного, внутрішньо диференційованого та динамічного явища закономірно актуалізує питання про нормативний компонент її структури. Якщо правова культура відображає якісний стан правового буття суспільства, характер сприйняття права, ступінь засвоєння

його цінностей та особливості практичного відтворення правових моделей поведінки, то норма права постає первинною формою нормативної об’єктивації тих вимог, принципів і ціннісних орієнтирів, через які право набуває здатності впорядковувати суспільні відносини. Саме тому дослідження норми права в контексті проблематики правової культури потребує виходу за межі традиційного формально догматичного розуміння, відповідно до якого її сутність розкривається переважно через ознаки загальнообов’язковості, формальної визначеності, нормативності та забезпеченості державою.

Такі характеристики зберігають фундаментальне значення для загальнотеоретичного розуміння юридичної норми, однак не вичерпують її культурного змісту. Норма права існує не лише як формалізоване правило належної поведінки, закріплене або санкціоноване компетентним суб’єктом правотворення. Вона водночас виступає специфічною формою фіксації суспільного досвіду, способом нормативного вираження визнаних цінностей та інструментом упорядкування взаємних очікувань учасників суспільних відносин [126, с. 97-105]. Через систему правових норм суспільство не просто встановлює юридично допустимі або заборонені варіанти поведінки, а формалізує певне уявлення про справедливий порядок взаємодії людини, суспільства і публічної влади.

Зазначена обставина набуває особливого значення в умовах демократичної трансформації права. Для недемократичної моделі правового регулювання достатньою підставою нормативної обов’язковості може вважатися сам факт владного встановлення правила компетентним державним органом. У демократичній правовій системі таке пояснення виявляється принципово недостатнім, оскільки легітимність юридичної норми визначається не тільки дотриманням процедури її прийняття, але й відповідністю фундаментальним правовим цінностям, конституційним принципам, правам людини та вимогам

верховенства права. Унаслідок цього нормативність права набуває складнішої природи [104, с. 112]. Формальна чинність норми залишається необхідною характеристикою позитивного права, проте її суспільне визнання, ефективність та здатність інтегруватися у правову культуру залежать від значно ширшої сукупності чинників.

Саме в цій площині виявляється принципова відмінність між юридичною чинністю норми та її культурною легітимністю. Перша визначається насамперед формальними критеріями належності відповідного припису до системи чинного права. Друга характеризує ступінь його сприйняття суб'єктами як обґрунтованого, справедливого та такого, що заслуговує на дотримання. Між цими характеристиками не завжди існує повна відповідність. Юридична норма може бути формально чинною, але не інтегруватися в систему суспільних правових переконань, а її виконання в такому разі забезпечуватиметься переважно зовнішнім примусом. Водночас норма, зміст якої узгоджується з усталеними уявленнями про справедливість і правомірність, здатна реалізовуватися значною мірою завдяки внутрішній нормативній мотивації суб'єктів [91, с. 552].

Це дозволяє сформулювати важливе для теорії правової культури положення. Реальний культурний потенціал норми права не може оцінюватися виключно за фактом її формальної чинності. Значення має характер включення нормативного припису у систему суспільних цінностей, правових установок та поведінкових практик. У цьому сенсі норма права становить своєрідну точку перетину нормативного та культурного вимірів правової дійсності, оскільки, з одного боку, вона формується під впливом історично сформованого правового середовища, а з іншого, сама бере участь у його відтворенні та трансформації.

Визнання норми права базовим елементом структури правової культури не означає зведення останньої до сукупності чинних юридичних приписів. Такий

підхід суперечив би самій природі правової культури, яка охоплює значно ширший комплекс інтелектуальних, ціннісних, психологічних, інституційних та поведінкових явищ [34]. Йдеться про те, що саме через нормативну форму значна частина правових цінностей отримує загальнообов'язкове вираження, а абстрактні принципи правового порядку конкретизуються у моделях юридично значущої поведінки. Без нормативної форми право втрачало б необхідний ступінь визначеності, а правова культура була б позбавлена одного з ключових механізмів інституціоналізації власного ціннісного змісту.

Водночас взаємозв'язок між нормою права та правовою культурою має двосторонній характер. Норма не тільки впливає на формування правової культури, але й сама є результатом певного культурного середовища. Законодавець, формулюючи юридичні приписи, не функціонує поза суспільством та його системою ціннісних координат. Зміст правотворчої діяльності визначається історичним досвідом, політичною організацією, домінуючими концепціями справедливості, рівнем розвитку прав людини, особливостями юридичної традиції та сформованими уявленнями про допустимі межі державного втручання. Тому нормативний масив певного суспільства певною мірою відображає характер його правової культури [89, с. 11].

Проте таке відображення не є механічним. Право здатне не лише закріплювати вже сформовані суспільні відносини, але й випереджати існуючі культурні установки, виконуючи трансформаційну функцію. Особливо виразно це проявляється у періоди демократичних перетворень, коли нормативне закріплення нових стандартів прав людини, рівності, недискримінації, підзвітності влади або процесуальних гарантій може передувати їх повному суспільному засвоєнню [70]. У такому випадку виникає своєрідний часовий розрив між нормативною модернізацією та культурною адаптацією.

Наявність такого розриву становить одну з найбільш складних проблем правового розвитку перехідних демократій. Формальне запровадження прогресивних правових стандартів не гарантує автоматичної зміни правових практик. Якщо нова норма не супроводжується трансформацією інституційної діяльності, професійної правосвідомості, суспільних установок та механізмів правової соціалізації, вона ризикує залишитися декларативною. Отже, ефективність демократичної модернізації права значною мірою визначається здатністю правової системи забезпечити культурне засвоєння нової нормативності [22, с. 317-323].

У цьому контексті доцільно розмежовувати формальну нормативну рецепцію та правокультурну рецепцію. Формальна рецепція завершується включенням певного стандарту до національного законодавства. Правокультурна рецепція є значно складнішим процесом, оскільки передбачає його осмислення, інтерпретацію, практичне застосування та поступове перетворення на звичний елемент правової поведінки. Саме другий процес визначає, чи стане запозичений нормативний стандарт реальною складовою правового життя.

Звідси випливає необхідність критичного ставлення до нормативного оптимізму, відповідно до якого зміна законодавства сама по собі розглядається як достатній інструмент суспільної трансформації. Право дійсно володіє значним регулятивним і виховним потенціалом, однак межі такого потенціалу визначаються станом правової культури. Норма, яка систематично суперечить усталеним соціальним практикам і не підтримується ефективними інституційними механізмами, може породжувати не очікувану трансформацію поведінки, а розрив між офіційним та фактичним правопорядком [39, с. 157-164].

Разом із тим протилежна крайність, відповідно до якої право повинно лише фіксувати вже сформовані суспільні відносини, також є методологічно неприйнятною. Така позиція позбавляє право його прогностичного та

перетворювального потенціалу. Демократичний розвиток нерідко потребує нормативного утвердження стандартів, які на момент їх запровадження ще не стали безумовно домінуючими у масовій свідомості. У цьому випадку правова норма виступає не дзеркалом наявної культури, а інструментом її поступової трансформації.

Таким чином, співвідношення правової норми і правової культури не може бути пояснене через односторонню причинність. Правова культура впливає на зміст норм, визначаючи культурно можливі та суспільно прийнятні форми нормативного регулювання, тоді як норми права впливають на культуру, закріплюючи, підтримуючи або змінюючи певні ціннісні та поведінкові моделі [62]. Саме ця взаємна детермінованість дозволяє розглядати нормативний компонент не як зовнішній щодо правової культури елемент, а як одну з основних форм її об’єктивованого існування.

Водночас для розкриття нормативного виміру правової культури необхідно враховувати внутрішню складність самої норми права. Традиційне визначення норми як загальнообов’язкового, формально визначеного правила поведінки правильно фіксує її юридичні характеристики, проте в культурологічній площині потребує доповнення. Нормативний припис не тільки встановлює модель належної поведінки, але й передає певне повідомлення про цінності, які правопорядок визнає такими, що потребують охорони. Заборона дискримінації одночасно встановлює юридичну межу поведінки та виражає цінність рівності. Гарантування права на справедливий суд не тільки визначає комплекс процесуальних можливостей, але й інституціоналізує уявлення про недопустимість свавільного вирішення юридичного конфлікту. Закріплення свободи вираження поглядів водночас формує нормативний простір суспільного плюралізму [115, с. 316].

Отже, кожна правова норма тією чи іншою мірою має не лише регулятивний, але й смисловий вимір. Через нормативні конструкції право повідомляє суспільству, які інтереси визнаються юридично значущими, які форми поведінки підтримуються, які межі владного втручання вважаються допустимими та які соціальні цінності отримують правовий захист. У цьому аспекті нормативна система може розглядатися як специфічний спосіб культурної комунікації.

Однак смисловий зміст правової норми не є незмінним. Він конкретизується у процесі тлумачення та застосування права, а отже, залежить від професійної правової культури суб'єктів юридичної діяльності. Формально однаковий нормативний текст може набувати різного практичного значення залежно від методології його інтерпретації, характеру судової аргументації, розуміння принципів права та ступеня орієнтації правозастосовувача на захист прав людини [89, с. 5-10]. Саме тому нормативний і професійний компоненти правової культури перебувають у нерозривному зв'язку.

Особливого значення набуває питання про співвідношення правила та принципу у структурі сучасної нормативності. Демократичний правопорядок не може функціонувати як механічна сукупність деталізованих приписів, оскільки складність суспільних відносин унеможливлює нормативне передбачення кожної конкретної життєвої ситуації. Принципи права забезпечують ціннісну та системну єдність нормативного матеріалу, визначають напрями його тлумачення та встановлюють межі юридично допустимих рішень. Відповідно, зріла правова культура передбачає здатність суб'єктів юридичної діяльності сприймати право не лише через буквальний зміст окремого припису, але й у контексті принципів, на яких ґрунтується правовий порядок [75, с. 44].

Це положення особливо актуальне для принципу верховенства права. Якщо юридична культура орієнтована виключно на формальне виконання

нормативного тексту, право ризикує перетворитися на інструмент легалізації владного свавілля за умови належного процедурного оформлення відповідних рішень. Натомість культура верховенства права передбачає оцінку державної діяльності з урахуванням правової визначеності, пропорційності, заборони свавілля, рівності, доступу до правосуддя та реальності прав людини.

Відтак демократична правова культура змінює саме розуміння нормативності. Норма права вже не може бути концептуалізована виключно як владний наказ, виконання якого гарантується можливістю державного примусу. Її обов'язковість набуває складнішого обґрунтування, яке охоплює формальну легальність, демократичну легітимність, відповідність конституційним цінностям та включеність до системи принципів права [49]. Такий підхід не заперечує значення державного забезпечення норми, але позбавляє примус статусу єдиної або визначальної підстави її соціальної дієвості.

Правова культура високого рівня характеризується тим, що дотримання значної частини юридичних норм забезпечується не безпосереднім очікуванням санкції, а внутрішнім визнанням правомірності відповідної моделі поведінки. Це не означає зникнення державного примусу, оскільки він залишається необхідним елементом забезпечення правопорядку. Проте співвідношення зовнішньої та внутрішньої мотивації має принципове значення. Чим більшою мірою стабільність правопорядку залежить виключно від загрози санкції, тим слабшим є культурний рівень засвоєння нормативних вимог.

Саме тому правомірна поведінка не повинна розглядатися як суто зовнішній результат регулятивної дії норми. Між нормативним приписом і конкретною поведінкою існує складний механізм правового сприйняття, оцінювання та мотивації. Суб'єкт повинен отримати інформацію про норму, зрозуміти її зміст, співвіднести її з власними ціннісними установками, оцінити можливі наслідки поведінки та прийняти відповідне рішення. У цьому механізмі

безпосередньо взаємодіють нормативний, когнітивний, аксіологічний та поведінковий компоненти правової культури [76, с. 181].

Зазначене дозволяє по іншому поставити проблему доступності права. Формальна оприлюдненість нормативного акта ще не означає реальної доступності його змісту для адресата. Надмірна складність юридичної мови, нестабільність законодавства, суперечливість нормативних положень, значний обсяг бланкетного регулювання та труднощі встановлення актуальної редакції правового припису здатні істотно знижувати можливість його культурного засвоєння. Правова визначеність у цьому контексті виступає не лише юридично технічною вимогою, а необхідною передумовою формування належної правової культури.

Людина не може усвідомлено орієнтувати власну поведінку на норму, зміст якої неможливо з достатнім ступенем передбачуваності встановити. Тому якість нормотворчої техніки безпосередньо пов’язана з культурною функцією права [108, с. 156-165]. Чіткість, послідовність, системність і зрозумілість нормативного регулювання сприяють формуванню довіри до права, тоді як суперечливе та нестабільне законодавство здатне формувати протилежну установку, за якої право сприймається як непередбачувана система формальних вимог.

Проблема стабільності норми також не може вирішуватися однозначно. З одного боку, нормативна стабільність забезпечує передбачуваність правового регулювання та створює можливість формування сталих моделей правової поведінки. З іншого боку, право повинно реагувати на зміну суспільних відносин, технологій та соціальних потреб. Отже, культурно зріла правова система повинна забезпечувати не максимальну незмінність законодавства, а раціональний баланс між стабільністю та адаптивністю нормативного регулювання [123, с. 117].

Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах цифрової трансформації. Швидкість виникнення нових суспільних відносин дедалі частіше перевищує традиційний темп нормотворення. Цифрові платформи, алгоритмічні системи, автоматизоване прийняття рішень, електронні форми комунікації та нові способи обробки інформації створюють ситуації, для яких усталені юридичні конструкції не завжди пропонують безпосередню відповідь. За таких умов правова культура проявляється у здатності правової системи адаптувати нормативний матеріал без руйнування фундаментальних принципів права.

Цифровізація змінює і сам спосіб взаємодії особи з нормою. Якщо традиційна модель передбачала, що суб'єкт самостійно ознайомлюється з правовими вимогами та співвідносить із ними свою поведінку, то цифрове середовище дедалі частіше інтегрує нормативні обмеження безпосередньо в архітектуру технологічної системи [78, с. 155]. Певна дія може бути технічно дозволена або заблокована ще до моменту, коли особа здійснить самостійний нормативний вибір. Це породжує принципово нове питання про співвідношення правової культури та технологічно запрограмованої поведінки.

Механічна відповідність поведінки нормативній вимозі ще не свідчить про її культурне засвоєння. Якщо правомірний результат досягається виключно через технічну неможливість альтернативної поведінки, когнітивний та аксіологічний компоненти правової культури можуть фактично не залучатися. Тому цифрова трансформація права потребує збереження простору усвідомленої правової суб'єктності людини [68].

У цьому зв'язку норма права повинна розглядатися не тільки як обмежувальна конструкція. Для демократичної правової культури не менш важливою є її уповноважувальна природа. Право встановлює не лише заборони та обов'язки, але й створює юридичні можливості для реалізації свободи. Суб'єктивні права, процесуальні гарантії, механізми участі, право на оскарження

рішень публічної влади формують нормативну основу активної правової поведінки.

Це змінює саму модель правової соціалізації. Якщо її метою визнається лише забезпечення законослухняності, правова культура фактично редукується до культури нормативного підпорядкування. У демократичному суспільстві цього недостатньо. Правова соціалізація повинна формувати здатність особи не тільки утримуватися від порушення заборон, але й усвідомлено користуватися правами, ініціювати юридичні процедури, вимагати виконання державою позитивних обов'язків та брати участь у формуванні правового порядку [46, с. 23-30].

Саме тут найбільш чітко проявляється відмінність демократичної нормативної культури від авторитарної. В авторитарному праворозумінні нормативний порядок вибудовується переважно вертикально, а адресат права розглядається як об'єкт владного регулювання. Демократична модель ґрунтується на принципово іншому співвідношенні. Особа одночасно є адресатом нормативних вимог, носієм суб'єктивних прав та учасником процесів формування і контролю публічної влади. Норма права в такому контексті повинна забезпечувати не лише дисциплінування поведінки, а нормативне оформлення автономії особи.

Водночас демократичний характер правової норми не визначається лише тим, що вона проголошує певні права. Вирішальне значення має можливість їх практичної реалізації. Декларативна норма, яка не забезпечена належною процедурою, інституційними гарантіями або ефективним засобом юридичного захисту, може навіть негативно впливати на правову культуру, оскільки систематична невідповідність між нормативною обіцянкою та фактичною практикою підриває довіру до права [10, с. 513].

Довіра до права є одним із ключових посередників між нормативною системою та правовою культурою. Йдеться не про безумовну довіру до кожного рішення держави, що суперечило б самій природі демократичного контролю. Нормативна довіра означає обґрунтоване очікування того, що правові правила застосовуватимуться послідовно, публічна влада буде обмежена встановленими процедурами, а порушене право матиме реальну перспективу захисту. Така довіра формується не деклараціями, а повторюваним досвідом функціонування правової системи.

Саме тому якість правозастосування безпосередньо впливає на культурний статус правової норми. Систематичне вибіркове застосування однакових приписів до різних суб'єктів руйнує сприйняття права як загального нормативного порядку. У такій ситуації проблема полягає вже не лише у порушенні конкретної норми, а в деформації правокультурного середовища. Суб'єкти поступово засвоюють альтернативну модель, відповідно до якої фактична дія права залежить не від загального правила, а від статусу, ресурсів або неформальних зв'язків [86].

Таким чином, рівність перед правом має не тільки конституційне, але й фундаментальне культурне значення. Вона формує уявлення про право як спільний нормативний простір. Якщо ця передумова порушується, нормативна система перестає виконувати інтегративну функцію, а правова культура фрагментується на різні неформальні режими сприйняття та використання права.

Не менш важливим для нормативного виміру правової культури є питання санкції. У традиційному позитивістському розумінні можливість державного примусу нерідко розглядається як одна з визначальних ознак правової норми. Однак у контексті правової культури санкція повинна оцінюватися не тільки за її здатністю забезпечити зовнішню відповідність поведінки нормативному

припису. Значення має також її справедливість, передбачуваність та пропорційність.

Надмірна репресивність нормативної системи може забезпечувати високий рівень зовнішньої дисципліни, але це не дає достатніх підстав характеризувати відповідне суспільство як таке, що має високий рівень правової культури. Страх перед покаранням здатний формувати поведінкову відповідність нормі, проте не створює автоматично ціннісного визнання права [96, с. 29]. Навпаки, у демократичній моделі юридична відповідальність повинна сприйматися як передбачуваний та справедливий наслідок порушення загального правила, а не як демонстрація владної сили.

Отже, культурний зміст норми права проявляється на декількох взаємопов'язаних рівнях. Вона фіксує правові цінності, формує моделі поведінки, структурує взаємні очікування, визначає межі публічної влади, створює юридичні можливості для реалізації свободи та бере участь у формуванні правової свідомості. При цьому ефективність кожного із зазначених напрямів залежить від якості самої норми та середовища її реалізації.

З огляду на це нормативний компонент правової культури доцільно розуміти не як сукупність формально чинних приписів, а як систему юридичних норм і принципів, які отримали певний ступінь ціннісної легітимації, інституційного забезпечення та практичного засвоєння суб'єктами права. Таке розуміння дозволяє пояснити, чому кількісне зростання нормативного матеріалу саме по собі не свідчить про розвиток правової культури [50].

Надмірна нормативізація суспільних відносин за певних умов може мати протилежний ефект. Постійне збільшення кількості нормативних приписів, їх надмірна деталізація та часта зміна ускладнюють орієнтацію суб'єкта в правовому середовищі. У результаті виникає парадоксальна ситуація, коли формальний простір правового регулювання розширюється, але реальна

здатність особи усвідомлено користуватися правом зменшується. Для правової культури принципове значення має не максимальна кількість норм, а якість нормативного порядку [133, с. 72-76].

Якість у цьому випадку охоплює внутрішню узгодженість правової системи, доступність нормативного змісту, стабільність основних правил, відповідність норм конституційним принципам, наявність ефективних процедур реалізації та передбачуваність правозастосування. Саме сукупність цих характеристик створює умови, за яких норма може виконувати культурно формувальну функцію.

Відтак правотворення також слід розглядати як процес, що має безпосередній правокультурний вимір. Якість правотворчості визначається не лише юридично технічною правильністю нормативного тексту. Демократична правотворчість передбачає відкритість процедури, аргументованість регулятивного рішення, врахування прав та законних інтересів суб'єктів, оцінку можливих наслідків і відповідність установлених обмежень принципу пропорційності [153, с. 1135].

Участь громадськості у формуванні нормативних рішень у цьому контексті має подвійне значення. Вона може підвищувати якість регулювання завдяки врахуванню ширшого спектра інтересів, але водночас виконує культурно соціалізуючу функцію. Особа, яка має реальну можливість брати участь в обговоренні правових рішень, поступово сприймає право не як зовнішню систему державних приписів, а як нормативний порядок, у формуванні якого громадянське суспільство має власну роль.

Проте демократичність правотворення не означає, що зміст правової норми повинен механічно відтворювати позицію більшості. Однією з фундаментальних характеристик сучасної демократичної правової культури є визнання нормативних меж мажоритарної волі [78, с. 433]. Права людини та конституційні

принципи виконують функцію обмеження рішень більшості у випадках, коли такі рішення створюють загрозу свободі, рівності або гідності окремої особи чи групи.

Це положення демонструє глибокий зв'язок між нормативним та аксіологічним компонентами правової культури. Правова норма в демократичному суспільстві не може бути визнана культурно виправданою лише тому, що її підтримує чисельна більшість. Вона повинна залишатися в межах фундаментальної системи правових цінностей, які забезпечують можливість співіснування різних інтересів та світоглядних позицій [103].

У цьому аспекті особливого значення набуває конституційна нормативність. Конституція виконує не тільки функцію акта найвищої юридичної сили, але й функцію нормативної концентрації базових цінностей правового порядку. Саме через конституційні норми та принципи визначається фундаментальна модель взаємовідносин особи і держави, межі публічної влади, основи інституційної організації та система гарантованих прав.

Тому рівень конституційної культури визначається не кількістю звернень до конституційної риторики, а ступенем реального підпорядкування поточної політичної та правотворчої діяльності конституційним обмеженням. Якщо конституційні положення сприймаються як декларативний фон, який може бути відсунений ситуативною політичною доцільністю, нормативна ієрархія формально зберігається, проте культурний авторитет конституції послаблюється.

Аналогічний взаємозв'язок простежується між нормою права та судовою практикою. Суд не тільки застосовує готовий нормативний матеріал до конкретної життєвої ситуації. Через мотивування рішень він конкретизує значення норм, співвідносить правила з принципами та демонструє суспільству спосіб юридичного вирішення конфлікту [88, с. 57-59]. Судове рішення в цьому сенсі виконує також комунікативну функцію, оскільки пояснює, яким чином

абстрактна нормативна вимога перетворюється на конкретний правовий результат.

Якість юридичної аргументації тому безпосередньо пов’язана з правовою культурою. Рішення, яке формально містить посилання на належну норму, але не розкриває логіки її застосування, може відповідати мінімальній формі правозастосування, однак має обмежений легітимаційний потенціал. Натомість послідовна, зрозуміла та принципово обґрунтована аргументація сприяє формуванню передбачуваності права та суспільної довіри до юридичних процедур [67].

Усе це свідчить, що нормативність права не завершується в момент прийняття нормативного акта. Норма продовжує своє соціальне існування в процесах тлумачення, реалізації, застосування, оскарження та суспільної оцінки. На кожному із цих етапів вона взаємодіє з правовою культурою та водночас бере участь у її формуванні.

З огляду на предмет цього дослідження особливо важливим є висновок про те, що еволюція правової культури неминуче супроводжується зміною характеру нормативності. Перехід до демократичної моделі права полягає не лише у заміні одних нормативних актів іншими. Він передбачає трансформацію самого способу розуміння юридичної норми, її призначення, підстав обов’язковості та взаємозв’язку з людиною [45, с. 620].

У державоцентричній моделі норма переважно функціонує як засіб організації поведінки відповідно до цілей публічної влади. У людиноцентричній моделі вона повинна одночасно забезпечувати порядок та встановлювати юридичні межі самої влади. Саме ця подвійна спрямованість є однією з фундаментальних ознак демократичної нормативної культури. Право регулює поведінку громадянина, але так само нормативно зв’язує державу.

Унаслідок цього культура дотримання права повинна поширюватися не лише на приватних суб’єктів, а насамперед на носіїв публічної влади. Вимога до громадянина поважати закон втрачає значну частину легітимаційного потенціалу, якщо сама держава демонструє вибіркове або інструментальне ставлення до правових обмежень. Самообмеження публічної влади правом становить одну з найбільш складних і водночас визначальних характеристик зрілої правової культури [77, с. 53-62].

Подальше поглиблення проблематики нормативного елемента правової культури потребує звернення до питання про межі формалізації правових вимог. Право прагне до визначеності, однак надмірна деталізація здатна перетворити нормативну систему на сукупність технічних інструкцій, у межах яких губиться ціннісна основа регулювання. Чим складнішою стає правова система, тим більшим є значення загальних принципів, які дозволяють зберегти її внутрішню цілісність і забезпечити змістовну орієнтацію правозастосування [117, с. 39-42]. Це особливо важливо для демократичного правопорядку, де юридичне рішення повинно бути не лише формально виведеним із тексту, але й узгодженим із конституційною системою цінностей.

Відповідно, правова культура проявляється у здатності суспільства підтримувати баланс між нормативною конкретністю та принциповою відкритістю права. Надмірна абстрактність норм може створювати ризик свавільної дискреції, тоді як надмірна деталізація ускладнює адаптацію правового регулювання до нових обставин. Оптимальна нормативна конструкція повинна забезпечувати достатню передбачуваність поведінки і водночас залишати простір для тлумачення, яке враховує загальні принципи та особливості конкретної ситуації.

У цьому аспекті професійна правова культура суддів, адвокатів, прокурорів, державних службовців та інших суб’єктів юридичної діяльності стає

одним із визначальних чинників реального змісту норми. Чим ширшим є простір інтерпретації, тим більшого значення набуває якість юридичного мислення, здатність розрізняти букву і ціль правового припису, вміння співвідносити індивідуальне рішення з принципами справедливості, рівності та пропорційності [128, с. 48]. Отже, норма права не функціонує автономно від культури її застосування.

Проблема нормативної дискреції особливо виразно демонструє необхідність поєднання формальних та культурних гарантій. Неможливо повністю усунути розсуд із правозастосування, оскільки жодна система норм не здатна передбачити нескінченну різноманітність життєвих ситуацій. Проте демократична правова культура вимагає, щоб розсуд не перетворювався на свавілля. Його межі мають визначатися метою правового регулювання, принципами права, вимогами обґрунтованості та можливістю контролю прийнятого рішення.

Саме контрольованість правозастосовчого розсуду є важливим показником зрілості нормативної культури. У правовій системі, де рішення влади не потребує аргументації або не може бути ефективно оскаржене, норма втрачає здатність бути загальним стандартом і поступається місцем індивідуальній волі носія повноважень. За таких умов формальна наявність законодавства не перешкоджає виникненню практик, які фактично суперечать правовій природі нормативності [110].

Із цим безпосередньо пов’язана проблема правової визначеності як культурної характеристики нормативного середовища. Правова визначеність не повинна розумітися вузько як технічна вимога ясності формулювань. Вона охоплює стабільність основних правил, послідовність державної політики, передбачуваність наслідків юридично значущої поведінки, недопустимість довільної зміни усталених процедур та повагу до обґрунтованих очікувань особи.

Таким чином, правова визначеність створює нормативний простір довіри, без якого правова культура не може досягти високого рівня розвитку.

Стабільність нормативного порядку, однак, не повинна перетворюватися на його інертність. Демократична правова культура передбачає готовність до перегляду норм, які втратили соціальну обґрунтованість або суперечать новому рівню розуміння прав людини. Нормативна еволюція є природним процесом, але її якість залежить від способу, у який відбуваються зміни [85, с. 192]. Часті, ситуативні та недостатньо аргументовані зміни законодавства руйнують довіру, тоді як послідовне реформування, засноване на відкритій дискусії та оцінці наслідків, може посилювати легітимність правового порядку.

Важливим показником правової культури є також здатність правової системи визнавати та виправляти власні нормативні помилки. Досконалість законодавства не може бути абсолютною, оскільки нормотворення здійснюється в умовах обмеженої інформації та змінних суспільних процесів. Тому культурна зрілість проявляється не у претензії на безпомилковість державного регулювання, а у наявності процедур перегляду, конституційного контролю, судового коригування та демократичної відповідальності за неефективні або несправедливі нормативні рішення [79].

У цьому сенсі конституційний контроль набуває особливого правокультурного значення. Він демонструє, що навіть закон як акт парламентської волі не є абсолютним, оскільки повинен відповідати вищим нормативним принципам. Сам факт можливості перевірки законодавчого рішення на відповідність конституції формує культуру обмеженої влади, у межах якої жоден суб’єкт не може претендувати на остаточну і необмежену нормативну компетенцію.

У підсумку норма права постає не статичним фрагментом законодавчого тексту, а складним культурно правовим феноменом, який існує одночасно у

нормативному, інституційному, інтерпретаційному та поведінковому вимірах. Її реальне значення формується в процесі взаємодії законодавця, правозастосовувача та адресата норми [35, с. 81-88]. Кожен із цих суб'єктів є носієм певної правової культури, а тому нормативний результат завжди залежить від характеру цієї взаємодії.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати авторське розуміння місця норми права у структурі правової культури. Норму права в цьому контексті доцільно розглядати як формально визначену та системно пов'язану форму нормативної об'єктивації правових цінностей і принципів, яка встановлює юридично значущі моделі поведінки, структурує взаємні очікування суб'єктів, визначає межі публічної влади та через механізми реалізації, тлумачення і застосування бере участь у відтворенні та трансформації правової культури [109, с. 127].

Таке розуміння дозволяє уникнути двох протилежних методологічних крайнощів. Перша полягає у нормативістському зведенні правової культури до якості законодавства. Друга полягає в недооцінці нормативної форми та розчиненні правової культури у сфері загальних суспільних цінностей і поведінкових практик. Насправді норма права займає проміжне і водночас системоутворююче положення, оскільки забезпечує взаємозв'язок між ціннісним змістом права та його практичною реалізацією.

Отже, норми права є базовим елементом структури правової культури не тому, що правова культура складається з нормативних приписів, а тому, що саме через нормативність правові цінності набувають формальної визначеності, загальності та інституційної здатності впливати на суспільні відносини [142, с. 329-334]. Водночас культурна якість норми визначається не самим фактом її існування у системі позитивного права, а відповідністю принципам справедливості, свободи, рівності, правової визначеності, пропорційності та

поваги до людської гідності, а також реальною здатністю бути сприйнятою, реалізованою і захищеною у правовому житті.

З цієї позиції розвиток правової культури в сучасних демократичних умовах закономірно передбачає трансформацію нормативного компонента права. Йдеться про перехід від домінування примусової нормативності до нормативності, що ґрунтується на легітимності та усвідомленому визнанні права, від пріоритету владного припису до нормативного забезпечення правової суб'єктності особи, від формальної законності до змістовної відповідності принципу верховенства права, від закритого державного нормотворення до процедурної відкритості та участі, від сприйняття норми як завершеного тексту до розуміння її як елемента складного процесу правової комунікації, інтерпретації та реалізації [58].

Саме тому нормативний вимір правової культури є одним із ключових індикаторів характеру демократичної трансформації суспільства. Якість правової норми, спосіб її створення, характер суспільного сприйняття, практика застосування та здатність забезпечувати реальність прав людини в сукупності демонструють, наскільки право стало не лише формальним регулятором суспільних відносин, а реальною культурною формою організації свободи. У цьому полягає фундаментальне значення норми права для структури правової культури та водночас теоретична основа для подальшого дослідження механізмів її еволюції в умовах сучасної демократії.

1.3. Взаємозв'язок правової культури, правосвідомості та правового виховання

Взаємозв’язок правової культури, правосвідомості та правового виховання становить одну з центральних теоретичних проблем дослідження механізмів функціонування права в демократичному суспільстві. Її значення зумовлене тим, що нормативна система сама по собі не визначає реального характеру правового життя. Між формально встановленим приписом і конкретною поведінкою існує складний простір сприйняття, оцінювання, ціннісного осмислення, мотивації та практичного вибору. Саме в цьому просторі правосвідомість забезпечує суб’єктивне освоєння права, правове виховання впливає на формування відповідних знань і установок, а правова культура відображає якість їх інтеграції у сталі моделі поведінки та інституційної діяльності.

Теоретична складність зазначеного взаємозв’язку полягає в неможливості вибудувати між цими категоріями просту односторонню залежність. Правове виховання впливає на правосвідомість, однак зміст і методи виховання самі залежать від стану правової культури суспільства [114, с. 50]. Правосвідомість є складовою правової культури, але водночас формується під впливом уже наявних правових практик. Правова культура є результатом індивідуального та колективного освоєння права і одночасно середовищем, у якому відбувається подальша правова соціалізація. Тому продуктивним є системний підхід, що дозволяє досліджувати не ізольовані явища, а механізми їх взаємного відтворення і трансформації.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до системного співвідношення досліджуваних категорій. Правова культура не може бути пояснена поза правосвідомістю, оскільки право набуває реальної соціальної дії лише після його інтелектуального та ціннісного освоєння суб’єктом. Правове виховання забезпечує цілеспрямований вплив на цей процес, але його результат залежить від якості інституційного середовища. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення

особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [94, с. 335-337].

Методологічно важливо, що аналіз системного співвідношення досліджуваних категорій не повинен обмежуватися формальними показниками. Правова культура не може бути пояснена поза правосвідомістю, оскільки право набуває реальної соціальної дії лише після його інтелектуального та ціннісного освоєння суб'єктом. Водночас правове виховання забезпечує цілеспрямований вплив на цей процес, але його результат залежить від якості інституційного середовища. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до змісту правосвідомості. Правосвідомість охоплює знання про право, оцінки правової дійсності, емоційне ставлення до юридичних інститутів, ціннісні орієнтації та вольову готовність до юридично значущої поведінки. Її не можна зводити до поінформованості про законодавство, адже знання норми саме по собі не визначає характеру поведінки [61]. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз змісту правосвідомості не повинен обмежуватися формальними показниками. Правосвідомість охоплює знання про право, оцінки правової дійсності, емоційне ставлення до юридичних інститутів, ціннісні орієнтації та вольову готовність до юридично значущої поведінки. Водночас її не можна зводити до поінформованості про законодавство, адже

знання норми саме по собі не визначає характеру поведінки. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [42, с. 16-24].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до когнітивного компонента правосвідомості. Правова компетентність передбачає здатність розпізнавати юридично значущі ситуації, орієнтуватися у способах реалізації прав та використовувати процедури їх захисту. У демократичному суспільстві така компетентність має активний характер і підтримує реальну суб'єктність громадянина. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз когнітивного компонента правосвідомості не повинен обмежуватися формальними показниками. Правова компетентність передбачає здатність розпізнавати юридично значущі ситуації, орієнтуватися у способах реалізації прав та використовувати процедури їх захисту. Водночас у демократичному суспільстві така компетентність має активний характер і підтримує реальну суб'єктність громадянина [84, с. 425-431]. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до аксіологічного виміру правосвідомості. Право сприймається через уявлення про гідність, свободу, рівність, справедливість, відповідальність та допустимі межі державного втручання. Саме ціннісне осмислення відрізняє усвідомлене дотримання права від поведінки, мотивованої лише страхом перед санкцією. У

такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [109, с. 128].

Методологічно важливо, що аналіз аксіологічного виміру правосвідомості не повинен обмежуватися формальними показниками. Право сприймається через уявлення про гідність, свободу, рівність, справедливість, відповідальність та допустимі межі державного втручання. Водночас саме ціннісне осмислення відрізняє усвідомлене дотримання права від поведінки, мотивованої лише страхом перед санкцією. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до емоційно психологічного сприйняття права. Довіра або недовіра до суду, органів публічної влади та юридичних процедур формується під впливом повторюваного досвіду взаємодії з ними. Тому правова психологія може підтримувати нормативну легітимність або створювати стійку дистанцію між особою та офіційним правопорядком. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [130, с. 200-204].

Методологічно важливо, що аналіз емоційно психологічного сприйняття права не повинен обмежуватися формальними показниками. Довіра або недовіра до суду, органів публічної влади та юридичних процедур формується під впливом повторюваного досвіду взаємодії з ними. Водночас тому правова психологія може підтримувати нормативну легітимність або створювати стійку дистанцію

між особою та офіційним правопорядком. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до вольового виміру правосвідомості. Знання та оцінка права набувають практичного значення лише тоді, коли суб'єкт готовий діяти відповідно до сформованої правової позиції. Вольова складова поєднує внутрішнє переконання з відповідальною реалізацією прав та виконанням юридичних обов'язків [152, с. 32]. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз вольового виміру правосвідомості не повинен обмежуватися формальними показниками. Знання та оцінка права набувають практичного значення лише тоді, коли суб'єкт готовий діяти відповідно до сформованої правової позиції. Водночас вольова складова поєднує внутрішнє переконання з відповідальною реалізацією прав та виконанням юридичних обов'язків. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [53].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до співвідношення правосвідомості і правової культури. Правосвідомість є внутрішнім компонентом правової культури, тоді як правова культура охоплює також поведінкові, інституційні та комунікативні форми існування права. Тому високий рівень правових знань не може автоматично визнаватися показником високої правової культури. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для

характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз співвідношення правосвідомості і правової культури не повинен обмежуватися формальними показниками. Правосвідомість є внутрішнім компонентом правової культури, тоді як правова культура охоплює також поведінкові, інституційні та комунікативні форми існування права. Водночас тому високий рівень правових знань не може автоматично визнаватися показником високої правової культури. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [36].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до сутності правового виховання. Правове виховання доцільно розуміти як системний процес розвитку правових знань, цінностей, навичок, відповідальності та здатності до самостійного правового мислення. Його метою в демократичній державі є не слухняний адресат припису, а автономний і компетентний суб’єкт права. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз сутності правового виховання не повинен обмежуватися формальними показниками. Правове виховання доцільно розуміти як системний процес розвитку правових знань, цінностей, навичок, відповідальності та здатності до самостійного правового мислення. Водночас його метою в демократичній державі є не слухняний адресат припису, а автономний і компетентний суб’єкт права. Звідси випливає необхідність

оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [126, с. 44-48].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до відмежування правового виховання від правової освіти. Правова освіта акцентує систематизоване засвоєння знань і способів юридичного мислення, тоді як виховання охоплює також ціннісне та поведінкове становлення. Ефективна модель потребує їх взаємодії, оскільки знання без ціннісної орієнтації може залишатися інструментально нейтральним. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз відмежування правового виховання від правової освіти не повинен обмежуватися формальними показниками. Правова освіта акцентує систематизоване засвоєння знань і способів юридичного мислення, тоді як виховання охоплює також ціннісне та поведінкове становлення. Водночас ефективна модель потребує їх взаємодії, оскільки знання без ціннісної орієнтації може залишатися інструментально нейтральним [135, с. 52-57]. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правової соціалізації. Правова соціалізація охоплює весь процес засвоєння норм, ролей, цінностей і моделей поведінки незалежно від того, чи був відповідний вплив спеціально організованим. Правове виховання є її цілеспрямованою складовою, але не вичерпує впливу сім’ї, групового середовища, інституцій та медіа. У

такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [95, с. 246].

Методологічно важливо, що аналіз правової соціалізації не повинен обмежуватися формальними показниками. Правова соціалізація охоплює весь процес засвоєння норм, ролей, цінностей і моделей поведінки незалежно від того, чи був відповідний вплив спеціально організованим. Водночас правове виховання є її цілеспрямованою складовою, але не вичерпує впливу сім'ї, групового середовища, інституцій та медіа. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [73].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до інституційного виміру правового виховання. Найпереконливішим засобом формування поваги до права є послідовне підтвердження проголошених цінностей реальною діяльністю державних інституцій. Справедлива процедура, мотивоване рішення і реальна можливість оскарження мають безпосередній правовиховний ефект. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз інституційного виміру правового виховання не повинен обмежуватися формальними показниками. Найпереконливішим засобом формування поваги до права є послідовне підтвердження проголошених цінностей реальною діяльністю державних інституцій. Водночас справедлива процедура, мотивоване рішення і реальна

можливість оскарження мають безпосередній правовиховний ефект. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [43, с. 127].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до демократичної спрямованості правового виховання. Виховний процес повинен формувати здатність законно критикувати владу, користуватися правами, визнавати права інших і брати участь у демократичних процедурах. Повага до права не тотожна некритичному схваленню кожного формально чинного рішення. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [9, с. 5-8].

Методологічно важливо, що аналіз демократичної спрямованості правового виховання не повинен обмежуватися формальними показниками. Виховний процес повинен формувати здатність законно критикувати владу, користуватися правами, визнавати права інших і брати участь у демократичних процедурах. Водночас повага до права не тотожна некритичному схваленню кожного формально чинного рішення. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правової активності. Культурно зріла поведінка не обмежується утриманням від правопорушень, а включає активне використання правових можливостей і механізмів захисту. Водночас така активність повинна бути добросовісною та поєднувати реалізацію власних прав із визнанням юридичної суб’єктності інших. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього

ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [19, с. 110].

Методологічно важливо, що аналіз правової активності не повинен обмежуватися формальними показниками. Культурно зріла поведінка не обмежується утриманням від правопорушень, а включає активне використання правових можливостей і механізмів захисту. Водночас водночас така активність повинна бути добросовісною та поєднувати реалізацію власних прав із визнанням юридичної суб'єктності інших. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до внутрішньої правової мотивації. Стійкість демократичного правопорядку зростає тоді, коли правомірна поведінка підтримується не лише зовнішнім контролем, але й внутрішнім переконанням у цінності правових принципів. Це не усуває значення юридичної відповідальності, проте змінює співвідношення примусу і добровільного визнання права [58]. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз внутрішньої правової мотивації не повинен обмежуватися формальними показниками. Стійкість демократичного правопорядку зростає тоді, коли правомірна поведінка підтримується не лише зовнішнім контролем, але й внутрішнім переконанням у цінності правових принципів. Водночас це не усуває значення юридичної відповідальності, проте змінює співвідношення примусу і добровільного визнання права. Звідси випливає

необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [87, с. 116-120].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правового нігілізму. Правовий нігілізм не зводиться до незнання норм, а може виникати внаслідок тривалого досвіду неефективності процедур, вибірковості правозастосування та розриву між деклараціями і практикою. Тому його подолання потребує не лише просвіти, а й відновлення практичної переконливості права [124, с. 133-136]. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз правового нігілізму не повинен обмежуватися формальними показниками. Правовий нігілізм не зводиться до незнання норм, а може виникати внаслідок тривалого досвіду неефективності процедур, вибірковості правозастосування та розриву між деклараціями і практикою. Водночас тому його подолання потребує не лише просвіти, а й відновлення практичної переконливості права. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [119, с. 251].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правового інфантилізму. Правовий інфантилізм проявляється у слабкій готовності особи самостійно користуватися правами та брати відповідальність за юридично значущі рішення. Правове виховання повинно створювати досвід самостійного вибору і практичного використання процедур. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до

права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз правового інфантилізму не повинен обмежуватися формальними показниками. Правовий інфантилізм проявляється у слабкій готовності особи самостійно користуватися правами та брати відповідальність за юридично значущі рішення. Водночас правове виховання повинно створювати досвід самостійного вибору і практичного використання процедур. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [100].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правового формалізму. Формалізм виникає тоді, коли буквальний зміст припису відривається від принципів, мети регулювання та прав людини. Його подолання потребує розвитку здатності співвідносити правило із загальною ціннісною структурою правопорядку. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз правового формалізму не повинен обмежуватися формальними показниками. Формалізм виникає тоді, коли буквальний зміст припису відривається від принципів, мети регулювання та прав людини. Водночас його подолання потребує розвитку здатності співвідносити правило із загальною ціннісною структурою правопорядку [44, с. 264-269]. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або

правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до професійної правосвідомості. Юристи та носії публічної влади своїми щоденними практиками формують суспільне уявлення про право значно сильніше, ніж абстрактні декларації. Професійна компетентність тому повинна поєднуватися з етикою, повагою до процедури, добросовісністю та відповідальністю. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [80].

Методологічно важливо, що аналіз професійної правосвідомості не повинен обмежуватися формальними показниками. Юристи та носії публічної влади своїми щоденними практиками формують суспільне уявлення про право значно сильніше, ніж абстрактні декларації. Водночас професійна компетентність тому повинна поєднуватися з етикою, повагою до процедури, добросовісністю та відповідальністю. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до культури правової аргументації. Здатність обґрунтовувати правову позицію, бачити конфлікт принципів і сприймати контраргументи є важливою ознакою зрілої правосвідомості. Мотивованість владних рішень водночас формує у громадян уявлення про юридично обмежений характер публічної влади [96, с. 31]. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином

демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз культури правової аргументації не повинен обмежуватися формальними показниками. Здатність обґрунтовувати правову позицію, бачити конфлікт принципів і сприймати контраргументи є важливою ознакою зрілої правосвідомості. Водночас мотивованість владних рішень водночас формує у громадян уявлення про юридично обмежений характер публічної влади. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [111, с. 49-56].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правового плюралізму і толерантності. Демократична правова культура не вимагає світоглядної одноманітності, але потребує спільного визнання правових рамок мирного співіснування. Правове виховання має формувати здатність визнавати легітимність незгоди та вирішувати конфлікти правовими способами. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз правового плюралізму і толерантності не повинен обмежуватися формальними показниками. Демократична правова культура не вимагає світоглядної одноманітності, але потребує спільного визнання правових рамок мирного співіснування. Водночас правове виховання має формувати здатність визнавати легітимність незгоди та вирішувати конфлікти правовими способами. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного

прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [141, с. 52].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до процедурної культури. Правова процедура є не зайвою формальністю, а механізмом обмеження свавілля, забезпечення рівності сторін та передбачуваності рішення. Формування поваги до процедури має бути самостійним завданням правового виховання. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз процедурної культури не повинен обмежуватися формальними показниками. Правова процедура є не зайвою формальністю, а механізмом обмеження свавілля, забезпечення рівності сторін та передбачуваності рішення. Водночас формування поваги до процедури має бути самостійним завданням правового виховання [82, с. 62]. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до людиноцентричної моделі. Демократична трансформація правосвідомості передбачає перехід від сприйняття людини як об’єкта управління до визнання її автономним носієм правових вимог до держави. Така зміна одночасно потребує переосмислення професійної свідомості посадових осіб як носіїв юридично обмежених повноважень. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного

проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [46, с. 402].

Методологічно важливо, що аналіз людиноцентричної моделі не повинен обмежуватися формальними показниками. Демократична трансформація правосвідомості передбачає перехід від сприйняття людини як об’єкта управління до визнання її автономним носієм правових вимог до держави. Водночас така зміна одночасно потребує переосмислення професійної свідомості посадових осіб як носіїв юридично обмежених повноважень [63]. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до подолання патерналізму. Патерналістська установка схиляє громадянина до очікування зовнішнього вирішення проблем і послаблює практику самостійної реалізації прав. Її подолання не заперечує соціальних обов’язків держави, а формує партнерське співвідношення гарантій держави та відповідальності особи. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [31, с. 176-182].

Методологічно важливо, що аналіз подолання патерналізму не повинен обмежуватися формальними показниками. Патерналістська установка схиляє громадянина до очікування зовнішнього вирішення проблем і послаблює практику самостійної реалізації прав. Водночас її подолання не заперечує соціальних обов’язків держави, а формує партнерське співвідношення гарантій держави та відповідальності особи. Звідси випливає необхідність оцінювати не

тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до цифрового середовища. Цифрові платформи істотно змінили способи отримання правової інформації, публічної оцінки юридичних подій та взаємодії громадян із державою. Це розширює доступ до права, але одночасно підвищує значення критичного мислення, перевірки інформації та розуміння юридичних наслідків цифрових дій. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [133, с. 109].

Методологічно важливо, що аналіз цифрового середовища не повинен обмежуватися формальними показниками. Цифрові платформи істотно змінили способи отримання правової інформації, публічної оцінки юридичних подій та взаємодії громадян із державою. Водночас це розширює доступ до права, але одночасно підвищує значення критичного мислення, перевірки інформації та розуміння юридичних наслідків цифрових дій. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правової медіаграмотності. Сучасний суб’єкт повинен уміти відрізняти нормативний текст від коментаря, перевіряти актуальність інформації та не підміняти правову аргументацію емоційним повідомленням. Така компетентність стає необхідним елементом правосвідомості в умовах алгоритмічно організованого інформаційного простору [101]. У такому ракурсі відповідне явище набуває

значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз правової медіаграмотності не повинен обмежуватися формальними показниками. Сучасний суб'єкт повинен уміти відрізняти нормативний текст від коментаря, перевіряти актуальність інформації та не підміняти правову аргументацію емоційним повідомленням. Водночас така компетентність стає необхідним елементом правосвідомості в умовах алгоритмічно організованого інформаційного простору. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [43, с. 123-125].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до комунікативної відкритості держави. Зрозуміле пояснення рішень і доступність правової інформації формують досвід передбачуваності та підзвітності влади. Непрозора юридична комунікація, навпаки, посилює дистанцію між офіційним правом і повсякденною правосвідомістю. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [65].

Методологічно важливо, що аналіз комунікативної відкритості держави не повинен обмежуватися формальними показниками. Зрозуміле пояснення рішень і доступність правової інформації формують досвід передбачуваності та підзвітності влади. Водночас непрозора юридична комунікація, навпаки, посилює дистанцію між офіційним правом і повсякденною правосвідомістю.

Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правового самовиховання. Динамічність правового середовища робить неможливим разове завершене формування правової компетентності. Зріла правова культура передбачає здатність самостійно оновлювати знання, переоцінювати власні установки та коригувати поведінку [123, с. 123]. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз правового самовиховання не повинен обмежуватися формальними показниками. Динамічність правового середовища робить неможливим разове завершене формування правової компетентності. Водночас зріла правова культура передбачає здатність самостійно оновлювати знання, переоцінювати власні установки та коригувати поведінку. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [134, с. 412].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до міжпоколінної передачі правових цінностей. Кожне покоління отримує сформований нормативний досвід, але переосмислює його відповідно до нових соціальних і технологічних умов. Правове виховання повинно поєднувати спадкоємність фундаментальних принципів із відкритістю до нових способів їх реалізації. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином

демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [78, с. 341-343].

Методологічно важливо, що аналіз міжпоколінної передачі правових цінностей не повинен обмежуватися формальними показниками. Кожне покоління отримує сформований нормативний досвід, але переосмислює його відповідно до нових соціальних і технологічних умов. Водночас правове виховання повинно поєднувати спадкоємність фундаментальних принципів із відкритістю до нових способів їх реалізації. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до конституційної правосвідомості. Конституційна культура виявляється у сприйнятті прав людини, обмеженості влади та процедурних гарантій як реальних критеріїв оцінки державної діяльності. Правове виховання повинно показувати практичний зв’язок між конституційними принципами і повсякденними юридичними ситуаціями [57]. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз конституційної правосвідомості не повинен обмежуватися формальними показниками. Конституційна культура виявляється у сприйнятті прав людини, обмеженості влади та процедурних гарантій як реальних критеріїв оцінки державної діяльності. Водночас правове виховання повинно показувати практичний зв’язок між конституційними принципами і повсякденними юридичними ситуаціями. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й

характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [144, с. 67-74].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до людської гідності. Визнання гідності дозволяє поєднати нормативний, ціннісний та поведінковий виміри правової культури навколо ідеї людини як самостійного суб'єкта. Сам спосіб правового виховання повинен відповідати цій цінності та виключати приниження, залякування і авторитарне нав'язування. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз людської гідності не повинен обмежуватися формальними показниками. Визнання гідності дозволяє поєднати нормативний, ціннісний та поведінковий виміри правової культури навколо ідеї людини як самостійного суб'єкта. Водночас сам спосіб правового виховання повинен відповідати цій цінності та виключати приниження, залякування і авторитарне нав'язування [106, с. 159]. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до інклюзивності правового виховання. Різний рівень підготовки, життєвого досвіду та доступу до ресурсів вимагає орієнтації не на однаковий обсяг інформації, а на реальну функціональну правову компетентність. Правова система водночас повинна зменшувати бар'єри, а не перекладати всю складність регулювання на громадянина. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення

того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [34].

Методологічно важливо, що аналіз інклюзивності правового виховання не повинен обмежуватися формальними показниками. Різний рівень підготовки, життєвого досвіду та доступу до ресурсів вимагає орієнтації не на однаковий обсяг інформації, а на реальну функціональну правову компетентність. Водночас правова система водночас повинна зменшувати бар’єри, а не перекладати всю складність регулювання на громадянина. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до критеріїв ефективності правового виховання. Результат не може оцінюватися лише за кількістю засвоєних визначень або проведених заходів. Більш показовими є здатність розпізнати правову проблему, аргументувати позицію, використати процедуру, поважати права іншого та відповідально оцінити наслідки власної поведінки [41, с. 13-24]. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз критеріїв ефективності правового виховання не повинен обмежуватися формальними показниками. Результат не може оцінюватися лише за кількістю засвоєних визначень або проведених заходів. Водночас більш показовими є здатність розпізнати правову проблему, аргументувати позицію, використати процедуру, поважати права іншого та відповідально оцінити наслідки власної поведінки. Звідси випливає необхідність

оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [92, с. 118-125].

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до правокультурної узгодженості. Стійкий розвиток виникає тоді, коли проголошені правові цінності, зміст виховання та фактична інституційна практика не суперечать одне одному. Тривалий розрив між ними формує подвійну нормативність, за якої право визнається декларативно, а поведінка орієнтується на неформальні правила. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки.

Методологічно важливо, що аналіз правокультурної узгодженості не повинен обмежуватися формальними показниками. Стійкий розвиток виникає тоді, коли проголошені правові цінності, зміст виховання та фактична інституційна практика не суперечать одне одному. Водночас тривалий розрив між ними формує подвійну нормативність, за якої право визнається декларативно, а поведінка орієнтується на неформальні правила [47]. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження.

Подальше розкриття проблеми потребує звернення до еволюції демократичної правової культури. Демократична трансформація є зміною не лише законодавства, але й способу мислення про право, владу, свободу та відповідальність. Правосвідомість і правове виховання виступають ключовими механізмами культурного засвоєння цієї трансформації. У такому ракурсі відповідне явище набуває значення не лише для характеристики внутрішнього

ставлення особи до права, але й для пояснення того, яким чином демократичні принципи переходять із рівня нормативного проголошення у площину повсякденної юридично значущої поведінки [111, с. 264-270].

Методологічно важливо, що аналіз еволюції демократичної правової культури не повинен обмежуватися формальними показниками. Демократична трансформація є зміною не лише законодавства, але й способу мислення про право, владу, свободу та відповідальність. Водночас правосвідомість і правове виховання виступають ключовими механізмами культурного засвоєння цієї трансформації. Звідси випливає необхідність оцінювати не тільки наявність певного знання або правила, але й характер його ціннісного прийняття, практичного використання та інституційного підтвердження [128, с. 42-46].

Узагальнення викладеного дозволяє визначити правосвідомість як внутрішньо структуровану систему правових знань, оцінок, почуттів, ціннісних орієнтацій і вольових установок, через які суб'єкт сприймає правову дійсність, визначає ставлення до неї та формує готовність до юридично значущої поведінки. Її культурна якість залежить не від самого обсягу юридичної інформації, а від здатності поєднати знання з повагою до правових принципів, відповідальністю та практичною правовою активністю.

Правове виховання, відповідно, доцільно розуміти як цілеспрямований, системний і ціннісно орієнтований процес розвитку правової суб'єктності, у межах якого формуються знання про право, здатність до його критичного осмислення, повага до фундаментальних правових принципів, навички використання юридичних процедур та готовність до відповідальної поведінки. Таке розуміння принципово відрізняє демократичну модель виховання від моделі дисциплінарного підпорядкування [86].

Правова культура інтегрує результати зазначених процесів у ширший контекст правового життя. Вона показує, наскільки правові знання, переконання

та цінності стали реальною формою поведінки, професійної діяльності, суспільної комунікації та функціонування інституцій. Тому правосвідомість є її необхідною внутрішньою передумовою, а правове виховання є одним із ключових механізмів цілеспрямованого формування та корекції.

Проведений аналіз дає підстави запропонувати принцип правокультурної узгодженості, відповідно до якого стійкість демократичної правової культури залежить від відповідності між цінностями, проголошеними правовою системою, змістом правосвідомості, цілями правового виховання та моделями поведінки, що реально підтримуються інституційною практикою. Тривала суперечність між цими рівнями породжує культурну дисфункцію, формальне визнання права та орієнтацію на альтернативні неформальні правила [33, с. 75].

Таким чином, взаємозв’язок правової культури, правосвідомості та правового виховання має розглядатися як один із базових механізмів демократичної правової трансформації. Через правосвідомість право отримує суб’єктивне осмислення, через правове виховання забезпечується цілеспрямований розвиток знань, цінностей і компетентностей, а через правову культуру результати цього процесу об’єктивуються у сталих моделях поведінки та інституційної діяльності. Саме їх системна взаємодія створює умови, за яких демократичні правові цінності перестають бути лише нормативними деклараціями і перетворюються на практично дієвий спосіб організації суспільної свободи.

Висновки до розділу 1

1. Правова культура є складним, багаторівневим і динамічним явищем, яке відображає якісний стан правового життя, рівень засвоєння правових цінностей,

ефективність функціонування юридичних інститутів та характер правової поведінки. Її зміст визначається взаємодією нормативних, ціннісних, інтелектуальних, поведінкових та інституційних складових і не обмежується юридичною обізнаністю чи формальним дотриманням законодавства.

Еволюція правової культури характеризується переходом від переважно нормативного розуміння права до його усвідомлення як засобу забезпечення свободи, людської гідності, рівності та справедливості. Визначальним орієнтиром цього процесу виступає людиноцентричний підхід, який передбачає свідому реалізацію прав, відповідальну поведінку, повагу до прав інших осіб та здатність здійснювати громадський контроль за діяльністю публічної влади.

2. Норма права становить нормативну основу формування правової культури, забезпечуючи юридичне закріплення правових цінностей і моделей належної поведінки. Її правокультурне значення визначається не лише формальною обов'язковістю, а й відповідністю принципам справедливості, правової визначеності та практичної дієвості. Між якістю нормативного регулювання та рівнем правової культури існує взаємозалежність, яка проявляється у впливі правових приписів на суспільну поведінку та зворотному впливі правової культури на їх сприйняття й реалізацію.

Правосвідомість є внутрішньою передумовою правової культури, забезпечуючи інтелектуальне, ціннісне та психологічне осмислення правової дійсності. Водночас правова культура має ширший зміст, оскільки охоплює не лише правові переконання та установки, а й поведінкові практики, якість юридичної діяльності та функціонування правових інститутів.

3. Правове виховання є важливим механізмом формування правосвідомості та розвитку правової культури, спрямованим на утвердження правових цінностей, критичного мислення, відповідальності та поваги до людської гідності. Його результативність залежить від узгодженості виховного впливу з

реальною правозастосовною практикою, оскільки невідповідність між проголошеними принципами та діяльністю правових інститутів сприяє поширенню правового нігілізму й послабленню довіри до права.

Формування правової культури ґрунтується на системній взаємодії норми права, правосвідомості та правового виховання. Норма права визначає нормативні орієнтири поведінки, правосвідомість забезпечує їх усвідомлення та оцінювання, правове виховання сприяє засвоєнню відповідних цінностей, а правова культура відображає якість їх практичного втілення. Відтак критерієм її зрілості в демократичних умовах виступає здатність забезпечувати реальне здійснення прав і свобод людини, відповідальну правову поведінку та обмеженість публічної влади правом.

РОЗДІЛ 2
СТАН І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

2.1. Вплив демократичних інституцій на еволюцію правової культури

Дослідження впливу демократичних інституцій на еволюцію правової культури потребує виходу за межі суто організаційного розуміння демократії. Інституції у цьому контексті постають не лише як формалізовані структури здійснення публічної влади, а як середовище, у якому право щоденно набуває практичного змісту, перевіряється на відповідність принципам свободи, рівності, справедливості та людської гідності. Саме через діяльність парламенту, суду, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та механізмів громадської участі особа отримує безпосередній досвід взаємодії з правом. Відтак стан демократичних інституцій безпосередньо впливає на характер правосвідомості, рівень довіри до права, моделі юридично значущої поведінки та загальну спрямованість правокультурних трансформацій.

У межах подальшого дослідження доцільно звернутися до демократичної інституціоналізації права. Право у демократичній системі одночасно організовує публічну владу та встановлює юридичні межі її здійснення. Повага до права набуває характеру взаємного нормативного зобов’язання держави і громадянина. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення демократичної інституціоналізації права виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Право у демократичній системі одночасно організовує публічну владу та

встановлює юридичні межі її здійснення. Водночас повага до права набуває характеру взаємного нормативного зобов'язання держави і громадянина. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [14, с. 134].

Наступний аспект дослідження пов'язаний із зверненням до двостороннього зв'язку інституцій та правової культури. Інституції формують процедури і стандарти поведінки, які поступово засвоюються суспільством. Ефективність самих інституцій залежить від готовності громадян користуватися правовими процедурами та вимагати підзвітності. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення двостороннього зв'язку інституцій та правової культури виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Інституції формують процедури і стандарти поведінки, які поступово засвоюються суспільством. Водночас ефективність самих інституцій залежить від готовності громадян користуватися правовими процедурами та вимагати підзвітності. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [51].

Окремої уваги в цьому контексті потребує звернення до парламентської правотворчості. Відкритість обговорення, аргументованість рішень і передбачуваність законодавчої процедури формують уявлення про право як результат легітимного публічного узгодження. Поспішне та суперечливе законодавство послаблює культурну легітимність нормативного регулювання. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не

тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення парламентської правотворчості виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Відкритість обговорення, аргументованість рішень і передбачуваність законодавчої процедури формують уявлення про право як результат легітимного публічного узгодження [91, с. 43-47]. Водночас поспішне та суперечливе законодавство послаблює культурну легітимність нормативного регулювання. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальше розгортання наукової аргументації передбачає звернення до парламентського дискурсу. Правотворчість повинна передбачати публічне обґрунтування необхідності нормативного рішення. Аргументована дискусія формує культуру правового вирішення розбіжностей і визнання легітимності незгоди. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [110, с. 1588].

З позицій еволюції правової культури значення парламентського дискурсу виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Правотворчість повинна передбачати публічне обґрунтування необхідності нормативного рішення. Водночас аргументована дискусія формує культуру правового вирішення розбіжностей і визнання легітимності незгоди. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Логіка дослідження зумовлює необхідність звернення до правової визначеності. Особа повинна мати можливість передбачати юридичні наслідки

власної поведінки та планувати її відповідно до стабільних правил. Часті та недостатньо обґрунтовані зміни законодавства формують відчуття залежності від ситуативної волі влади [27]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення правової визначеності виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Особа повинна мати можливість передбачати юридичні наслідки власної поведінки та планувати її відповідно до стабільних правил. Водночас часті та недостатньо обґрунтовані зміни законодавства формують відчуття залежності від ситуативної волі влади. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Важливим напрямом подальшого осмислення є звернення до незалежності судової влади. Суд перетворює абстрактне право на практичний механізм захисту і контролю за владою. Неупереджене та доступне правосуддя формує готовність використовувати юридичні способи вирішення конфліктів. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [104, с. 25].

З позицій еволюції правової культури значення незалежності судової влади виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Суд перетворює абстрактне право на практичний механізм захисту і контролю за владою. Водночас неупереджене та доступне правосуддя формує готовність використовувати юридичні способи вирішення конфліктів. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступний етап теоретичного аналізу передбачає звернення до мотивованості судових рішень. Обґрунтування демонструє підпорядкованість судової влади правовій аргументації, а не особистому розсуду. Справедлива процедура здатна підтримувати легітимність навіть несприятливого для особи рішення. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [68].

З позицій еволюції правової культури значення мотивованості судових рішень виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Обґрунтування демонструє підпорядкованість судової влади правовій аргументації, а не особистому розсуду. Водночас справедлива процедура здатна підтримувати легітимність навіть несприятливого для особи рішення. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У продовження дослідження необхідно звернутися до виконання судових рішень. Остаточне судове рішення повинно мати реальні практичні наслідки. Невиконання рішення руйнує переконання у дієвості права сильніше, ніж формальна відсутність певної гарантії. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [18, с. 231-236].

З позицій еволюції правової культури значення виконання судових рішень виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Остаточне судове рішення повинно мати реальні практичні наслідки. Водночас невиконання рішення руйнує переконання у дієвості права сильніше, ніж формальна відсутність певної гарантії. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово

перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Самостійного розгляду в межах цієї проблематики потребує питання, пов’язане зі зверненням до конституційного контролю. Конституційна юстиція практично підтверджує, що політична більшість не є необмеженою. Верховенство конституційних принципів формує правосвідомість, орієнтовану на права людини та юридичне обмеження влади. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [28].

З позицій еволюції правової культури значення конституційного контролю виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Конституційна юстиція практично підтверджує, що політична більшість не є необмеженою. Водночас верховенство конституційних принципів формує правосвідомість, орієнтовану на права людини та юридичне обмеження влади. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Поглиблення досліджуваної проблематики зумовлює звернення до публічної адміністрації. Повсякденна адміністративна взаємодія є для громадянина одним із головних джерел досвіду держави і права. Зрозуміла процедура, однакове застосування правил і можливість оскарження формують правову передбачуваність. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [41, с. 248-254].

З позицій еволюції правової культури значення публічної адміністрації виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Повсякденна адміністративна взаємодія є для громадянина одним із головних джерел досвіду держави і права. Водночас зрозуміла процедура, однакове застосування правил і можливість оскарження формують правову передбачуваність. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Послідовний розвиток викладеної позиції вимагає звернення до належного врядування. Законність має поєднуватися з відкритістю, добросовісністю, своєчасністю, підзвітністю та повагою до особи. Процедура повинна сприйматися посадовою особою як гарантія, а не як перешкода управлінській ефективності [120, с. 502]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення належного врядування виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Законність має поєднуватися з відкритістю, добросовісністю, своєчасністю, підзвітністю та повагою до особи. Водночас процедура повинна сприйматися посадовою особою як гарантія, а не як перешкода управлінській ефективності. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [131, с. 259].

У цьому контексті закономірним є звернення до місцевого самоврядування. Локальний рівень наближає процес прийняття рішень до повсякденних потреб людини. Участь у місцевих процедурах формує досвід правової суб’єктності та відповідального громадянства. У правокультурному вимірі це означає, що

демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення місцевого самоврядування виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Локальний рівень наближає процес прийняття рішень до повсякденних потреб людини. Водночас участь у місцевих процедурах формує досвід правової суб'єктності та відповідального громадянства. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [57].

Подальше осмислення проблеми доцільно пов'язати зі зверненням до децентралізації. Перерозподіл компетенцій має супроводжуватися прозорістю, підзвітністю та реальними механізмами участі. Сама інституційна автономія без культури відповідального врядування не гарантує демократичного результату. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення децентралізації виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Перерозподіл компетенцій має супроводжуватися прозорістю, підзвітністю та реальними механізмами участі. Водночас сама інституційна автономія без культури відповідального врядування не гарантує демократичного результату. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [38, с. 112].

Розвиток наведеної аргументації передбачає звернення до громадянського суспільства. Самоорганізація створює практику колективного захисту інтересів, контролю за владою та вироблення спільних рішень. Право засвоюється як інструмент автономної суспільної дії, а не лише як система державних приписів.

У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення громадянського суспільства виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Самоорганізація створює практику колективного захисту інтересів, контролю за владою та вироблення спільних рішень [7, с. 62]. Водночас право засвоюється як інструмент автономної суспільної дії, а не лише як система державних приписів. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Для поглиблення теоретичного аналізу необхідно звернутися до громадського контролю. Механізми доступу до інформації, звернень та консультацій утверджують уявлення про підзвітність влади. Формальна участь без практичної результативності може не зміцнювати, а послаблювати інституційну довіру. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [75, с. 42].

З позицій еволюції правової культури значення громадського контролю виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Механізми доступу до інформації, звернень та консультацій утверджують уявлення про підзвітність влади. Водночас формальна участь без практичної результативності може не зміцнювати, а послаблювати інституційну довіру. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступним змістовним напрямом дослідження є звернення до свободи асоціацій. Добровільні об’єднання формують досвід внутрішніх правил,

представництва інтересів і колективної відповідальності. Такий досвід створює соціальне підґрунтя для демократичної правової культури [99]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення свободи асоціацій виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Добровільні об’єднання формують досвід внутрішніх правил, представництва інтересів і колективної відповідальності. Водночас такий досвід створює соціальне підґрунтя для демократичної правової культури. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У межах окресленої проблематики важливим є звернення до свободи слова. Відкрита критика державних рішень є умовою суспільного контролю і правової рефлексії. Демократична культура визнає можливість недосконалості права та необхідність його аргументованого вдосконалення. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [129, с. 46-48].

З позицій еволюції правової культури значення свободи слова виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Відкрита критика державних рішень є умовою суспільного контролю і правової рефлексії. Водночас демократична культура визнає можливість недосконалості права та необхідність його аргументованого вдосконалення. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Продовження наукового аналізу закономірно пов’язується зі зверненням до виборчих інституцій. Регулярність, конкурентність і чесність виборів створюють досвід мирної зміни влади. Визнання результату законної процедури за збереження права на критику є ознакою зрілої правосвідомості. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [63].

З позицій еволюції правової культури значення виборчих інституцій виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Регулярність, конкурентність і чесність виборів створюють досвід мирної зміни влади. Водночас визнання результату законної процедури за збереження права на критику є ознакою зрілої правосвідомості. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальша конкретизація досліджуваного питання передбачає звернення до політичних партій. Партії поєднують суспільні інтереси з механізмами представницької демократії. Визнання легітимності опонента і повага до правил підтримують культуру правового плюралізму. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [20, с. 33-39].

З позицій еволюції правової культури значення політичних партій виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Партії поєднують суспільні інтереси з механізмами представницької демократії. Водночас визнання легітимності опонента і повага до правил підтримують культуру правового плюралізму. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово

перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

З огляду на логіку викладу доцільним є звернення до поділу влади. Система стримувань і противаг інституціоналізує недовіру до необмеженої концентрації влади. Взаємний контроль органів формує розуміння перевірки влади як нормальної ознаки демократії. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [8, с. 38].

З позицій еволюції правової культури значення поділу влади виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Система стримувань і противаг інституціоналізує недовіру до необмеженої концентрації влади. Водночас взаємний контроль органів формує розуміння перевірки влади як нормальної ознаки демократії. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Теоретичне поглиблення цієї проблематики потребує звернення до верховенства права. Публічна влада повинна бути підпорядкована загальним правилам, юридичній визначеності та забороні свавілля. Розрив між офіційним визнанням цих вимог та практикою є джерелом правового нігілізму. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [86, с. 319].

З позицій еволюції правової культури значення верховенства права виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Публічна влада повинна бути підпорядкована загальним правилам, юридичній визначеності та забороні свавілля. Водночас розрив між офіційним визнанням цих вимог та

практикою є джерелом правового нігілізму. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступний напрям наукового осмислення стосується звернення до інституційної довіри. Довіра у демократії має бути раціональною і ґрунтуватися на передбачуваності, контролі та реальності відповідальності. Критичне громадянство не суперечить довірі, а робить її правово обґрунтованою. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення інституційної довіри виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Довіра у демократії має бути раціональною і ґрунтуватися на передбачуваності, контролі та реальності відповідальності. Водночас критичне громадянство не суперечить довірі, а робить її правово обґрунтованою [33, с. 76]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У системі досліджуваних питань окремого розгляду потребує звернення до підзвітності. Носій публічної влади повинен пояснювати рішення та відповідати за вихід за межі компетенції. Реальна відповідальність підтверджує, що влада не є привілейованою сферою поза правом. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення підзвітності виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Носій публічної влади повинен пояснювати рішення та відповідати за вихід за межі компетенції. Водночас

реальна відповідальність підтверджує, що влада не є привілейованою сферою поза правом. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [95, с. 249-255].

Для послідовного розкриття проблематики важливо звернутися до прозорості. Відкритість повинна дозволяти зрозуміти мотиви рішення, компетенцію органу та способи його оскарження. Формальне оприлюднення інформації без її зрозумілості не створює повноцінного правокультурного ефекту. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення прозорості виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Відкритість повинна дозволяти зрозуміти мотиви рішення, компетенцію органу та способи його оскарження. Водночас формальне оприлюднення інформації без її зрозумілості не створює повноцінного правокультурного ефекту [1, с. 83]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальший розвиток концептуального аналізу передбачає звернення до доступності інституцій. Формальне право на звернення чи судовий захист повинно бути реально здійсненним. Процедурні, фінансові та інформаційні бар’єри можуть фактично відчужувати особу від правової системи. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення доступності інституцій виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Формальне право

на звернення чи судовий захист повинно бути реально здійсненним. Водночас процедурні, фінансові та інформаційні бар’єри можуть фактично відчужувати особу від правової системи. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [71].

У межах сформованої логіки дослідження необхідним є звернення до цифровізації. Електронні послуги та цифрова участь можуть підвищувати доступність і прозорість публічної влади. Технологічна модернізація повинна зберігати захист даних, пояснюваність рішень та можливість оскарження. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення цифровізації виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Електронні послуги та цифрова участь можуть підвищувати доступність і прозорість публічної влади. Водночас технологічна модернізація повинна зберігати захист даних, пояснюваність рішень та можливість оскарження. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [85, с. 193].

Окремий вектор теоретичного осмислення становить звернення до цифрової рівності. Різний рівень цифрової компетентності може створювати нові форми фактичного виключення. Демократична інституція повинна поєднувати технологічну ефективність із реальною доступністю прав. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення цифрової рівності виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Різний рівень цифрової компетентності може створювати нові форми фактичного виключення. Водночас демократична інституція повинна поєднувати технологічну ефективність із реальною доступністю прав [101]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступним кроком у розкритті досліджуваної проблеми є звернення до рівності перед правом. Однаковість формальних правил повинна підтверджуватися однаковістю інституційного ставлення до суб'єктів. Вибірковість практики формує подвійну нормативність і руйнує універсальність права. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [119, с. 228].

З позицій еволюції правової культури значення рівності перед правом виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Однаковість формальних правил повинна підтверджуватися однаковістю інституційного ставлення до суб'єктів. Водночас вибірковість практики формує подвійну нормативність і руйнує універсальність права. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Комплексне осмислення порушеного питання вимагає звернення до інклюзивності. Процедури мають забезпечувати реальну участь осіб із різними можливостями та соціальним досвідом. Інклюзивність практично підтверджує універсальність правової суб'єктності та людської гідності. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за

формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [141, с. 44-47].

З позицій еволюції правової культури значення інклюзивності виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Процедури мають забезпечувати реальну участь осіб із різними можливостями та соціальним досвідом. Водночас інклюзивність практично підтверджує універсальність правової суб'єктності та людської гідності. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Змістовне продовження аналізу пов'язане зі зверненням до належної процедури. Демократична інституція повинна досягати результату способом, який відповідає встановленим юридичним гарантіям. Саме у складних і кризових ситуаціях перевіряється стійкість поваги до процедури. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [147, с. 20].

З позицій еволюції правової культури значення належної процедури виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Демократична інституція повинна досягати результату способом, який відповідає встановленим юридичним гарантіям. Водночас саме у складних і кризових ситуаціях перевіряється стійкість поваги до процедури. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальша деталізація теоретичних положень зумовлює звернення до кризового врядування. Особливі рішення можуть бути необхідними, але повинні залишатися юридично визначеними, тимчасовими та пропорційними. Перетворення винятку на звичайний спосіб управління послаблює культуру

обмеженої влади [89, с. 8-12]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення кризового врядування виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Особливі рішення можуть бути необхідними, але повинні залишатися юридично визначеними, тимчасовими та пропорційними. Водночас перетворення винятку на звичайний спосіб управління послаблює культуру обмеженої влади. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У контексті розширення предмета дослідження доцільно звернутися до інституційної самокорекції. Перегляд рішень, оскарження та виправлення порушень демонструють здатність системи визнавати власні помилки. Така здатність є важливою умовою довгострокової легітимності. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [50].

З позицій еволюції правової культури значення інституційної самокорекції виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Перегляд рішень, оскарження та виправлення порушень демонструють здатність системи визнавати власні помилки. Водночас така здатність є важливою умовою довгострокової легітимності. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступна площина аналізу передбачає звернення до формальних і неформальних практик. Демократичний зміст формальних правил може бути нейтралізований перевагою неформальних домовленостей. Інституційна

трансформація повинна охоплювати не лише юридичні конструкції, але й сталі поведінкові практики [21, с. 11-20]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення формальних і неформальних практик виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Демократичний зміст формальних правил може бути нейтралізований перевагою неформальних домовленостей. Водночас інституційна трансформація повинна охоплювати не лише юридичні конструкції, але й сталі поведінкові практики. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Для повнішого розкриття досліджуваного явища необхідно звернутися до захисту меншості. Демократія не може зводитися до необмеженої влади більшості. Здатність захищати права непопулярних груп показує реальну універсальність правового обмеження влади. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [102].

З позицій еволюції правової культури значення захисту меншості виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Демократія не може зводитися до необмеженої влади більшості. Водночас здатність захищати права непопулярних груп показує реальну універсальність правового обмеження влади. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальше теоретичне осмислення закономірно спрямовує увагу до плюралізму. Різні суспільні позиції повинні мати легальні канали представлення та захисту. Правова форма конфлікту знижує потребу у позаправових способах боротьби. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [131, с. 263-267].

З позицій еволюції правової культури значення плюралізму виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Різні суспільні позиції повинні мати легальні канали представлення та захисту. Водночас правова форма конфлікту знижує потребу у позаправових способах боротьби. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У межах наступного етапу дослідження доцільним є звернення до професійної державної служби. Компетентність, неупередженість і доброчесність посадових осіб формують передбачуваність держави. Залежність рішення від персонального доступу до влади руйнує інституційне сприйняття права. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [155, с. 87-94].

З позицій еволюції правової культури значення професійної державної служби виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Компетентність, неупередженість і доброчесність посадових осіб формують передбачуваність держави. Водночас залежність рішення від персонального доступу до влади руйнує інституційне сприйняття права. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Поглиблення сформульованих положень передбачає звернення до антикорупційних механізмів. Корупція створює альтернативний порядок доступу до рішень і заперечує універсальність права. Протидія корупції повинна сама залишатися правовою та поважати процесуальні гарантії. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [12, с. 63].

З позицій еволюції правової культури значення антикорупційних механізмів виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Корупція створює альтернативний порядок доступу до рішень і заперечує універсальність права. Водночас протидія корупції повинна сама залишатися правовою та поважати процесуальні гарантії. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступний аспект наукової проблематики вимагає звернення до освітніх інституцій. Освітнє середовище формує первинні навички участі, аргументації, відповідальності та поваги до правил. Демократичні цінності втрачають переконливість, якщо спосіб організації освіти відтворює авторитарні практики. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [56].

З позицій еволюції правової культури значення освітніх інституцій виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Освітнє середовище формує первинні навички участі, аргументації, відповідальності та поваги до правил. Водночас демократичні цінності втрачають переконливість, якщо спосіб організації освіти відтворює авторитарні практики. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний

принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Продовження теоретико правового аналізу зумовлює звернення до університетської автономії. Академічна свобода, дискусія та самоврядування створюють практичний досвід відповідального використання свободи. Університет може бути простором формування критичної правосвідомості майбутніх фахівців. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [42, с. 129-133].

З позицій еволюції правової культури значення університетської автономії виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Академічна свобода, дискусія та самоврядування створюють практичний досвід відповідального використання свободи. Водночас університет може бути простором формування критичної правосвідомості майбутніх фахівців. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Для розвитку викладеної концептуальної позиції важливо звернутися до правничої професії. Професійні стандарти юристів формують суспільне уявлення про допустимі способи використання права. Юридична компетентність повинна поєднуватися з етичною відповідальністю та повагою до правової мети [105, с. 315-322]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення правничої професії виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Професійні стандарти юристів формують суспільне уявлення про допустимі способи

використання права. Водночас юридична компетентність повинна поєднуватися з етичною відповідальністю та повагою до правової мети. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [121].

У межах подальшого дослідження доцільно звернутися до правової допомоги. Складність права не повинна фактично позбавляти особу можливості захисту. Доступність кваліфікованої допомоги підтримує реальну, а не лише формальну рівність правової суб'єктності. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення правової допомоги виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Складність права не повинна фактично позбавляти особу можливості захисту. Водночас доступність кваліфікованої допомоги підтримує реальну, а не лише формальну рівність правової суб'єктності [92, с. 214-217]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступний аспект дослідження пов'язаний із зверненням до людської гідності в інституційній практиці. Спосіб прийняття і повідомлення рішення повинен зберігати ставлення до людини як до суб'єкта права. Навіть формально правильне рішення може мати негативний культурний ефект, якщо процедура принижує особу. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення людської гідності в інституційній практиці виявляється у поєднанні нормативного та практичного

рівнів. Спосіб прийняття і повідомлення рішення повинен зберігати ставлення до людини як до суб’єкта права. Водночас навіть формально правильне рішення може мати негативний культурний ефект, якщо процедура принижує особу. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [34].

Окремої уваги в цьому контексті потребує звернення до правової комунікації. Держава повинна пояснювати юридичну основу, мету та наслідки власних рішень. Зрозуміла комунікація сприяє усвідомленому ставленню до права, але не може замінити належну процедуру. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення правової комунікації виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Держава повинна пояснювати юридичну основу, мету та наслідки власних рішень. Водночас зрозуміла комунікація сприяє усвідомленому ставленню до права, але не може замінити належну процедуру. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальше розгортання наукової аргументації передбачає звернення до суспільного діалогу. Інституції створюють процедури для представлення та узгодження конфліктних інтересів. Правова культура компромісу дозволяє зберігати принципи та водночас шукати допустимий баланс [4, с. 24]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення суспільного діалогу виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Інституції створюють процедури для представлення та узгодження конфліктних інтересів. Водночас правова культура компромісу дозволяє зберігати принципи та водночас шукати допустимий баланс. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Логіка дослідження зумовлює необхідність звернення до безпосередньої демократії. Участь громадян у прийнятті рішень може посилювати відчуття правової суб'єктності. Правокультурний результат залежить від якості процедури, свободи обговорення та поваги до конституційних меж. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [82, с. 63-64].

З позицій еволюції правової культури значення безпосередньої демократії виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Участь громадян у прийнятті рішень може посилювати відчуття правової суб'єктності. Водночас правокультурний результат залежить від якості процедури, свободи обговорення та поваги до конституційних меж. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Важливим напрямом подальшого осмислення є звернення до розмежування компетенцій. Громадянин повинен розуміти, який орган відповідає за рішення і як перевірити законність його дій. Розмитість відповідальності послаблює довіру та створює відчуття безсуб'єктності влади [116, с. 53-55]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за

формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення розмежування компетенцій виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Громадянин повинен розуміти, який орган відповідає за рішення і як перевірити законність його дій. Водночас розмитість відповідальності послаблює довіру та створює відчуття безсуб'єктності влади. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступний етап теоретичного аналізу передбачає звернення до своєчасності. Юридична реакція повинна бути достатньо оперативною, щоб зберігати практичний і виховний ефект. Швидкість не може досягатися шляхом відмови від справедливості та процесуальних гарантій. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [148].

З позицій еволюції правової культури значення своєчасності виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Юридична реакція повинна бути достатньо оперативною, щоб зберігати практичний і виховний ефект. Водночас швидкість не може досягатися шляхом відмови від справедливості та процесуальних гарантій. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У продовження дослідження необхідно звернутися до інституційних реформ. Формальне створення нового органу або прийняття нового закону не гарантує зміни правової культури. Культурний ефект виникає лише тоді, коли змінюються реальні способи поведінки і суспільні очікування [61]. У

правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення інституційних реформ виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Формальне створення нового органу або прийняття нового закону не гарантує зміни правової культури. Водночас культурний ефект виникає лише тоді, коли змінюються реальні способи поведінки і суспільні очікування. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [20, с. 31].

Самостійного розгляду в межах цієї проблематики потребує питання, пов’язане зі зверненням до відкладеного ефекту реформ. Нормативна конструкція може змінитися швидко, а довіра і професійні звички трансформуються поступово. Еволюція правової культури потребує накопичення повторюваного позитивного інституційного досвіду. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення відкладеного ефекту реформ виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Нормативна конструкція може змінитися швидко, а довіра і професійні звички трансформуються поступово. Водночас еволюція правової культури потребує накопичення повторюваного позитивного інституційного досвіду. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [74, с. 229-231].

Поглиблення досліджуваної проблематики зумовлює звернення до культури незгоди. Демократичний порядок повинен забезпечувати правові форми критики, протесту та оскарження. Визнання незгоди як легітимної знижує ризик перенесення конфлікту у позаправову площину. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення культури незгоди виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Демократичний порядок повинен забезпечувати правові форми критики, протесту та оскарження. Водночас визнання незгоди як легітимної знижує ризик перенесення конфлікту у позаправову площину [96, с. 30]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Послідовний розвиток викладеної позиції вимагає звернення до приватної автономії. Демократична держава повинна визнавати простір самостійного вибору особи та межі публічного втручання. Культура свободи формується через практичне самообмеження влади. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення приватної автономії виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Демократична держава повинна визнавати простір самостійного вибору особи та межі публічного втручання. Водночас культура свободи формується через практичне самообмеження влади. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [156, с. 338-346].

У цьому контексті закономірним є звернення до пропорційності. Втручання у права потребує аргументованого співвідношення мети, необхідності та обсягу обмеження. Пропорційне мислення протистоїть уявленню, що корисна мета автоматично виправдовує будь який засіб. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення пропорційності виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Втручання у права потребує аргументованого співвідношення мети, необхідності та обсягу обмеження. Водночас пропорційне мислення протистоїть уявленню, що корисна мета автоматично виправдовує будь який засіб [125, с. 138]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальше осмислення проблеми доцільно пов’язати зі зверненням до міжнародних правових стандартів. Міжнародні інституції можуть впливати на національні практики через стандарти прав людини та верховенства права. Зовнішній стандарт стає культурно дієвим лише після його змістовної інтеграції у внутрішній правопорядок. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення міжнародних правових стандартів виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Міжнародні інституції можуть впливати на національні практики через стандарти прав людини та верховенства права. Водночас зовнішній стандарт стає культурно дієвим лише після його змістовної інтеграції у внутрішній правопорядок. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює

юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [79].

Розвиток наведеної аргументації передбачає звернення до порівняльного інституційного досвіду. Однакові юридичні конструкції можуть мати різний результат залежно від традицій, довіри та неформальних практик. Механічне запозичення моделі не гарантує відповідної трансформації правової культури. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення порівняльного інституційного досвіду виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Однакові юридичні конструкції можуть мати різний результат залежно від традицій, довіри та неформальних практик. Водночас механічне запозичення моделі не гарантує відповідної трансформації правової культури [23, с. 101-106]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Для поглиблення теоретичного аналізу необхідно звернутися до політичної поляризації. За глибоких суспільних розбіжностей особливого значення набуває спільне визнання чесної правової процедури. Вибіркове застосування стандартів залежно від політичної близькості руйнує універсальність права. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення політичної поляризації виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. За глибоких суспільних розбіжностей особливого значення набуває спільне визнання чесної

правової процедури. Водночас вибіркове застосування стандартів залежно від політичної близькості руйнує універсальність права. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [117, с. 17-24].

Наступним змістовним напрямом дослідження є звернення до ефективності держави. Демократична ефективність включає не лише швидкість результату, але й правомірність, підзвітність та повагу до прав. Правова обмеженість влади є частиною ефективності, а не перешкодою для неї. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення ефективності держави виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Демократична ефективність включає не лише швидкість результату, але й правомірність, підзвітність та повагу до прав. Водночас правова обмеженість влади є частиною ефективності, а не перешкодою для неї [143, с. 78-88]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У межах окресленої проблематики важливим є звернення до культури компромісу. Узгодження конкуруючих інтересів у межах конституційних рамок є нормальною функцією демократії. Компроміс не означає відмови від фундаментальних принципів, а підтримує правову форму конфлікту. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення культури компромісу виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Узгодження конкуруючих інтересів у межах конституційних рамок є нормальною функцією демократії. Водночас компроміс не означає відмови від фундаментальних принципів, а підтримує правову форму конфлікту. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [136, с. 49-58].

Продовження наукового аналізу закономірно пов’язується зі зверненням до інституційної мови. Офіційна комунікація повинна бути юридично точною і водночас зрозумілою для адресата. Надмірна бюрократизація створює дистанцію між громадянином і правовою системою. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення інституційної мови виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Офіційна комунікація повинна бути юридично точною і водночас зрозумілою для адресата. Водночас надмірна бюрократизація створює дистанцію між громадянином і правовою системою [154, с. 35-38]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальша конкретизація досліджуваного питання передбачає звернення до мотивування владних рішень. Обов’язок пояснювати вибір дисциплінує носія компетенції та робить рішення доступним для контролю. Мотивування демонструє включеність позиції громадянина у правовий процес. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не

тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення мотивування владних рішень виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Обов'язок пояснювати вибір дисциплінує носія компетенції та робить рішення доступним для контролю. Водночас мотивування демонструє включеність позиції громадянина у правовий процес. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки [145, с. 42].

З огляду на логіку викладу доцільним є звернення до інституційного самообмеження. Орган повинен усвідомлювати не лише те, що йому дозволено робити, але й юридичні межі власної компетенції. Відмова від виходу за межі повноважень є самостійною ознакою правової зрілості. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення інституційного самообмеження виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Орган повинен усвідомлювати не лише те, що йому дозволено робити, але й юридичні межі власної компетенції. Водночас відмова від виходу за межі повноважень є самостійною ознакою правової зрілості [37]. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Теоретичне поглиблення цієї проблематики потребує звернення до контрольних інституцій. Незалежний контроль підтримує дисципліну влади та практично підтверджує існування меж дискреції. Контроль має бути професійним, невибірковим і чітко розмежованим за компетенцією. У

правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення контрольних інституцій виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів [105, с. 96]. Незалежний контроль підтримує дисципліну влади та практично підтверджує існування меж дискреції. Водночас контроль має бути професійним, невибірковим і чітко розмежованим за компетенцією. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступний напрям наукового осмислення стосується звернення до деперсоналізації влади. Стійка демократія ґрунтується на правилах і процедурах, а не на очікуванні доброчесності конкретного керівника. Інституційність забезпечує безперервність гарантій при зміні політичних осіб. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [80].

З позицій еволюції правової культури значення деперсоналізації влади виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Стійка демократія ґрунтується на правилах і процедурах, а не на очікуванні доброчесності конкретного керівника. Водночас інституційність забезпечує безперервність гарантій при зміні політичних осіб. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У системі досліджуваних питань окремого розгляду потребує звернення до легальності та легітимності. Формальна законність є необхідною, але демократична легітимність потребує також відкритості, правових принципів та

поваги до людини. Зріла правова культура оцінює обидва виміри у взаємозв’язку. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [31, с. 14-25].

З позицій еволюції правової культури значення легальності та легітимності виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Формальна законність є необхідною, але демократична легітимність потребує також відкритості, правових принципів та поваги до людини. Водночас зріла правова культура оцінює обидва виміри у взаємозв’язку. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Для послідовного розкриття проблематики важливо звернутися до деліберативної демократії. Залучення громадян до обговорення альтернатив розвиває навички аргументації, слухання та відповідального вибору. Участь втрачає культурну цінність, якщо її результати систематично ігноруються без пояснення. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [94, с. 336].

З позицій еволюції правової культури значення деліберативної демократії виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Залучення громадян до обговорення альтернатив розвиває навички аргументації, слухання та відповідального вибору. Водночас участь втрачає культурну цінність, якщо її результати систематично ігноруються без пояснення. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Подальший розвиток концептуального аналізу передбачає звернення до мирного врегулювання конфліктів. Судові, адміністративні та медіаційні

процедури створюють альтернативу силовому або неформальному вирішенню суперечностей. Доступність таких механізмів закріплює право як нормальний спосіб організації соціального конфлікту. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [55].

З позицій еволюції правової культури значення мирного врегулювання конфліктів виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Судові, адміністративні та медіаційні процедури створюють альтернативу силовому або неформальному вирішенню суперечностей. Водночас доступність таких механізмів закріплює право як нормальний спосіб організації соціального конфлікту. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

У межах сформованої логіки дослідження необхідним є звернення до кадрової доброчесності. Прозорі професійні критерії та запобігання конфлікту інтересів підтримують інституційну довіру. Неформальне кадрове патронування персоналізує владу і послаблює сприйняття загальності правил. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [22, с. 42].

З позицій еволюції правової культури значення кадрової доброчесності виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Прозорі професійні критерії та запобігання конфлікту інтересів підтримують інституційну довіру. Водночас неформальне кадрове патронування персоналізує владу і послаблює сприйняття загальності правил. Саме повторюваність відповідного досвіду

поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Окремий вектор теоретичного осмислення становить звернення до доступу до публічної інформації. Інформаційна відкритість є фактичною передумовою контролю та аргументованої громадянської участі. Прозорість повинна дозволяти не лише отримати дані, але й зрозуміти контекст рішення [52]. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві.

З позицій еволюції правової культури значення доступу до публічної інформації виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Інформаційна відкритість є фактичною передумовою контролю та аргументованої громадянської участі. Водночас прозорість повинна дозволяти не лише отримати дані, але й зрозуміти контекст рішення. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Наступним кроком у розкритті досліджуваної проблеми є звернення до інституційної переконливості права. Правова система повинна постійно підтверджувати практикою, що процедури мають наслідки, права захищаються, а влада обмежується. Саме повторюваний позитивний досвід створює основу для внутрішнього прийняття права. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [134, с. 174-178].

З позицій еволюції правової культури значення інституційної переконливості права виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Правова система повинна постійно підтверджувати практикою, що

процедури мають наслідки, права захищаються, а влада обмежується. Водночас саме повторюваний позитивний досвід створює основу для внутрішнього прийняття права. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Комплексне осмислення порушеного питання вимагає звернення до рефлексивної правової культури. Демократія повинна дозволяти оцінювати власні правила і практики через фундаментальні правові принципи. Правова критика та самокорекція є не загрозою інституціям, а механізмом їх розвитку. У правокультурному вимірі це означає, що демократичний інститут оцінюється не тільки за формальною компетенцією, але й за тим, який тип ставлення до права він систематично відтворює у суспільстві [146].

З позицій еволюції правової культури значення рефлексивної правової культури виявляється у поєднанні нормативного та практичного рівнів. Демократія повинна дозволяти оцінювати власні правила і практики через фундаментальні правові принципи. Водночас правова критика та самокорекція є не загрозою інституціям, а механізмом їх розвитку. Саме повторюваність відповідного досвіду поступово перетворює юридичний принцип із абстрактної вимоги на елемент суспільної правосвідомості та звичну модель поведінки.

Узагальнення наведених положень дозволяє стверджувати, що демократичні інституції є не зовнішнім середовищем існування правової культури, а одним із головних механізмів її формування, відтворення та трансформації. Через парламентську правотворчість, незалежне правосуддя, належне адміністрування, місцеву демократію, громадську участь, контроль та публічну комунікацію право набуває конкретного соціального досвіду. Саме повторюваність такого досвіду визначає, чи сприйматиметься право як реальний порядок свободи і справедливості, чи лише як формальна система приписів [122].

Позитивний вплив демократичних інституцій на правову культуру можливий за умови їх правової узгодженості, реальної підзвітності, відкритості, доступності та спроможності до самокорекції. Розрив між проголошеними принципами і фактичними практиками є одним із головних джерел недовіри, правового нігілізму та формування подвійних нормативних стандартів. Тому інституційний розвиток має оцінюватися не лише за формальним дизайном, але й за тим, який тип правової поведінки він реально відтворює.

Відтак еволюція правової культури у демократичних державах має розглядатися як процес взаємного розвитку інституцій та правосвідомості. Демократичні інституції формують правові очікування і моделі поведінки, а рівень правової культури громадян визначає здатність цих інституцій функціонувати не лише формально, але й змістовно. У такій взаємодії право поступово перетворюється із зовнішнього регулятора на внутрішньо визнаний спосіб організації свободи, відповідальності та взаємного обмеження влади і громадянина.

2.2. Роль правової політики у формуванні нової моделі правової культури

Правова політика посідає особливе місце у процесі трансформації правової культури, оскільки саме через неї ціннісні орієнтири демократичного розвитку переводяться у площину нормативних рішень, інституційних перетворень та практик правозастосування. На відміну від спонтанних змін правосвідомості, правова політика має цілеспрямований характер і покликана визначати стратегічну логіку розвитку правової системи. Її значення для формування нової моделі правової культури полягає не у механічному збільшенні кількості

правових норм, а у створенні такого нормативного та інституційного середовища, в якому право сприймається як реальний механізм свободи, справедливості, відповідальності та обмеження публічної влади.

Поняття нової моделі правової культури у сучасних демократичних умовах доцільно пов'язувати зі зміною самого характеру взаємодії особи з правом. Традиційне уявлення, орієнтоване переважно на знання нормативних приписів та дотримання встановлених державою правил, уже не відображає складності демократичного правового життя. Нова модель передбачає активну правову суб'єктність, здатність критично оцінювати владні рішення, користуватися процедурами захисту, брати участь у формуванні публічної політики та визнавати рівну свободу інших осіб. Відповідно правова політика повинна спрямовуватися не лише на забезпечення правомірної поведінки, але й на створення умов для усвідомленої правової участі [38, с. 42-46].

Подальша деталізація теоретичних положень зумовлює звернення до ціннісної спрямованості. Правова політика демократичної держави повинна бути зорієнтована на людську гідність, свободу, рівність, справедливість і верховенство права. Ціннісний зміст визначає культурний тип правового порядку. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [79]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

У контексті розширення предмета дослідження доцільно звернутися до людиноцентризму. Особа має розглядатися не як об'єкт владного управління, а як автономний суб'єкт права. Такий підхід змінює призначення правового

регулювання та критерії його ефективності. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [114, с. 12].

Для повнішого розкриття досліджуваного явища необхідно звернутися до прав людини. Нормативні та управлінські рішення мають оцінюватися через їх фактичний вплив на свободу і юридичну захищеність особи. Формальне проголошення прав повинно переходити у практику їх ефективної реалізації. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Подальше теоретичне осмислення закономірно спрямовує увагу до якості законодавства. Зрозуміле, послідовне і передбачуване регулювання створює умови для усвідомленої правомірної поведінки. Суперечливість і нестабільність норм послаблюють довіру до права. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [64]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через

нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

У межах наступного етапу дослідження доцільним є звернення до наукової обґрунтованості правотворчості. Правові рішення мають спиратися на аналіз потреб, альтернатив та можливих наслідків. Це зменшує ризик символічного законодавства та фрагментарних реформ. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [32, с. 163-167].

Наступний аспект наукової проблематики вимагає звернення до правової визначеності. Адресат норми повинен розуміти зміст вимог і мати можливість передбачити юридичні наслідки. Визначеність є культурною умовою довіри до правопорядку. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [100]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Продовження теоретико правового аналізу зумовлює звернення до правозастосовної політики. Якість нормативного тексту повинна підтверджуватися однаковістю та послідовністю його практичного застосування. Вибіркове правозастосування руйнує універсальність права. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати

правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [4, с. 23-25].

Для розвитку викладеної концептуальної позиції важливо звернутися до судової політики. Незалежність суду, справедливість процедури, доступність правосуддя та виконання рішень повинні бути реальними пріоритетами. Дієвий суд формує готовність захищати права юридичними засобами. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [19, с. 109-113].

У межах подальшого дослідження доцільно звернутися до адміністративної політики. Публічне управління має бути зорієнтоване на належну процедуру, мотивованість рішень та повагу до особи. Повсякденний адміністративний досвід безпосередньо формує ставлення громадянина до права. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [47].

Наступний аспект дослідження пов’язаний із зверненням до доброчесності публічної влади. Формальні заборони мають доповнюватися позитивними стандартами етичної та професійної поведінки. Доброчесність підтримує суспільне очікування відповідального використання компетенції. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [60]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Подальше розгортання наукової аргументації передбачає звернення до правового виховання. Правова політика повинна сприяти внутрішньому прийняттю свободи, відповідальності, рівності та поваги до прав інших. Виховання не може бути переконливим без відповідності між проголошеними цінностями та інституційною практикою. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [145, с. 107-114]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Логіка дослідження зумовлює необхідність звернення до правопросвіти. Правова інформація має бути доступною, зрозумілою і пов’язаною з конкретними механізмами реалізації прав. Це перетворює формально закріплені можливості на реально використовувані інструменти. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову

політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [133, с. 94].

Наступний етап теоретичного аналізу передбачає звернення до формування довіри. Раціональна правова довіра виникає з передбачуваності, справедливості та підзвітності правової системи. Нова культура не вимагає некритичної лояльності, а передбачає довіру, що може бути аргументовано перевірена. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [36]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

У продовження дослідження необхідно звернутися до правової активності. Громадянин повинен мати реальні можливості звертатися, оскаржувати, контролювати та брати участь у виробленні рішень. Активна правова суб’єктність є однією з головних відмінностей демократичної моделі. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо

співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [30, с. 98-100].

Самостійного розгляду в межах цієї проблематики потребує питання, пов’язане зі зверненням до громадянської участі. Залучення громадян до формування політики підвищує легітимність рішень та формує відповідальність за спільний правопорядок. Символічна участь без реального зв’язку з рішеннями може мати протилежний ефект. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Поглиблення досліджуваної проблематики зумовлює звернення до інклюзивності. Правові процедури повинні бути реально доступними для осіб із різними можливостями та соціальним досвідом. Інклюзивність переводить формальну рівність у площину фактичної правової суб’єктності [91, с. 169-175]. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Послідовний розвиток викладеної позиції вимагає звернення до недискримінації. Універсальність права вимагає рівного визнання гідності та правового статусу кожної особи. Послідовне рівне ставлення формує фундамент

демократичної правової культури. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [13, с. 85-89].

У цьому контексті закономірним є звернення до цифрової трансформації. Електронні сервіси та цифрові процедури можуть підвищувати доступність і прозорість права. Технологічна ефективність повинна залишатися підпорядкованою юридичним гарантіям. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [25].

Розвиток наведеної аргументації передбачає звернення до відкритості держави. Доступ до інформації та зрозуміле пояснення рішень є передумовами громадського контролю. Відкритість має дозволяти встановити логіку та правові підстави діяльності органу. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [39, с. 243-250]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Для поглиблення теоретичного аналізу необхідно звернутися до прозорості правотворчості. Суспільство повинно бачити цілі, мотиви та очікувані наслідки нормативних змін. Це зменшує дистанцію між правотворцем і адресатом права. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [2, с. 8].

Наступним змістовним напрямом дослідження є звернення до оцінки впливу регулювання. Перед прийняттям рішення необхідно аналізувати його можливі соціальні, правові та інституційні наслідки. Така практика підтримує культуру раціональної правотворчості. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [81, с. 277].

У межах окресленої проблематики важливим є звернення до моніторингу реалізації. Прийняття нормативного акта не завершує правову політику і повинно супроводжуватися оцінкою фактичних результатів. Моніторинг виявляє розрив між нормативною метою та реальною практикою. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне

нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [93, с. 35-37].

Подальша конкретизація досліджуваного питання передбачає звернення до європеїзації правового простору. Зближення з європейськими стандартами змінює не лише нормативні акти, але й способи розуміння прав, влади та відповідальності. Змістовне засвоєння стандартів важливіше за їх формальне копіювання. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [106, с. 187-199].

З огляду на логіку викладу доцільним є звернення до міжнародних стандартів прав людини. Міжнародні правові орієнтири створюють додаткові критерії оцінки національної політики. Їх правокультурна дія залежить від інтеграції у правотворчість, правозастосування та освіту. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [80].

Теоретичне поглиблення цієї проблематики потребує звернення до національної правової ідентичності. Демократична модернізація повинна критично осмислювати власний правовий досвід і зберігати його сумісні з

демократією елементи. Відкритість до універсальних стандартів не означає відмови від самостійної правової традиції. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Наступний напрям наукового осмислення стосується звернення до правової пам'яті. Історичний досвід взаємодії держави і громадянина впливає на сучасний рівень довіри та очікування від права. Правова політика повинна враховувати тривалі культурні наслідки попередніх моделей влади. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [32, с. 15].

У системі досліджуваних питань окремого розгляду потребує звернення до деколонізації правового мислення. Оновлення правової культури потребує критичного подолання уявлень, які виправдовують безумовний пріоритет державної влади над свободою особи. Демократичне право повинно формувати автономне та людиноцентричне правове мислення. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично

формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Для послідовного розкриття проблематики важливо звернутися до доступності мови права. Юридична точність не повинна перетворювати право на закритий професійний код. Зрозуміла правова мова підтримує усвідомлене користування правами. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [5, с. 14].

Подальший розвиток концептуального аналізу передбачає звернення до юридичної освіти. Підготовка правника має виходити за межі запам’ятовування нормативного матеріалу. Критичне мислення, аргументація та етична відповідальність є необхідними складовими нової професійної культури. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [83, с. 30-32].

У межах сформованої логіки дослідження необхідним є звернення до правової науки. Наука повинна критично оцінювати напрями реформ та пропонувати концептуально обґрунтовані моделі розвитку. Взаємодія науки і

правотворчості підвищує якість правової політики. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Окремий вектор теоретичного осмислення становить звернення до громадянського суспільства. Професійні та громадські об’єднання здатні забезпечувати альтернативну експертизу та представляти суспільні інтереси. Реальна участь недержавних суб’єктів демократизує процес формування правової політики. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [111, с. 107-113].

Комплексне осмислення порушеного питання вимагає звернення до соціальної справедливості. Формально однакові правила не повинні закріплювати фактичну нерівність у можливості користуватися правами. Справедливість повинна бути властивістю не лише результату, але й процедури. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [41, с. 190-192]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство

отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Змістовне продовження аналізу пов’язане зі зверненням до доступу до правосуддя. Право на суд має бути реально здійсненним незалежно від матеріального становища чи складності процедури. Бар’єри доступу одночасно є проблемою правової політики та правової культури. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [84, с. 63].

Подальша деталізація теоретичних положень зумовлює звернення до правової допомоги. Спеціальні юридичні знання не повинні бути привілеєм, без якого неможливо захистити базові права. Доступна допомога підтримує реальну рівність правових можливостей. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [155, с. 342].

Наступна площина аналізу передбачає звернення до правової відповідальності. Стандарти відповідальності повинні однаково поширюватися на приватну особу та носія публічної влади. Невідворотність юридичних наслідків підтримує загальність права. У контексті формування нової моделі

правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [130, с. 203].

Для повнішого розкриття досліджуваного явища необхідно звернутися до презумпції свободи. У демократичній системі свобода не повинна розглядатися як виняток, який постійно потребує дозволу держави. Саме обмеження свободи потребує спеціального правового обґрунтування. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [66].

Продовження теоретико правового аналізу зумовлює звернення до кризової стійкості. Надзвичайні обставини не скасовують вимог юридичної визначеності, контролю, тимчасовості та пропорційності. Саме у кризі перевіряється глибина демократичної правової культури. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [83, с. 30].

Для розвитку викладеної концептуальної позиції важливо звернутися до відновлення звичайного правопорядку. Після завершення особливих обставин тимчасові обмеження повинні переглядатися та припинятися. Це запобігає культурному закріпленню виняткових владних практик. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує [42, с .203]. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

У межах подальшого дослідження доцільно звернутися до інституційної пам’яті реформ. Правова політика повинна накопичувати досвід попередніх перетворень і враховувати причини їх успіхів та невдач. Послідовність зменшує ризик повторення системних помилок. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [73].

Окремої уваги в цьому контексті потребує звернення до правокультурного ефекту реформ. Кожна реформа змінює суспільні уявлення про справедливість, допустиме та ефективне. Культурні наслідки мають бути самостійним критерієм оцінки правових перетворень. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне

нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [7, с. 62].

Подальше розгортання наукової аргументації передбачає звернення до нової моделі правової культури. Її зміст пов’язується з переходом від пасивної законослухняності до усвідомленої правової суб’єктності, критичної довіри та відповідальної участі. Така модель поєднує повагу до права зі здатністю вимагати його відповідності демократичним принципам. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [29].

Логіка дослідження зумовлює необхідність звернення до інституційної переконливості права. Правова система повинна постійно підтверджувати практикою, що права можуть бути захищені, а влада реально обмежена. Повторюваний позитивний досвід створює основу добровільного визнання права. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [31, с. 451-457].

Важливим напрямом подальшого осмислення є звернення до рефлексивності. Зріла культура допускає критичну оцінку чинного права через

фундаментальні принципи. Правова політика повинна створювати легальні механізми самокорекції правопорядку. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави [53].

Наступний етап теоретичного аналізу передбачає звернення до взаємності держави і суспільства. Формування правової культури не може бути одностороннім процесом впливу держави на громадянина. Стандарти правової поведінки виробляються через участь, контроль, відповідальність і щоденну взаємодію. У контексті формування нової моделі правової культури це означає необхідність оцінювати правову політику не лише за формальною відповідністю рішень чинному праву, але й за тим, які правові установки, очікування та моделі поведінки вона фактично формує. Кожне нормативне або інституційне рішення має культурний наслідок, оскільки через нього суспільство отримує практичний сигнал щодо співвідношення проголошених принципів і реальної діяльності держави.

Узагальнення наведених положень дозволяє стверджувати, що правова політика є одним із центральних механізмів свідомого спрямування еволюції правової культури. Вона визначає не лише зміст нормативного регулювання, але й стандарти діяльності інституцій, характер правової комунікації, способи залучення громадян та критерії оцінки правових реформ. Її ефективність у правокультурному вимірі залежить від здатності забезпечити відповідність між демократичними цінностями, юридичними нормами та реальною практикою їх застосування [40, с. 132].

Формування нової моделі правової культури потребує відмови від розуміння правової політики як переважно державної технології управління суспільною поведінкою. У демократичному правопорядку її призначення є ширшим і полягає у створенні умов, за яких особа може реалізувати себе як повноцінний суб'єкт права. Це передбачає доступність правових процедур, можливість участі у виробленні рішень, ефективний захист прав, передбачуваність діяльності влади та реальну відповідальність її носіїв.

Визначальною ознакою такої моделі є перехід від культури формального підкорення нормативному припису до культури внутрішнього визнання права як способу організації свободи. Йдеться не про послаблення вимоги законності, а про її поглиблення. Правомірна поведінка набуває стійкого характеру тоді, коли ґрунтується не лише на зовнішньому примусі, але й на переконанні у справедливості процедур, універсальності правил та можливості правовими засобами впливати на державу [64].

Отже, нова модель правової культури має інтегрувати ціннісний, нормативний, інституційний, освітній, комунікативний та поведінковий виміри. Її формування неможливе шляхом ізольованого реформування окремого елемента правової системи [97, с. 392]. Потрібна узгоджена правова політика, здатна одночасно підвищувати якість законодавства, зміцнювати незалежність і підзвітність інституцій, забезпечувати правову освіту, підтримувати громадянську активність та формувати практичний досвід рівності перед правом.

У сучасних демократичних умовах правова політика набуває особливого значення як механізм поєднання стабільності правового порядку з необхідністю його постійної модернізації. Вона повинна забезпечувати адаптацію права до технологічних, соціальних та інституційних змін без втрати фундаментальних гарантій людської гідності, свободи та верховенства права. Саме здатність

оновлювати форми правового регулювання зі збереженням ціннісного ядра демократії визначає перспективність нової правокультурної моделі [35, с. 68].

Таким чином, роль правової політики у формуванні нової моделі правової культури полягає у цілеспрямованому створенні умов для переходу від пасивного сприйняття права до активної, відповідальної та критично осмисленої правової суб'єктності. Така політика повинна формувати не просто законослухняного адресата нормативних вимог, а громадянина, який усвідомлює цінність права, володіє механізмами його використання, визнає права інших, здатний контролювати публічну владу та бере відповідальну участь у розвитку правового порядку. У цьому полягає її визначальний внесок у подальшу еволюцію правової культури демократичної держави.

2.3. Правове заохочення як засіб підтримки позитивної правової поведінки

Правове заохочення посідає особливе місце у системі засобів правового впливу, оскільки відображає таку модель взаємодії права та особи, у межах якої забезпечення правопорядку не зводиться до заборон, обмежень і загрози юридичної відповідальності. Демократична трансформація правової культури закономірно актуалізує потребу у позитивних юридичних засобах, здатних підтримувати добровільну, свідому та соціально корисну правову поведінку. У цьому значенні заохочення виступає не другорядним доповненням до примусу, а самостійним елементом механізму правового регулювання, через який держава та інші уповноважені суб'єкти нормативно визнають поведінку, що відповідає правовим цінностям і сприяє зміцненню демократичного правопорядку.

Сучасне розуміння позитивної правової поведінки потребує виходу за межі формальної законослухняності. Відсутність правопорушення є лише мінімальним рівнем відповідності праву, тоді як зріла правова культура передбачає добросовісне здійснення прав, відповідальне виконання обов'язків, використання законних механізмів участі, повагу до прав інших осіб, професійну доброчесність та готовність діяти в інтересах збереження правопорядку. Саме тому правове заохочення набуває особливого значення як засіб підтримки активного виміру правомірності [50].

У межах досліджуваної проблематики особливої уваги потребує правової природи заохочення. Воно являє собою нормативно організоване позитивне стимулювання поведінки, що визнається юридично та суспільно бажаною. Його застосування має ґрунтуватися на чітких правових підставах, а не на довільній прихильності суб'єкта владних повноважень. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [90, с. 45-46]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Важливим аспектом позитивного правового впливу є питання співвідношення заохочення і примусу. Обидва засоби спрямовані на забезпечення правопорядку, однак використовують принципово різні мотиваційні механізми. Демократична правова культура потребує розумного балансу, за якого примус гарантує межі допустимого, а заохочення підтримує добровільну правову активність. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові

установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення позитивної мотивації набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Право здатне впливати на поведінку не лише через страх несприятливих наслідків, але й через очікування легітимного позитивного результату. Разом із тим така мотивація особливо важлива для поведінки, що перевищує мінімальний рівень виконання юридичного обов’язку. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [9, с. 10].

У структурі заохочувального механізму необхідно окремо розглянути добровільності. Стійка правомірна поведінка формується тоді, коли особа визнає правові вимоги внутрішньо, а не виконує їх виключно під зовнішнім контролем. Заохочення може підтримувати цей процес, якщо не перетворює належну поведінку на суто вигідну трансакцію. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Істотне значення для розуміння позитивної правової поведінки має заохочувальних норм. Норма повинна визначати підстави, умови та можливі наслідки позитивного юридичного реагування. Нормативна визначеність забезпечує передбачуваність і захищає механізм заохочення від вибірковості. У

правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [109, с. 118].

Окремий напрям аналізу становить проблематика справедливості. Позитивний наслідок має відповідати характеру та суспільній значущості поведінки. Несправедливе або непропорційне заохочення здатне дискредитувати саму ідею позитивної правової поведінки. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [131, с. 257].

Особливого значення справедливості набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Позитивний наслідок має відповідати характеру та суспільній значущості поведінки. Разом із тим несправедливе або непропорційне заохочення здатне дискредитувати саму ідею позитивної правової поведінки. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Особливого значення пропорційності набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення

отримати вигоду. Обсяг позитивного стимулу повинен бути співмірним із характером поведінки та її результатами. Разом із тим надмірне заохочення може створювати необґрунтовані переваги, а недостатнє втрачати мотиваційний ефект. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

У контексті підтримки позитивної правової поведінки доцільно зосередити увагу на правової визначеності. Суб'єкт повинен заздалегідь розуміти критерії, процедуру та можливий результат заохочення. Непередбачуваність позитивного рішення перетворює його на персоналізований владний ресурс. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [14, с. 417-422]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Комплексне розуміння правового заохочення неможливе без урахування прозорості. Процедури заохочення повинні бути доступними для суспільного та юридичного контролю. Відкритість критеріїв підсилює довіру до правового стимулювання. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [17].

Особливого значення прозорості набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Процедури заохочення повинні бути доступними для суспільного та юридичного контролю. Разом із тим відкритість критеріїв підсилює довіру до правового стимулювання. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Наступний аспект дослідження пов’язаний із дискреції. Певний простір оцінювання може бути необхідним для врахування конкретних обставин. Водночас дискреція повинна мати нормативні межі та не допускати свавільного надання переваг. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [85, с. 191-193].

Зміст позитивного правового стимулювання додатково розкривається через аналіз матеріальних стимулів. Майнова або фінансова перевага може підтримувати суспільно корисну поведінку за умови її належної правової обґрунтованості. Матеріальна мотивація не повинна витісняти ціннісне сприйняття права. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли

підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення матеріальних стимулів набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Майнова або фінансова перевага може підтримувати суспільно корисну поведінку за умови її належної правової обґрунтованості. Разом із тим матеріальна мотивація не повинна витісняти ціннісне сприйняття права. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [116, с. 226-232].

Для з'ясування правокультурного значення заохочення принциповим є питання нематеріальних стимулів. Офіційне визнання, професійна репутація та статусні можливості можуть мати тривалий мотиваційний ефект. У багатьох сферах саме нематеріальне визнання підтримує стандарти доброчесності та відповідальності. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [94, с. 335].

У системі юридичних засобів позитивного впливу окремого розгляду потребує позитивної юридичної відповідальності. Відповідальність може виявлятися не лише у несприятливих наслідках порушення, але й у свідомому належному виконанні правової ролі. Заохочення підтримує перспективний вимір відповідальності та орієнтацію на суспільно корисний результат. У

правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Логіка подальшого дослідження зумовлює необхідність звернення до ініціативної правомірної поведінки. Правопорядок потребує не лише утримання від порушень, але й активного використання юридичних можливостей. Заохочення здатне підтримувати поведінку, що виходить за межі мінімально необхідного виконання припису. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [129, с. 45].

Особливий правокультурний вимір має проблематика правової активності громадян. Позитивні правові механізми можуть сприяти участі у громадських ініціативах, консультаціях та інших демократичних процедурах. Активна участь формує досвід особи як реального суб'єкта правового розвитку. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення правової активності громадян набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Позитивні правові механізми можуть сприяти участі у громадських ініціативах, консультаціях та інших демократичних процедурах. Разом із тим активна участь формує досвід особи як реального суб'єкта правового розвитку [78, с. 193-197]. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Важливою складовою аналізу виступає доброчесності. Заохочення може підтримувати підвищені стандарти чесності, неупередженості та відповідального здійснення повноважень. Позитивне визнання доброчесності сприяє її перетворенню на стійку професійну норму. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [95, с. 244].

У межах досліджуваної проблематики особливої уваги потребує публічної служби. Система стимулів здатна підтримувати професіоналізм, ініціативність та якість виконання публічних функцій. Такі механізми повинні бути відокремлені від політичної лояльності, особистих зв'язків та патронування. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове

заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [79].

Особливого значення публічної служби набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Система стимулів здатна підтримувати професіоналізм, ініціативність та якість виконання публічних функцій. Разом із тим такі механізми повинні бути відокремлені від політичної лояльності, особистих зв'язків та патронування. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Важливим аспектом позитивного правового впливу є питання громадянської участі. Правове середовище може підтримувати активне використання механізмів місцевої демократії та громадського контролю. Позитивний досвід участі зміцнює переконання у реальності демократичних процедур. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [24, с. 44].

Самостійного теоретико правового осмислення потребує правової соціалізації. Особа засвоює не лише формальні приписи, але й суспільні оцінки різних моделей поведінки. Послідовне позитивне визнання правомірності здатне закріплювати відповідні установки. У правокультурному вимірі це означає, що

позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення правової соціалізації набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Особа засвоює не лише формальні приписи, але й суспільні оцінки різних моделей поведінки. Разом із тим послідовне позитивне визнання правомірності здатне закріплювати відповідні установки [88, с. 55-57]. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

У структурі заохочувального механізму необхідно окремо розглянути правового виховання. Заохочення має виховний потенціал, коли демонструє практичну цінність відповідальної поведінки. Воно повинно доповнювати правову освіту реальним досвідом справедливого функціонування права. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [115, с. 521-524].

Подальша характеристика правового заохочення передбачає аналіз правосвідомості. Позитивне юридичне реагування впливає на оцінне та емоційне ставлення суб'єкта до права. Справедливе заохочення підтримує переконання,

що правопорядок визнає суспільно корисну активність. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення правосвідомості набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Позитивне юридичне реагування впливає на оцінне та емоційне ставлення суб'єкта до права. Разом із тим справедливе заохочення підтримує переконання, що правопорядок визнає суспільно корисну активність. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [72].

Істотне значення для розуміння позитивної правової поведінки має правової культури. Правове заохочення впливає не лише на одиничний акт поведінки, але й на сталі уявлення про справедливість та соціальне значення права. У цьому полягає його здатність бути засобом довготривалої правокультурної трансформації. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [90, с. 44-48].

Окремий напрям аналізу становить проблематика меж позитивного стимулювання. Не кожне виконання юридичного обов'язку потребує спеціальної винагороди. Надмірне заохочення може сформувати залежність правомірної поведінки від зовнішньої вигоди. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [118, с. 53-59].

Особливого значення меж позитивного стимулювання набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Не кожне виконання юридичного обов'язку потребує спеціальної винагороди. Разом із тим надмірне заохочення може сформувати залежність правомірної поведінки від зовнішньої вигоди. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

З позицій формування демократичної правової культури важливим є дослідження ризику інструменталізації. Право не повинно перетворюватися на систему обміну, у якій будь яка належна поведінка очікує винагороди. Заохочення має підтримувати особливо значущу поведінку, а не комерціалізувати законослухняність [136, с. 14]. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не

порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Не менш суттєвим для визначення регулятивного потенціалу заохочення є питання маніпулятивного стимулювання. Позитивний наслідок не повинен приховано примушувати особу до політичної або світоглядної лояльності. Демократичне заохочення передбачає реальну свободу вибору. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [6, с. 32].

Особливого значення маніпулятивного стимулювання набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Позитивний наслідок не повинен приховано примушувати особу до політичної або світоглядної лояльності. Разом із тим демократичне заохочення передбачає реальну свободу вибору. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

У контексті підтримки позитивної правової поведінки доцільно зосередити увагу на відмежування від привілею. Заохочення має об’єктивну поведінкову підставу, тоді як необґрунтований привілей створює перевагу без належного юридичного виправдання. Чітке розмежування є умовою легітимності позитивного правового впливу [62]. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою

здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Комплексне розуміння правового заохочення неможливе без урахування відмежування від пільги. Пільга може компенсувати особливе становище суб'єкта, тоді як заохочення пов'язується з позитивно оціненою поведінкою. Понятійна точність необхідна для належного конструювання правових механізмів. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [92, с. 315].

Особливого значення відмежування від пільги набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Пільга може компенсувати особливе становище суб'єкта, тоді як заохочення пов'язується з позитивно оціненою поведінкою. Разом із тим понятійна точність необхідна для належного конструювання правових механізмів. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Наступний аспект дослідження пов'язаний із відмежування від винагороди. Винагорода часто є еквівалентом виконаної роботи, а заохочення містить спеціальну позитивну оцінку поведінки. Це дозволяє точніше визначати

стимулювальну функцію правової норми. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [119, с. 73-78]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Зміст позитивного правового стимулювання додатково розкривається через аналіз трудових правовідносин. Заохочення може підтримувати якість праці, ініціативність і дотримання підвищених професійних стандартів. Критерії його застосування повинні бути прозорими та недискримінаційними. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [58].

Особливого значення трудових правовідносин набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Заохочення може підтримувати якість праці, ініціативність і дотримання підвищених професійних стандартів. Разом із тим критерії його застосування повинні бути прозорими та недискримінаційними. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Для з’ясування правокультурного значення заохочення принциповим є питання публічно правової сфери. Позитивні стимули можуть сприяти добровільному виконанню обов’язків та суспільно корисній активності. Особливого значення тут набувають законність, рівність і контроль за владною дискрецією. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [98, с. 63-69]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

У системі юридичних засобів позитивного впливу окремого розгляду потребує податкової політики. Правові стимули можуть підтримувати певні суспільно бажані економічні рішення. Вони повинні мати чітку мету та не створювати невиправданих переваг. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [31].

Особливого значення податкової політики набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Правові стимули можуть підтримувати певні суспільно бажані економічні рішення. Разом із тим вони повинні мати чітку мету та не створювати невиправданих переваг. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за

таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Логіка подальшого дослідження зумовлює необхідність звернення до екологічної поведінки. Позитивні стимули можуть сприяти добровільному впровадженню екологічно відповідальних практик. Поєднання обов'язкових стандартів і заохочень розширює регулятивні можливості права. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [7, с. 61].

Особливий правокультурний вимір має проблематика місцевого самоврядування. Правові механізми можуть підтримувати самоорганізацію населення та локальні суспільно корисні ініціативи. Безпосередній позитивний досвід участі зміцнює демократичну культуру. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення місцевого самоврядування набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Правові механізми можуть підтримувати самоорганізацію населення та локальні суспільно корисні ініціативи. Разом із тим безпосередній позитивний досвід участі зміцнює демократичну культуру. Тому

правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [122, с. 196].

Важливою складовою аналізу виступає волонтерської активності. Право може визнавати та підтримувати добровільну діяльність, спрямовану на суспільне благо. При цьому юридичне стимулювання не повинно руйнувати добровільну природу такої діяльності. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

У межах досліджуваної проблематики особливої уваги потребує освітнього середовища. Заохочення може підтримувати академічну доброчесність, відповідальність та громадянську активність. Справедливе позитивне визнання у процесі освіти формує ранній досвід правової рівності. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [156, с. 93]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення освітнього середовища набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Заохочення може підтримувати академічну доброчесність, відповідальність та громадянську активність. Разом із тим

справедливе позитивне визнання у процесі освіти формує ранній досвід правової рівності. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [124, с. 132].

Важливим аспектом позитивного правового впливу є питання академічної доброчесності. Позитивне визнання самостійної та чесної праці доповнює заборонні механізми протидії недоброчесним практикам. Такий баланс сприяє внутрішньому прийняттю стандартів. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Самостійного теоретико правового осмислення потребує цифровізації заохочень. Автоматизовані процедури можуть спрощувати доступ до позитивних правових механізмів. Цифрова ефективність повинна поєднуватися з прозорістю критеріїв та можливістю оскарження. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [139, с. 78-86]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення цифровізації заохочень набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного

прагнення отримати вигоду. Автоматизовані процедури можуть спрощувати доступ до позитивних правових механізмів. Разом із тим цифрова ефективність повинна поєднуватися з прозорістю критеріїв та можливістю оскарження. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [143, с. 132-139].

У структурі заохочувального механізму необхідно окремо розглянути алгоритмічних рішень. Автоматизація може підвищувати однаковість застосування формальних критеріїв. Водночас прихована упередженість алгоритму здатна відтворювати нерівність у новій технологічній формі. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [28].

Подальша характеристика правового заохочення передбачає аналіз інформаційної відкритості. Відомості про критерії, умови та результати заохочувальних процедур повинні бути доступними. Це дозволяє перевіряти справедливість системи та прогнозувати юридичні наслідки поведінки. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення інформаційної відкритості набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Відомості про критерії, умови та результати заохочувальних процедур повинні бути доступними. Разом із тим це дозволяє перевіряти справедливість системи та прогнозувати юридичні наслідки поведінки. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [96, с. 32].

Окремий напрям аналізу становить проблематика судового контролю. Дискреційні позитивні рішення не повинні повністю виводитися за межі перевірки законності. Можливість судового захисту підтримує рівність і передбачуваність системи [114]. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення судового контролю набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Дискреційні позитивні рішення не повинні повністю виводитися за межі перевірки законності [46, с. 217-223]. Разом із тим можливість судового захисту підтримує рівність і передбачуваність системи. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною

переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

У контексті підтримки позитивної правової поведінки доцільно зосередити увагу на партнерства держави і громадянина. Позитивне стимулювання відповідає моделі, у якій держава створює умови для суспільно корисної ініціативи. Це сприяє переходу від патерналістського до партнерського розуміння правової взаємодії. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [128, с. 50-54]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Комплексне розуміння правового заохочення неможливе без урахування автономії особи. Стимул повинен залишати реальну можливість вільного вибору. Заохочення, яке фактично неможливо відхилити без істотної шкоди, наближається до прихованого примусу. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [112, с. 97-103].

Наступний аспект дослідження пов’язаний із ціннісної мотивації. Найбільш стійкий ефект виникає тоді, коли зовнішній стимул узгоджується з внутрішнім переконанням у правильності поведінки. Право має підтримувати ціннісну мотивацію, а не витісняти її [69]. У правокультурному вимірі це означає,

що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Для з'ясування правокультурного значення заохочення принциповим є питання правової комунікації. Держава повинна пояснювати, чому конкретна поведінка отримує позитивне юридичне визнання. Мотивованість рішення робить видимими цінності, які підтримує правопорядок. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [89, с. 4-8]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення символічної функції набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Офіційне визнання може мати культурне значення, що перевищує матеріальну цінність конкретної переваги. Разом із тим символічний ефект формує професійні та громадянські орієнтири. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Логіка подальшого дослідження зумовлює необхідність звернення до профілактичної функції. Підтримка позитивних моделей здатна опосередковано

зменшувати поширення поведінки, що створює ризик правопорушень. Профілактика здійснюється через зміцнення привабливої правомірної альтернативи [11, с. 361]. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливий правокультурний вимір має проблематика антикорупційного потенціалу. Позитивне визнання доброчесної поведінки може доповнювати контрольні та санкційні механізми. Заохочення не може замінювати відповідальність за порушення або бути джерелом фаворитизму. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [27]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Важливою складовою аналізу виступає інституційної культури. Система фактичних заохочень демонструє реальні ціннісні пріоритети організації. Позитивне визнання правомірної та відповідальної поведінки підтримує відповідну внутрішню культуру. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [33, с. 76].

У межах досліджуваної проблематики особливої уваги потребує стійкості поведінки. Короткостроковий позитивний стимул не завжди забезпечує довготривалу зміну установок. Важливим критерієм є збереження правомірної поведінки після зменшення зовнішньої переваги. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [75, с. 43-44]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення стійкості поведінки набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Короткостроковий позитивний стимул не завжди забезпечує довготривалу зміну установок. Разом із тим важливим критерієм є збереження правомірної поведінки після зменшення зовнішньої переваги. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [130, с. 220].

Важливим аспектом позитивного правового впливу є питання оцінювання ефективності. Результативність повинна вимірюватися реальною зміною поведінки, а не кількістю формально наданих заохочень. Моніторинг дозволяє своєчасно відмовлятися від неефективних або несправедливих механізмів. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує

відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Самостійного теоретико правового осмислення потребує диференціації стимулів. Різні види позитивної поведінки потребують різних за змістом і силою засобів підтримки. Універсальна модель без урахування контексту може втрачати регулятивну точність. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [144, с. 184]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення диференціації стимулів набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Різні види позитивної поведінки потребують різних за змістом і силою засобів підтримки. Разом із тим універсальна модель без урахування контексту може втрачати регулятивну точність. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [137].

У структурі заохочувального механізму необхідно окремо розглянути тимчасовості окремих механізмів. Деякі стимули виправдані лише на етапі формування нової правової практики. Після її стабілізації надмірне збереження спеціальних переваг може втрачати обґрунтування. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває

демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Подальша характеристика правового заохочення передбачає аналіз стабільності критеріїв. Часта зміна правил отримання позитивного наслідку послаблює передбачуваність. Мотиваційний ефект потребує достатньої стабільності нормативних умов. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [127, с. 873]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення стабільності критеріїв набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Часта зміна правил отримання позитивного наслідку послаблює передбачуваність. Разом із тим мотиваційний ефект потребує достатньої стабільності нормативних умов. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [89, с. 15].

Істотне значення для розуміння позитивної правової поведінки має інституційної узгодженості. Різні органи повинні застосовувати позитивні стимули відповідно до спільних цілей правової політики. Суперечливі сигнали з боку держави послаблюють культурний ефект заохочення. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим,

які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Окремий напрям аналізу становить проблематика соціальної обґрунтованості. Заохочення повинно відповідати реальним суспільним потребам і сприйматися як справедливе. Соціальна легітимність є важливою передумовою добровільного прийняття стимулювального механізму. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [108, с. 194-200]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення соціальної обґрунтованості набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Заохочення повинно відповідати реальним суспільним потребам і сприйматися як справедливе. Разом із тим соціальна легітимність є важливою передумовою добровільного прийняття стимулювального механізму. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [40, с. 214-220].

Не менш суттєвим для визначення регулятивного потенціалу заохочення є питання поведінкового підходу. Конструювання стимулів потребує розуміння реальних мотивів і способів прийняття рішень. Використання поведінкових

закономірностей повинно мати прозорі правові межі. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції [103].

Особливого значення поведінкового підходу набуває у зв'язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Конструювання стимулів потребує розуміння реальних мотивів і способів прийняття рішень. Разом із тим використання поведінкових закономірностей повинно мати прозорі правові межі. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку [151, с. 86-90].

Комплексне розуміння правового заохочення неможливе без урахування нової моделі правової культури. Заохочення відповідає правовій моделі, у якій право не лише обмежує небажану поведінку, але й підтримує відповідальну свободу. Така модель поєднує нормативну вимогливість із визнанням активного внеску особи у правопорядок. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує [125, с. 163-169]. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб'єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Особливого значення нової моделі правової культури набуває у зв’язку з необхідністю відмежувати справжню позитивну мотивацію від механічного прагнення отримати вигоду. Заохочення відповідає правовій моделі, у якій право не лише обмежує небажану поведінку, але й підтримує відповідальну свободу. Разом із тим така модель поєднує нормативну вимогливість із визнанням активного внеску особи у правопорядок. Тому правова конструкція заохочення повинна поєднувати привабливість позитивного наслідку із нормативною справедливістю, зрозумілою процедурою та ціннісною переконливістю [65]. Лише за таких умов стимул здатний поступово перетворювати зовнішньо підтриману поведінку на стійку правову установку.

Наступний аспект дослідження пов’язаний із культурної перспективи. Стратегічний результат заохочення полягає не у разовому отриманні переваги, а у зміні ставлення до правомірності. Позитивне стимулювання досягає мети тоді, коли сприяє добровільному відтворенню правових цінностей. У правокультурному вимірі це означає, що позитивний юридичний вплив повинен оцінюватися не лише за безпосередньою здатністю змінити окремий акт поведінки, але й за тим, які довгострокові установки він формує. Правове заохочення набуває демократичного змісту лише тоді, коли підтримує відповідальну свободу, не порушує рівності суб’єктів і не створює прихованої залежності від носія владної компетенції.

Узагальнення проведеного аналізу дає підстави стверджувати, що правове заохочення має самостійний регулятивний, мотиваційний, виховний та правокультурний потенціал. Його значення полягає у здатності правової системи не лише визначати межі допустимого і реагувати на порушення, але й позитивно визнавати ті форми поведінки, які сприяють зміцненню правопорядку. Такий підхід розширює традиційне розуміння механізму правового впливу та відповідає

демократичній тенденції до зменшення залежності суспільної дисципліни від постійного примусу [83, с. 40].

Позитивний характер заохочення не усуває вимоги його суворої правової організації. Підстави, критерії, процедура та наслідки повинні бути достатньо визначеними, прозорими і контрольованими. Вибірковість, непропорційність або залежність від персональної прихильності здатні перетворити позитивний стимул на джерело правової нерівності. Саме тому демократичне заохочення має відповідати тим самим фундаментальним принципам, які визначають легітимність інших форм публічно правового впливу.

Стратегічною метою правового заохочення не може бути формування суб'єкта, який дотримується права виключно в очікуванні винагороди. Його призначення полягає у підтримці процесу внутрішнього засвоєння правових цінностей, у якому зовнішній позитивний наслідок поступово доповнюється переконанням у суспільній і особистісній значущості правомірної поведінки. За такого підходу стимул не підміняє правосвідомість, а сприяє її розвитку [95].

Особливо перспективним правове заохочення є щодо поведінки, яка виходить за межі мінімального виконання обов'язку. Громадянська участь, професійна доброчесність, відповідальна ініціатива, добровільне застосування підвищених стандартів та інші форми активної правомірності потребують не лише нормативного дозволу, але й сприятливого правового середовища. Позитивне юридичне визнання у такому випадку демонструє, що правопорядок цінує активний внесок особи у підтримання суспільного блага.

У контексті еволюції правової культури результативність заохочувальних засобів повинна визначатися довгостроковими змінами поведінкових установок. Разове отримання позитивного наслідку саме по собі не підтверджує формування стійкої правової орієнтації. Значно важливішим є те, чи зберігається відповідальна поведінка після зменшення безпосереднього стимулу, чи

поширюється вона як позитивна модель у професійному або громадянському середовищі та чи сприяє зростанню довіри до права [152, с. 33].

Отже, правове заохочення у сучасних демократичних умовах доцільно розглядати як засіб підтримки позитивної правової поведінки, який доповнює примусові та охоронні механізми права. Його належне використання сприяє розвитку активної правової суб'єктності, доброчесності, відповідальності, громадянської участі та довіри до правопорядку. Право у такій моделі постає не лише як межа небажаної поведінки, але й як нормативне середовище, здатне підтримувати суспільно значущу ініціативу.

Таким чином, правове заохочення органічно включається у процес формування нової моделі правової культури, заснованої на поєднанні свободи, відповідальності, правової активності та внутрішнього визнання демократичних цінностей. За умови законності, справедливості, пропорційності, прозорості та недопущення необґрунтованих привілеїв воно може бути ефективним засобом переходу від формальної законослухняності до усвідомленої, ініціативної та ціннісно мотивованої правової поведінки.

Висновки до розділу 2

Проведений у другому розділі аналіз дає підстави констатувати:

1. Трансформація правової культури в демократичних державах є результатом взаємодії інституційних, політико-правових і поведінкових чинників. Визначальну роль у цьому процесі відіграють демократичні інституції, діяльність яких формує суспільну довіру до права, забезпечує реалізацію прав людини та утверджує принцип юридичної обмеженості публічної влади. Еволюція правової культури відображає перехід від формального закріплення

демократичних принципів до їх практичного втілення у правозастосуванні, діяльності державних органів та взаємодії особи з державою.

2. Правова політика виступає цілеспрямованим засобом формування правової культури, орієнтованим на забезпечення справедливості, правової визначеності, відповідальності та ефективного захисту прав людини. Її результативність визначається не кількістю нормативних змін, а якістю правового регулювання, передбачуваністю правозастосування та розвитком правової суб'єктності. Демократична спрямованість правової політики передбачає перехід від одностороннього владного впливу до взаємної юридичної відповідальності держави й особи, розширення громадської участі та утвердження дієвих механізмів контролю за публічною владою.

3. Правове заохочення є важливим інструментом розвитку правової культури, спрямованим на підтримку правомірної активності, доброчесності та соціальної відповідальності. Його ефективність залежить від дотримання принципів справедливості, рівності, пропорційності та правової визначеності. Водночас демократичне призначення заохочувальних норм полягає не у формуванні залежності правомірної поведінки від зовнішньої винагороди, а у сприянні становленню стійкої внутрішньої правової мотивації. Саме поєднання інституційної дієвості, послідовної правової політики та усвідомленої правомірної поведінки визначає якісний зміст демократичної трансформації правової культури.

РОЗДІЛ 3
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

3.1. Правове виховання як інструмент формування активної правової позиції громадян

Осмислення правового виховання в умовах сучасної демократизації дає підстави стверджувати, що його призначення полягає у формуванні автономного суб'єкта, який розуміє цінність права, здатний користуватися юридичними процедурами та відповідально впливати на стан правопорядку. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Визначаючи зміст активної правової позиції громадянина, необхідно виходити з того, що вона охоплює здатність захищати права, виконувати обов'язки, використовувати механізми участі, контролювати публічну владу і діяти правовими засобами. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються

на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях [113]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Звернення до історичного розвитку уявлень про громадянське виховання засвідчує, що сучасна демократія потребує не покірного адресата приписів, а компетентного учасника правового та публічного життя. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [132].

У цьому контексті на окрему увагу заслуговує підхід Джона Дьюї, відповідно до якого демократичні компетентності формуються через досвід участі, спільного вирішення проблем та відповідальності за прийняті рішення. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на

нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [45, с. 173-178].

Подальше поглиблення зазначеної проблематики доцільно пов'язати з комунікативною концепцією Юргена Габермаса, оскільки правове виховання повинно розвивати здатність громадянина розуміти юридичні аргументи, брати участь у публічній дискусії та вимагати обґрунтування владних рішень. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [38, с. 106].

Не менш вагомим для розуміння досліджуваного явища є підхід Лоуренса Фрідмана, за яким повсякденний досвід взаємодії із судом, адміністрацією та іншими органами може мати сильніший виховний ефект, ніж формальна правопросвітницька програма. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід

оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

У площині української загальнотеоретичної юриспруденції істотне методологічне значення мають людиноцентричні підходи Петра Рабіновича, адже виховання має формувати здатність оцінювати право і діяльність держави через реальність гарантій людської гідності та свободи. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях [23, с. 81-85]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Розвиваючи наведене положення, доцільно врахувати підходи М. Козюбри до верховенства права, які громадянин повинен розуміти юридичну визначеність, заборону свавілля, пропорційність, доступ до правосуддя та пріоритет фундаментальних правових принципів. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний

напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [92, с. 334].

Для точнішого визначення меж досліджуваного поняття необхідно розмежувати правове виховання і правову соціалізацію, оскільки особа засвоює правові моделі через сім'ю, освіту, професійне середовище, медіа, цифрові платформи та власний досвід. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [40, с. 29-33].

Ціннісний вимір правового виховання набуває особливої ваги з огляду на те, що таке ядро не усуває плюралізму, а створює правові умови для мирного співіснування різних переконань. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід

оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [98, с. 54-59].

Водночас демократична природа правового виховання вимагає чіткого відмежування його від ідеологічної індоктринації, оскільки воно повинно розширювати автономію і здатність до аргументованого вибору, а не вимагати персональної чи політичної лояльності. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях [137]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Формування активної правової позиції неможливо уявити без розвитку критичного правового мислення, яке воно означає здатність перевіряти юридичні аргументи, співвідносити рішення з принципами та відрізняти законне повноваження від свавільного втручання. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний

напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [155, с. 248].

У системі змістових орієнтирів правового виховання права людини повинні розглядатися таким чином, що важливим є не запам'ятовування переліку прав, а розуміння механізмів їх реалізації, допустимих обмежень, конфліктів прав та способів захисту. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях [82, с. 64]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Так само принцип верховенства права у правовиховному процесі потребує змістовного, а не формального тлумачення, адже правовиховний зміст має охоплювати передбачуваність, рівність, доступ до правосуддя, пропорційність та юридичне обмеження публічної влади. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний

напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури [97, с. 401]. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Особливе місце у формуванні зрілої правової позиції належить повазі до юридичної процедури, яка громадянин повинен оцінювати не тільки бажаність результату, але й компетентність органу, рівність учасників, мотивованість та можливість оскарження. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [128, с. 41].

Перехід від інформаційної до діяльнісної моделі правового виховання передбачає, що аналіз справ, моделювання процедур, дебати, підготовка звернень і робота з публічними документами переводять знання у компетентність. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і

поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [144, с. 204-212].

Важливим чинником формування правових установок є саме освітнє середовище, оскільки справедливі правила, мотивовані рішення, реальна участь і можливість оскарження створюють досвід права, який неможливо замінити абстрактними деклараціями. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [32, с. 215-221].

Звідси випливає вимога до школи та університету забезпечувати таку організацію освітнього процесу, за якої непрозоре управління або вибіркове застосування правил руйнує виховний ефект навіть якісного навчального змісту. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і

поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури [59]. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

На рівні університетської освіти проблема набуває додаткового значення, адже доктринальна точність має поєднуватися з аналізом прав людини, етики, соціальних наслідків і відповідальності юридичної професії. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [90, с. 45].

У професійному вимірі правова культура юриста має суспільне значення тому, що якість аргументації, повага до процедури, доброчесність і зрозуміле пояснення рішення демонструють громадянам реальну модель функціонування права. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати

одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури [116, с. 147-153]. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Безпосередній зв'язок правового виховання з демократизацією найвиразніше простежується через громадянську участь, яка реальний досвід впливу на рішення формує відчуття правової дієздатності значно сильніше, ніж декларативне пояснення важливості участі. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях [139, с. 237-246]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Поряд із державними та освітніми інституціями вагому правовиховну функцію виконує громадянське суспільство, яке спільна діяльність, громадський контроль, захист інтересів і самоорганізація зменшують патерналістську залежність від держави. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються

на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях [134, с. 351]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб’єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Сучасне інформаційне середовище істотно розширює коло чинників правової соціалізації, тому правове виховання повинно включати здатність відрізняти факт від оцінки, перевіряти джерела та поважати процесуальні гарантії. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб’єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [69].

Ще складніші питання постають у зв’язку з поширенням автоматизованого прийняття рішень, оскільки правова культура цифрової демократії повинна включати здатність ставити питання про критерії алгоритму, якість даних, дискримінаційні ризики та контроль. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний

напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [29].

Оцінюючи роль довіри у формуванні правової культури, важливо виходити з того, що стійка довіра виникає з передбачуваності, мотивованості, рівного ставлення та реальної можливості оскаржувати владні рішення. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [147, с. 4-11].

Аналіз причин правового нігілізму свідчить, що протидія йому потребує узгодження правовиховних повідомлень із реальною практикою законності та відповідальності. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки [150]. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та

поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Поряд із нігілістичними установками окремої уваги потребує правовий конформізм, адже активна позиція формується тоді, коли виконання правової вимоги спирається на усвідомлення її підстав, а не тільки на страх санкції або тиск авторитету. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [120, с. 523].

Розкриття змісту юридичної відповідальності у правовиховному процесі потребує врахування того, що перспективний вимір охоплює здатність передбачати наслідки, визнавати межі свободи та добровільно виконувати прийняті правові обов'язки. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та

поведінковому рівнях [75, с. 45]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Логічним продовженням зазначеного є формування культури правомірної незгоди, за якої саме поєднання цих засад здатне перевести правопросвітництво з епізодичної інформаційної роботи у системний механізм розвитку правової культури. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях [104, с. 124-129]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Підсумовуючи проведений аналіз, активну правову позицію доцільно розуміти як таку характеристику правової суб'єктності, за якої вона поєднує визнання цінності права, критичне оцінювання юридичних явищ, відповідальну реалізацію прав та обов'язків і готовність законно впливати на правопорядок. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково

обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [156, с. 465-473].

На підставі викладеного правове виховання пропонується розглядати як системний і безперервний процес, у межах якого його результатом має бути не пасивна адаптація до існуючого порядку, а здатність громадянина підтримувати і вдосконалювати демократичний правопорядок правовими засобами. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях [99]. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

Узагальнення наведених положень дозволяє зробити висновок, що стійка демократія потребує громадянина, який знає право, розуміє його принципи, користується процедурами, контролює владу і визнає рівну автономію інших. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково

обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування [11, с. 72].

Отже, перспективний розвиток правової культури в умовах демократизації безпосередньо залежить від того, наскільки право повинно засвоюватися через участь, аргументацію, процедуру, відповідальність і реальний досвід захисту людської гідності. У контексті демократизації це положення має не декларативне, а безпосереднє юридичне значення, оскільки якість правової культури визначається тим, наскільки проголошені принципи перетворюються на стійкі способи мислення і поведінки. Саме тому відповідний напрям слід оцінювати одночасно на нормативному, ціннісному, інституційному та поведінковому рівнях. Науково обґрунтована модель повинна не лише повідомляти громадянинові зміст правових вимог, але й створювати умови для їх осмислення, практичного використання та критичної перевірки через демократичні процедури. За такого підходу правове виховання стає механізмом розвитку правової суб'єктності, а не засобом одностороннього дисциплінування.

3.2. Виклики та ризики у формуванні правової культури в цифровому просторі

Цифрова трансформація суспільних відносин істотно змінює середовище формування правової культури. Цифровий простір уже не є лише технічним каналом комунікації, оскільки в ньому реалізуються права, виникають юридичні обов'язки, здійснюється публічне управління та формується ставлення громадян

до права. Правова культура цифрової доби повинна охоплювати здатність усвідомлювати юридичні наслідки цифрових дій і критично оцінювати технологічні механізми впливу. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку.

Осмислення цифрового простору як самостійного правокультурного середовища потребує ширшого підходу. Технологічна архітектура фактично визначає доступність окремих дій, способи отримання інформації та умови участі у суспільному житті. Правовий аналіз має враховувати не лише формальні приписи, але й реальний вплив цифрового дизайну на автономію та поведінку особи. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії [35, с. 22-26].

Особливої теоретичної уваги заслуговує співвідношення права і технологічного регулювання. Підхід лоуренса лессіга переконливо демонструє, що цифрова архітектура може виконувати регулятивну функцію поряд із правом, ринком і соціальними нормами. Здатність розпізнавати нормативний ефект технологічного дизайну стає новою складовою зрілої правової культури. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус.

Поряд із розширенням юридичних можливостей цифровізація породжує фрагментацію правового досвіду. Громадянин взаємодіє одночасно з

державними сервісами, приватними платформами, автоматизованими процедурами та різними умовами користування. Це ускладнює розмежування правової норми, приватного правила та технічного обмеження, а тому потребує більш високого рівня правової компетентності. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією [91, с. 348]. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Суттєвим викликом для правової культури є інформаційне перевантаження. Великий обсяг доступної юридичної інформації не гарантує її правильного розуміння і може ускладнювати встановлення чинності, достовірності та нормативного значення повідомлення. Сучасна правова грамотність повинна включати навички перевірки джерел, відмежування факту від оцінки та критичного аналізу юридичної аргументації. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку [110, с. 1592].

Безпосередньо з інформаційним перевантаженням пов’язане поширення дезінформації. Маніпулятивні повідомлення здатні впливати на ставлення до суду, парламенту, виборчих процедур, правоохоронних органів та прав людини. Небезпека полягає не лише у засвоєнні хибного факту, але й у формуванні стійкої недовіри до інституцій та переконання у відсутності об’єктивних правових критеріїв. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише

закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії.

Проблема свободи вираження у цифровому середовищі наочно демонструє складність балансування фундаментальних прав. Демократична правова культура не допускає автоматичного ототожнення непопулярної або різкої позиції з протиправною поведінкою, але водночас вимагає захисту гідності, приватності та безпеки інших осіб [129, с. 49-53]. Правове виховання має формувати розуміння законних меж свободи слова та принципу пропорційності. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус.

Новим чинником правової соціалізації стає алгоритмічне формування інформаційного середовища. Рекомендаційні системи впливають на те, які позиції користувач бачить, які теми сприймає як важливі та з якими аргументами взаємодіє. Замкнені інформаційні середовища можуть послаблювати здатність визнавати легітимність іншої позиції, що прямо впливає на культуру демократичного плюралізму [114, с. 21-28]. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

У цьому контексті особливого значення набуває концепція цифрового громадянства. Сучасний європейський підхід пов’язує цифрову участь із правами людини, демократією, відповідальністю, критичним мисленням та безперервним навчанням. Технічне володіння цифровим сервісом не є достатнім, якщо особа не здатна діяти у ньому автономно, правомірно та відповідально. У цьому аспекті

правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку [44, с. 192].

Вагомим соціально правовим ризиком залишається цифрова нерівність. Нерівний доступ до пристроїв, зв'язку, цифрових навичок та зрозумілих сервісів безпосередньо впливає на фактичну можливість реалізації прав. Цифровізація публічних процедур повинна оцінюватися не лише за ефективністю, але й за доступністю, недискримінаційністю та збереженням альтернативних механізмів. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів [120, с. 505-513]. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії.

Не менш значущою є проблема цифрової автономії особи. Зручність сервісів часто супроводжується розширенням обсягу даних, які користувач передає державним або приватним суб'єктам. Формальна згода не завжди є усвідомленою, тому правова культура повинна включати розуміння мінімізації даних, цільового використання інформації та реального контролю над цифровим слідом. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус [85, с. 194].

Право на приватність у цифровому середовищі набуває якісно нового змісту. Поєднання великих масивів даних дозволяє робити висновки про поведінку та інтереси особи навіть тоді, коли окремі відомості здаються незначними. Правове виховання має формувати здатність оцінювати інформаційні практики та передбачати довгострокові наслідки цифрового

розкриття. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Окремий комплекс викликів пов'язаний із поширенням систем штучного інтелекту. Автоматизовані рішення можуть підвищувати ефективність, але одночасно створюють питання прозорості, відповідальності, недискримінації та можливості оскарження. Правова культура повинна протидіяти уявленню про алгоритм як апріорі нейтральний і безпомилковий механізм [37]. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку.

Особливо небезпечним є феномен алгоритмічної непрозорості. Якщо особа не може зрозуміти критерії юридично значущого автоматизованого рішення, її здатність ефективно захищати права істотно зменшується. Демократична цифрова культура повинна формувати суспільне очікування пояснюваності, перевірюваності та персоніфікованої відповідальності. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії [2, с. 9].

Використання штучного інтелекту у правничій діяльності трансформує професійну правову культуру. Автоматизований пошук, аналіз і генерація тексту можуть підвищувати продуктивність, однак не усувають обов'язку юриста перевіряти точність та юридичну обґрунтованість результату. Технологія повинна доповнювати професійне судження, а не підміняти відповідальність

правника. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту [15, с. 217-227].

Трансформації зазнає і культура судочинства. Цифрові процедури здатні підвищувати доступність правосуддя, але можуть створювати нові бар'єри для осіб із низькою цифровою компетентністю або обмеженим доступом до технологій. Модернізація суду повинна зберігати процесуальну рівність, реальну можливість бути почутим і ефективність участі. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку.

Електронне урядування має значний потенціал для зміцнення довіри до права. Зрозумілі цифрові процедури можуть зменшувати адміністративні бар'єри, обмежувати простір неформальних практик та підвищувати передбачуваність. Позитивний правокультурний ефект виникає лише тоді, коли система має зрозумілий механізм виправлення помилок і визначеного відповідального суб'єкта. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів [130, с. 202]. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії.

Особливого значення набуває культура правової комунікації у мережі. Швидкість, дистанційність та часткова анонімність можуть послаблювати відчуття відповідальності за висловлювання і сприяти нормалізації приниження. Цифровий формат не скасовує гідності, прав та обов'язків, а тому відповідальна

комунікація є складовою правової культури. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Проблема анонімності потребує диференційованої правової оцінки. Анонімність може захищати приватність, свободу вираження та можливість повідомляти про порушення, але водночас ускладнювати відповідальність за протиправні дії. Необхідним є пропорційний баланс між захистом особи та можливістю встановлення відповідального суб'єкта у передбачених законом випадках [88, с. 56]. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку.

Поширення генеративних технологій загострює проблему автентичності інформації. Тексти, зображення та інші матеріали можуть створюватися або змінюватися так, що встановлення їх походження стає складним. Для збереження довіри до цифрових доказів і публічної комунікації потрібні процедури перевірки, прозорість походження та критична інформаційна культура. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус.

Питання інтелектуальної власності також має виразний правокультурний вимір. Технічна легкість копіювання може формувати хибне уявлення, що доступність матеріалу означає юридичну дозволеність будь якого використання.

Правове виховання повинно поєднувати повагу до авторства з розумінням законних винятків, цитування та суспільного інтересу [42, с. 161-165]. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Трудові правовідносини під впливом цифрових платформ набувають нових рис. Алгоритмічне управління, дистанційна праця та платформна зайнятість змінюють уявлення про контроль, робочий час і критерії оцінювання. Працівник повинен мати можливість знати підстави юридично значущих рішень, захищати приватність та оскаржувати несправедливий результат. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку [124, с. 129].

Освітній простір є одним із ключових середовищ цифрової правової соціалізації. Цифрові платформи і штучний інтелект розширюють доступ до навчання, але водночас порушують питання приватності, доброчесності, авторства та рівності. Освітня технологія повинна оцінюватися не лише за ефективністю, але й за тим, яку модель правової поведінки вона формує. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії.

Академічна доброчесність у цифрову добу потребує змістовного переосмислення. Доступність автоматизованого створення тексту робить недостатнім підхід, побудований виключно на виявленні та покаранні порушень.

Необхідно формувати розуміння авторства, інтелектуальної відповідальності та прозорих меж допустимого використання технологічної допомоги. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус [145, с. 83-84].

Важливим ризиком є підміна правової компетентності технологічною зручністю. Користувач може успішно виконати цифрову дію, не розуміючи її юридичного значення та структури правових наслідків. Дизайн цифрової процедури повинен не лише спрощувати дію, але й забезпечувати достатнє усвідомлення її правового змісту. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Паралельно виникає небезпека надмірної юридизації цифрової поведінки. Не кожен конфлікт потребує державного примусу або детального нормативного регулювання, оскільки частина проблем може вирішуватися освітою, етичними стандартами та належним дизайном. Зріла правова культура передбачає здатність розрізняти необхідне юридичне втручання і непропорційне обмеження автономії. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту [76, с. 137-145]. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку.

Правова визначеність стикається з високою швидкістю технологічних змін. Регулювання нерідко формується вже після масового поширення нової практики, що створює періоди невизначеності. Більш стійкою відповіддю є орієнтація на

фундаментальні принципи прав людини, прозорості, відповідальності та недискримінації. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії [13, с. 312-318].

Технологічна нейтральність має важливе значення для стабільності цифрового правопорядку. Норми, прив'язані виключно до конкретного технічного рішення, швидко втрачають актуальність, тоді як надмірна абстрактність знижує передбачуваність. Необхідний баланс стабільних принципів і адаптивних процедур. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус.

Окремим викликом є приватизація нормативної влади у цифровому середовищі. Великі платформи встановлюють правила комунікації, модерують контент і визначають доступ до сервісів, істотно впливаючи на реалізацію прав. Громадянин повинен розуміти відмінність між державним регулюванням і приватним управлінням, а право має забезпечувати межі технологічної влади. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією [74, с. 231]. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Проблема юрисдикції у цифровому просторі ускладнює сприйняття права громадянином. Цифрова взаємодія легко перетинає кордони, тоді як правові режими залишаються значною мірою територіальними. Особа може не розуміти, яке право застосовується і де шукати захист, тому міжнародна координація стає умовою реальної доступності права. Звідси випливає необхідність поєднання

освітніх і інституційних засобів [35, с. 71-77]. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії.

Включення цифрової правової грамотності до освіти впродовж життя є об'єктивною необхідністю. Компетентності швидко застарівають разом зі зміною електронних процедур, автоматизованих систем та інформаційних ризиків. Правове виховання повинно перейти від одноразового навчання до постійного оновлення знань і навичок. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку [86].

Судді та інші правники також потребують нової цифрової компетентності. Йдеться не про технічне володіння програмами, а про здатність юридично оцінювати цифрові докази, алгоритмічні рішення та нові форми втручання у права. Професійна культура повинна дозволяти ставити правильні правові питання до технології та зберігати автономність судження. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж [107]. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус.

Особливий ризик створює цифровий формалізм. Стандартизована автоматизована процедура може створювати враження бездоганної законності, хоча формальна однаковість не гарантує матеріальної справедливості. Цифрова правова культура повинна поєднувати повагу до процедури з критичною оцінкою її критеріїв і наслідків. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між

формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту [98, с. 180].

Не менш небезпечним є технологічний патерналізм. Держава або платформа може непомітно спрямовувати поведінку користувача під приводом зручності, безпеки чи ефективності. Демократичні вимоги передбачають прозорість такого впливу, можливість вибору та пропорційність. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту [76, с. 54]. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку.

Поведінкові технології та персоналізація посилюють питання автономії. Чим більше система знає про користувача, тим точніше вона може прогнозувати та спрямовувати його реакції. Правова культура повинна враховувати, що свобода може звужуватися не лише прямою забороною, але й непрозорою архітектурою вибору. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії [59].

У політичній сфері цифрові технології створюють нові можливості та вразливості. Платформи спрощують мобілізацію і доступ до дискусії, але мікротаргетування та маніпулятивні кампанії можуть впливати на свободу формування політичної волі. Правова культура виборця повинна включати розуміння походження, мети та механізмів персоналізованої політичної комунікації. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна

складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус [33, с. 74].

Демократична участь у цифровому середовищі потребує культури аргументації. Механізми швидкої реакції часто стимулюють емоційне схвалення або заперечення замість змістовного обговорення. Демократія не може бути зведена до суми цифрових реакцій, а тому необхідно підтримувати здатність аргументувати, слухати іншу сторону та визнавати процедуру. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Захист персональних даних є практичним індикатором зрілості цифрової правової культури. Формальне існування правил недостатнє, якщо громадяни не розуміють своїх прав, а організації сприймають вимоги як бюрократичну перешкоду. Культура захисту даних виникає тоді, коли мінімізація збору, прозорість мети та безпечне зберігання стають звичною практикою. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії [113].

Цифрова безпека і правова культура перетинаються у питанні відповідальної поведінки. Особа повинна розуміти юридичне значення захисту облікових даних та персональної інформації, але вся відповідальність не може перекладатися на користувача. Зріла модель поєднує особисту обачність із обов’язком держави та постачальника створювати безпечні системи. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж [84, с. 317-322].

Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус.

В умовах суспільних криз цифровий простір набуває особливої правової чутливості. Потреба у швидких рішеннях може посилювати спокусу розширення спостереження, обмеження інформації або спрощення процедур. Демократична культура проявляється у здатності зберігати законність, необхідність, пропорційність і контроль навіть за підвищеного ризику. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту [75, с. 43].

Для України цифрова трансформація має особливий правокультурний потенціал. Електронні публічні послуги можуть зменшувати адміністративні бар'єри та створювати позитивний досвід взаємодії громадянина з державою. Швидкість цифровізації водночас потребує системного захисту даних, доступності, надійності та розвитку цифрової правової грамотності. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку.

Євроінтеграційний вимір підсилює необхідність людиноцентричного цифрового регулювання. Гармонізація стандартів має значення не як механічне відтворення зовнішніх правил, а як засіб посилення гарантій прав, прозорості та підзвітності. Суспільне розуміння призначення цих стандартів є умовою їх перетворення з формальної вимоги на елемент правової культури. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності,

якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії [56].

Наукове осмислення цифрової правової культури потребує міждисциплінарності. Юриспруденція визначає нормативні критерії, соціологія досліджує установки, психологія пояснює поведінку, а технологічні науки розкривають архітектуру систем. Центральним критерієм при цьому залишається відповідність цифрової практики правам людини, демократії та верховенству права. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус.

Методологічно важливо відмовитися від сприйняття цифровізації як однозначно прогресивного або однозначно загрозливого процесу. Одна й та сама технологія може розширювати доступ до права і водночас створювати нові форми контролю або нерівності. Правова оцінка повинна бути контекстуальною, заснованою на наслідках, способі використання та наявності гарантій [155, с. 527]. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Окремим критерієм зрілості є суспільна вимога підзвітності розробників та операторів цифрових систем. Технологічна складність не повинна створювати зону безвідповідальності, якщо система впливає на права людини. Має бути зрозуміло, хто відповідає за законність рішення, як воно перевіряється та яким чином відновлюється порушене право. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення

громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус [97, с. 392].

Авторське бачення цифрової правової культури доцільно будувати навколо категорії усвідомленої правової автономії. Йдеться про здатність користуватися цифровими можливостями, не втрачаючи контролю над власними правами, даними, рішеннями та участю у публічному житті. Така автономія поєднує знання гарантій, критичне розуміння технологічного впливу, відповідальність та здатність вимагати підзвітності. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

З огляду на проведений аналіз цифрові ризики доцільно систематизувати за кількома взаємопов'язаними групами. Інформаційні ризики охоплюють дезінформацію, технологічні непрозорість і упередженість, інституційні дефіцит підзвітності, поведінкові втрату критичності, а соціальні цифрову нерівність. Кожна група потребує власного поєднання регулювання, освіти, технологічного дизайну та контролю [71]. У цьому аспекті правова оцінка повинна виходити не з технологічної новизни як такої, а з реальних наслідків для автономії особи, передбачуваності юридичного результату та доступності ефективного захисту. Саме така постановка питання дозволяє зберегти людиноцентричний характер правового розвитку.

Водночас між названими ризиками існує тісний системний зв'язок. Цифрова нерівність посилює інформаційну вразливість, непрозорі технології знижують інституційну довіру, а слабка грамотність ускладнює використання засобів захисту. Політика формування правової культури повинна об'єднувати цифрове регулювання, освіту, захист даних, доступність сервісів та демократичну участь. Звідси випливає необхідність поєднання освітніх і

інституційних засобів. Неможливо сформувати відповідальну цифрову поведінку лише закликами до обачності, якщо сама система є непрозорою, незрозумілою або побудованою так, що стимулює протилежні моделі дії [16, с. 305].

Підсумовуючи викладене, цифровий простір не скасовує класичних цінностей правової культури, а змінює умови їх реалізації. Гідність, свобода, рівність, справедливість, правова визначеність, відповідальність та верховенство права залишаються базовими орієнтирами. Їх практичний захист потребує нових компетентностей, критичної роботи з інформацією та здатності контролювати автоматизовані рішення. Демократична легітимність відповідних механізмів залежить також від можливості суспільного обговорення їх цілей, критеріїв і меж. Технологічна складність не може бути аргументом для усунення громадянина від контролю за рішеннями, які впливають на його правовий статус.

Узагальнений висновок полягає у тому, що цифровізація повинна супроводжуватися модернізацією правової свідомості. Громадянин цифрової демократії має бути не пасивним користувачем технологічних систем, а правовим суб’єктом, здатним розуміти їх вплив і вимагати гарантій. Формування такої суб’єктності є центральною умовою того, щоб технологічний розвиток поглиблював демократію, а не створював нові форми залежності та непрозорого контролю [146]. На нашу думку, саме в цій площині проходить межа між формальною цифровізацією та правокультурною модернізацією. Перша змінює інструмент, тоді як друга змінює якість взаємодії особи з правом, посилюючи її автономію, компетентність та реальну спроможність до захисту.

Необхідно також враховувати специфіку формування правових установок молоді у цифровому середовищі. Для значної частини молодих громадян цифрова комунікація є не додатковою, а базовою формою соціальної взаємодії, тому уявлення про приватність, відповідальність, авторство, свободу слова та межі допустимого формуються безпосередньо у мережевих практиках. Правове

виховання, яке ігнорує цей досвід, неминуче втрачає переконливість. Водночас воно не повинно будуватися на залякуванні цифровими ризиками. Значно продуктивнішою є модель, що навчає розпізнавати правову проблему, оцінювати наслідки та свідомо обирати безпечний і правомірний спосіб дії.

Доступ до права у цифровому просторі відкриває принципово нові можливості для підвищення правової спроможності населення. Електронні бази законодавства, судові рішення, роз'яснення та цифрові консультаційні інструменти здатні зменшувати інформаційну асиметрію між професійним юристом і громадянином [40, с. 173-176]. Проте доступність тексту ще не означає доступності права. Складність юридичної мови, відсутність контексту та різна якість цифрових пояснень можуть призводити до помилкового самостійного тлумачення. Тому перспективною є політика зрозумілої правової комунікації, яка поєднує точність із доступністю та чітко розмежовує загальну інформацію і професійну правничу допомогу.

Окремим напрямом стає розвиток культури людського контролю за автоматизованими системами. Формальна присутність посадової особи у процедурі ще не гарантує реального контролю, якщо вона фактично лише підтверджує результат алгоритму. Людський контроль має бути змістовним: відповідальна особа повинна мати компетенцію, інформацію та реальну можливість відхилити автоматизовану рекомендацію. Для правової культури це важливо тому, що принцип відповідальності не може реалізовуватися через символічну участь людини. Там, де рішення істотно впливає на права, має зберігатися можливість юридичного судження, пояснення та індивідуалізованого врахування обставин [87, с. 115].

Поняття правового дизайну набуває особливої ваги у цифровій державі. Юридична гарантія повинна бути не тільки записана у нормативному акті, але й правильно втілена в інтерфейсі, послідовності дій та технічній логіці сервісу.

Якщо система не дає можливості реалізувати передбачене законом право або приховує відповідну функцію за складною процедурою, формальна гарантія втрачає практичну ефективність. Отже, програмна реалізація публічної процедури повинна розглядатися як частина механізму правозастосування, а її якість підлягати юридичній оцінці поряд із традиційними адміністративними рішеннями.

У підсумку цифрова правова культура повинна розглядатися як якісно новий вимір загальної правової культури, а не як відокремлена сукупність технічних навичок. Її ядро становить здатність особи зберігати правову автономію у технологічно опосередкованому середовищі, розуміти межі власної та чужої свободи, критично оцінювати цифрові рішення та користуватися ефективними засобами захисту. Така культура не протистоїть інновації. Навпаки, вона створює умови, за яких технологічний розвиток набуває легітимності через відповідність правам людини, демократії та верховенству права.

3.3. Гармонізація національних правових культур у глобалізованому світі

Глобалізація права істотно змінює традиційне уявлення про автономність національної правової культури. Інтенсивність транскордонних економічних, політичних, інформаційних і міграційних процесів призводить до постійної взаємодії правових систем, унаслідок чого національні моделі дедалі частіше співвідносяться з міжнародними стандартами, наднаціональними механізмами та практиками інших держав. Гармонізацію за таких умов доцільно розуміти не як усунення правової самобутності, а як процес вироблення сумісності між різними правовими культурами на основі спільних принципів. У цьому контексті

принципового значення набуває не походження певної юридичної конструкції, а її нормативна якість, функціональна придатність та відповідність фундаментальним правам. Такий підхід дозволяє уникнути як правового ізоляціонізму, так і некритичного нормативного запозичення.

Водночас сама категорія гармонізації потребує чіткого відмежування від уніфікації. Уніфікація тяжіє до встановлення однакових правил, тоді як гармонізація допускає відмінність юридичних форм за умови досягнення сумісних цілей і забезпечення еквівалентного рівня правового захисту [21, с. 16]. Саме така модель є найбільш придатною для демократичного глобалізованого світу, оскільки дозволяє поєднати універсальність фундаментальних правових цінностей із повагою до історично сформованих національних традицій. Зазначене дає підстави стверджувати, що культурний вимір права не є другорядним щодо законодавчої техніки. Саме через усталені способи тлумачення, професійні звички, інституційну поведінку та суспільні очікування формально однакові норми можуть набувати різного практичного змісту.

Методологічною передумовою дослідження цього процесу є визнання правового плюралізму. Сучасний правовий простір складається не лише з державних норм, а й з міжнародного права, наднаціональних стандартів, судових доктрин, транснаціональних професійних практик та інших нормативних порядків, які взаємодіють між собою. Правова культура громадянина і правника тому формується в умовах множинності джерел нормативного авторитету, що потребує здатності встановлювати їх співвідношення без втрати принципу верховенства права. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється [5].

Значний внесок у розуміння правового плюралізму зробив Джон Гріффітс, який протиставляв реальну нормативну множинність спрощеному уявленню про виключну нормативну монополію держави. Хоча сучасні демократичні правопорядки зберігають центральне значення державного права, глобалізація підтверджує, що юридична поведінка дедалі частіше формується під впливом кількох нормативних середовищ одночасно [114, с. 32-40]. Для теорії правової культури це означає необхідність досліджувати не лише ставлення до національного законодавства, але й способи сприйняття міжнародних стандартів, наднаціональних рішень та транскордонних практик. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною.

Інший важливий напрям теоретичного осмислення пов’язаний із концепцією правових трансплантатів Алана Вотсона. Поширення правових інститутів між державами демонструє, що право здатне запозичувати моделі, вироблені в іншому історичному та соціальному контексті [154, с. 97-106]. Проте саме культурний вимір визначає, чи буде запозичений інститут реально функціонувати, чи залишиться формально відтвореною конструкцією. Отже, гармонізація повинна оцінюватися не за кількістю імплементованих норм, а за їх здатністю інтегруватися у національну правову свідомість, інституційну практику та систему юридичних цінностей. Науковий аналіз у цій площині повинен поєднувати нормативний і соціокультурний підходи. Перший встановлює зміст правового стандарту, тоді як другий дозволяє з’ясувати, яким чином він засвоюється, переосмислюється та реалізується у конкретному правовому середовищі.

Більш гнучке бачення взаємодії правових порядків пропонувала Мірей Дельмас Марті, розвиваючи ідею впорядкованого плюралізму. Такий підхід не вимагає ані повної однаковості, ані ізоляції правових систем, а передбачає координацію різних нормативних порядків навколо спільних орієнтирів і процедур взаємного узгодження. На нашу думку, саме логіка впорядкованого плюралізму найточніше відображає бажану модель гармонізації національних правових культур у демократичному глобалізованому середовищі. Зазначене дає підстави стверджувати, що культурний вимір права не є другорядним щодо законодавчої техніки [104, с. 37-44]. Саме через усталені способи тлумачення, професійні звички, інституційну поведінку та суспільні очікування формально однакові норми можуть набувати різного практичного змісту.

Універсальним ціннісним ядром процесу гармонізації виступають права людини. Їх міжнародне визнання створює спільну нормативну мову, за допомогою якої різні правові системи можуть оцінювати допустимість державного втручання, рівність, людську гідність та ефективність правового захисту. Водночас універсальність прав людини не повинна перетворюватися на вимогу культурної одноманітності, оскільки демократичний правопорядок допускає різні інституційні способи реалізації спільних гарантій. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність [93, с. 94-102]. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється.

Не менш фундаментальним орієнтиром є верховенство права. Сучасний європейський підхід виходить із наявності спільного ядра, що охоплює законність, юридичну визначеність, запобігання свавіллю, рівність та доступ до незалежного правосуддя, водночас допускаючи відмінності у конкретних національних механізмах реалізації. Це підтверджує, що гармонізація не

потребує тотожності правових систем, якщо їх інституційна різноманітність залишається сумісною з фундаментальними принципами правової держави. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною [109, с. 120].

Судовий діалог є одним із найдієвіших механізмів культурного зближення правових систем. Звернення національних судів до міжнародних стандартів, практики міжнародних судових установ та порівняльних аргументів сприяє поширенню спільних підходів до тлумачення прав і принципів. Водночас авторитет зовнішньої правової позиції повинен ґрунтуватися не на механічному цитуванні, а на переконливості аргументації та її сумісності з конституційним порядком відповідної держави [52]. У цьому контексті принципового значення набуває не походження певної юридичної конструкції, а її нормативна якість, функціональна придатність та відповідність фундаментальним правам. Такий підхід дозволяє уникнути як правового ізоляціонізму, так і некритичного нормативного запозичення.

Особливе значення у європейському контексті має практика Європейського суду з прав людини. Вона створює мінімальний спільний стандарт захисту прав, але водночас використовує інструменти, які дозволяють враховувати національну специфіку, зокрема доктрину меж розсуду та аналіз європейського консенсусу. У цьому виявляється модель гармонізації, що не заперечує відмінності, але встановлює межі, за якими культурна специфіка не може виправдовувати порушення фундаментальних прав. Зазначене дає підстави стверджувати, що культурний вимір права не є другорядним щодо законодавчої техніки [122]. Саме через усталені способи тлумачення, професійні звички,

інституційну поведінку та суспільні очікування формально однакові норми можуть набувати різного практичного змісту.

Порівняльно правовий метод набуває у процесі гармонізації особливого значення. Його функція полягає не у пошуку абстрактно найкращої моделі, а у виявленні різних способів вирішення споріднених юридичних проблем, причин їх ефективності та меж можливого запозичення. Якісне порівняння повинно враховувати історію, інституційну структуру, професійну культуру та суспільні очікування, інакше воно перетворюється на поверхове зіставлення текстів. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється [108, с. 251-256].

Правова традиція при цьому не повинна сприйматися як перешкода для модернізації. Історично сформовані способи юридичного мислення, структура джерел права, роль суду та характер юридичної аргументації забезпечують спадкоємність і передбачуваність правового порядку. Завдання гармонізації полягає не у руйнуванні традиції, а у відкритті її для принципів, без яких неможлива сучасна демократія, зокрема гідності, рівності, прав людини та підконтрольності влади праву. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною [74, с. 229].

Правова освіта відіграє у цьому процесі роль довгострокового механізму культурної інтеграції. Майбутній юрист повинен знати не лише національне право, але й розуміти міжнародні стандарти, методологію порівняльного права, принципи взаємодії правових порядків та культурні передумови юридичної

аргументації. Саме освіта здатна сформувати професійну відкритість без втрати здатності критично оцінювати запозичення та захищати обґрунтовану національну специфіку [140, с. 217]. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється.

Професійна мобільність правників додатково сприяє транснаціоналізації правової культури. Спільні академічні програми, міжнародні професійні мережі, судовий діалог і транскордонна юридична практика поширюють стандарти аргументації, доброчесності та професійної відповідальності. Однак цей процес має позитивний результат лише тоді, коли запозичені професійні практики адаптуються до національного інституційного середовища, а не відтворюються формально. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування [96, с. 29-33]. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною.

Важливим каналом гармонізації є діяльність міжнародних організацій. Розроблені ними конвенції, рекомендації, принципи та механізми моніторингу формують орієнтири, навколо яких національні системи поступово зближують законодавство і практику. При цьому легітимність міжнародного стандарту посилюється тоді, коли його формування є прозорим, професійно обґрунтованим і відкритим до участі держав та громадянського суспільства. Науковий аналіз у цій площині повинен поєднувати нормативний і соціокультурний підходи. Перший встановлює зміст правового стандарту, тоді як другий дозволяє з’ясувати, яким чином він засвоюється, переосмислюється та реалізується у конкретному правовому середовищі [45, с. 423-428].

У сфері приватного права гармонізація часто відбувається швидше, ніж у публічно правовій сфері. Причиною є практична потреба учасників транскордонного обороту у передбачуваності договірних відносин, захисті власності та ефективному вирішенні спорів. Водночас навіть технічно орієнтоване зближення приватного права має культурні наслідки, оскільки змінює уявлення про добросовісність, справедливість договору та межі приватної автономії. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність [6, с. 31]. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється.

У публічному праві межі гармонізації є складнішими. Конституційна організація влади, виборчі системи, адміністративні традиції та моделі судового контролю тісно пов’язані з історичним розвитком держави. Тому тут особливо важливо гармонізувати не зовнішню форму інститутів, а стандарти законності, підзвітності, незалежності правосуддя та захисту прав. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною [24, с. 43-45].

Глобалізація прав людини водночас породжує дискусію про універсалізм і культурний релятивізм. Абсолютизація релятивізму може дозволити виправдовувати порушення прав посиланням на традицію, тоді як нечутливий універсалізм здатний ігнорувати легітимне культурне різноманіття. Продуктивною видається позиція, за якої універсальними є базові гарантії людської гідності, а способи їх інституційної реалізації можуть бути різними за умови збереження ефективності захисту. Науковий аналіз у цій площині повинен поєднувати нормативний і соціокультурний підходи. Перший встановлює зміст

правового стандарту, тоді як другий дозволяє з'ясувати, яким чином він засвоюється, переосмислюється та реалізується у конкретному правовому середовищі [93].

У цьому зв'язку правовий діалог має перевагу над нормативним нав'язуванням. Стійка зміна правової культури відбувається тоді, коли зовнішній стандарт отримує внутрішнє обґрунтування, підтримку професійної спільноти та зрозумілий зв'язок із потребами суспільства. Формальна імплементація без такого процесу створює ризик розриву між текстом закону та реальною юридичною практикою. У цьому контексті принципового значення набуває не походження певної юридичної конструкції, а її нормативна якість, функціональна придатність та відповідність фундаментальним правам. Такий підхід дозволяє уникнути як правового ізоляціонізму, так і некритичного нормативного запозичення [136, с. 35-39].

Мова права є самостійним чинником гармонізації та одночасно джерелом труднощів. Юридичні поняття формуються у конкретних доктринальних традиціях, тому їх переклад не завжди забезпечує тотожність змісту. Навіть однакові терміни можуть мати різне місце у системі джерел, аргументації та судової практики. Отже, правове зближення потребує не лише лінгвістичного перекладу, а й концептуального порівняння. Зазначене дає підстави стверджувати, що культурний вимір права не є другорядним щодо законодавчої техніки. Саме через усталені способи тлумачення, професійні звички, інституційну поведінку та суспільні очікування формально однакові норми можуть набувати різного практичного змісту.

Юридична аргументація також поступово набуває транснаціональних рис. Посилання на принцип пропорційності, правову визначеність, легітимні очікування, недискримінацію та ефективний засіб правового захисту використовуються у різних правових системах, хоча конкретні доктринальні

конструкції можуть відрізнятися [148]. Це свідчить про формування спільної мови принципів, яка не усуває національну доктрину, але робить її відкритішою для порівняльного діалогу. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється [94, с. 338].

Принцип пропорційності є показовим прикладом такого транснаціонального поширення. Його застосування дозволяє структурувати оцінку втручання у права через аналіз легітимної мети, придатності, необхідності та співмірності, хоча конкретна методика може відрізнятися. Гармонізаційний потенціал цього принципу полягає у формуванні спільної культури обґрунтування владного втручання, а не у вимозі однакової судової формули. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною.

Поряд із судовими принципами зближуються стандарти належного врядування. Прозорість, мотивованість адміністративного рішення, право бути вислуханим, запобігання конфлікту інтересів та можливість ефективного оскарження дедалі частіше сприймаються як загальні вимоги демократичного управління. Їх укорінення у національній практиці безпосередньо впливає на правову культуру, оскільки громадянин оцінює право передусім через досвід взаємодії з інституціями [38, с. 74-80]. Науковий аналіз у цій площині повинен поєднувати нормативний і соціокультурний підходи. Перший встановлює зміст правового стандарту, тоді як другий дозволяє з’ясувати, яким чином він

засвоюється, переосмислюється та реалізується у конкретному правовому середовищі.

Антикорупційні стандарти становлять ще один важливий напрям глобального правового зближення. Міжнародні механізми формують спільні підходи до запобігання конфлікту інтересів, прозорості, відповідальності та інституційної доброчесності. Проте ефективність цих стандартів залежить від внутрішньої правової культури, оскільки формальне створення органів і процедур без суспільного неприйняття корупційних практик не забезпечує стійкого результату. У цьому контексті принципового значення набуває не походження певної юридичної конструкції, а її нормативна якість, функціональна придатність та відповідність фундаментальним правам. Такий підхід дозволяє уникнути як правового ізоляціонізму, так і некритичного нормативного запозичення [103].

Глобальні технологічні виклики створюють нові сфери, у яких гармонізація стає практично неминучою. Захист персональних даних, штучний інтелект, цифрові платформи та транскордонні інформаційні потоки не можуть ефективно регулюватися виключно в межах однієї держави. Саме тут особливо виразно проявляється необхідність спільних мінімальних стандартів, які залишають державам простір для вибору конкретних механізмів реалізації. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється.

Екологічні та кліматичні виклики також демонструють обмеженість суто національного правового мислення. Наслідки екологічних рішень часто мають транскордонний характер, що стимулює розвиток міжнародних принципів відповідальності, доступу до інформації та участі громадськості. У

правокультурному вимірі це розширює уявлення про юридичну відповідальність за межі безпосередньої територіальної спільноти [3, с. 425-433]. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною.

Міграційні процеси роблять взаємодію правових культур частиною повсякденного суспільного життя. Особи з різним правовим і культурним досвідом вступають у відносини з національними інституціями, що ставить питання доступності права, недискримінації, інтеграції та поваги до різноманіття. Демократична гармонізація у цьому контексті не означає відмови держави від власного правопорядку, але вимагає забезпечення рівної гідності та зрозумілості юридичних правил для всіх адресатів [144, с. 107]. Науковий аналіз у цій площині повинен поєднувати нормативний і соціокультурний підходи. Перший встановлює зміст правового стандарту, тоді як другий дозволяє з’ясувати, яким чином він засвоюється, переосмислюється та реалізується у конкретному правовому середовищі.

Правова культура меншин є важливим тестом на якість гармонізаційних процесів. Прагнення до спільних стандартів не повинно призводити до витіснення мовної, культурної або правової специфіки груп, якщо вона сумісна з правами людини та демократичним порядком. Справжня гармонізація передбачає інтеграцію різноманіття у спільний конституційний простір, а не його примусове усунення. У цьому контексті принципового значення набуває не походження певної юридичної конструкції, а її нормативна якість, функціональна придатність та відповідність фундаментальним правам. Такий підхід дозволяє уникнути як правового ізоляціонізму, так і некритичного нормативного запозичення [118, с. 61-66].

Глобалізація одночасно створює ризик правової гомогенізації. Домінування впливових правових моделей може призводити до некритичного копіювання інститутів і поступового знецінення локального юридичного досвіду. Протидія цьому ризику не полягає у правовому ізоляціонізмі, а у розвитку здатності національної доктрини вести рівноправний порівняльний діалог і аргументовано визначати межі запозичення. Зазначене дає підстави стверджувати, що культурний вимір права не є другорядним щодо законодавчої техніки. Саме через усталені способи тлумачення, професійні звички, інституційну поведінку та суспільні очікування формально однакові норми можуть набувати різного практичного змісту.

Іншим ризиком є фрагментація глобального правового простору. Різні міжнародні режими можуть встановлювати частково відмінні стандарти, а множинність судових та квазісудових механізмів створює питання узгодженості. Правова культура професійної спільноти повинна тому включати навички системного тлумачення, пошуку сумісності та запобігання конфлікту нормативних зобов’язань. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність [69]. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється.

Не можна ігнорувати й проблему демократичної легітимності глобального нормотворення. Чим далі центр формування правила від громадянина, тим гострішим стає питання прозорості, представництва та можливості впливу на зміст рішення. Гармонізація буде стійкою лише тоді, коли міжнародні стандарти не сприйматимуться як зовнішній адміністративний примус, а матимуть зрозуміле демократичне та правове обґрунтування. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових

осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною [14, с. 357-360].

Національні парламенти зберігають ключову роль у легітимації багатьох гармонізаційних змін. Саме парламентська дискусія може пов'язати міжнародний стандарт із національними потребами, визначити спосіб його імплементації та забезпечити публічність аргументів. Зменшення гармонізації до технічного переписування нормативних положень послаблює її демократичну якість і правокультурний ефект. Науковий аналіз у цій площині повинен поєднувати нормативний і соціокультурний підходи. Перший встановлює зміст правового стандарту, тоді як другий дозволяє з'ясувати, яким чином він засвоюється, переосмислюється та реалізується у конкретному правовому середовищі [129, с. 54].

Для України проблема гармонізації правової культури має особливе значення у зв'язку з європейською інтеграцією. Зближення законодавства з європейськими стандартами повинно супроводжуватися зміною правозастосовної практики, професійної культури, юридичної освіти та суспільного ставлення до верховенства права. Лише за такого підходу нормативна адаптація перетворюється на реальну культурну інтеграцію, а не залишається формальним виконанням зовнішніх вимог. Зазначене дає підстави стверджувати, що культурний вимір права не є другорядним щодо законодавчої техніки. Саме через усталені способи тлумачення, професійні звички, інституційну поведінку та суспільні очікування формально однакові норми можуть набувати різного практичного змісту [66].

Європеїзація української правової культури не повинна розумітися як відмова від національної правової традиції. Український правовий досвід, конституційні цінності, історія державотворення та сучасні суспільні практики мають бути активною частиною процесу інтеграції. Йдеться про взаємне

співвіднесення національного досвіду зі спільними європейськими принципами та критичне оновлення тих елементів, які не відповідають демократичному правопорядку. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється.

Особливої ваги для України набуває формування спільної культури верховенства права. Інституційні реформи не можуть бути стійкими без відповідних установок суддів, публічних службовців, адвокатів, науковців та громадян. Тому гармонізація повинна включати не лише законодавчі зміни, але й освіту, професійні стандарти, доброчесність, практику мотивованих рішень та реальну нетерпимість до свавілля. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною [48].

Повоєнна відбудова України у перспективі також матиме значний гармонізаційний вимір. Відновлення інституцій, економіки та суспільної інфраструктури потребуватиме взаємодії з міжнародними партнерами, застосування спільних стандартів прозорості, підзвітності та захисту прав. Важливо, щоб зовнішня підтримка не породжувала механічного імпорту моделей, а сприяла зміцненню національної інституційної спроможності та правової суб’єктності. Науковий аналіз у цій площині повинен поєднувати нормативний і соціокультурний підходи [30, с. 100-102]. Перший встановлює зміст правового стандарту, тоді як другий дозволяє з’ясувати, яким чином він засвоюється, переосмислюється та реалізується у конкретному правовому середовищі.

Правова наука повинна виконувати не лише описову, але й критично посередницьку функцію. Її завдання полягає у виявленні змісту іноземних і міжнародних концепцій, оцінюванні їх сумісності з національною системою та розробленні способів адаптації без втрати нормативної якості. Саме доктрина здатна перетворювати зовнішнє запозичення на осмислений елемент внутрішнього правового розвитку. Зазначене дає підстави стверджувати, що культурний вимір права не є другорядним щодо законодавчої техніки. Саме через усталені способи тлумачення, професійні звички, інституційну поведінку та суспільні очікування формально однакові норми можуть набувати різного практичного змісту [90, с. 48-51].

Науковий дискурс про гармонізацію потребує уникнення двох крайнощів. Перша полягає у безумовному захопленні зовнішніми моделями, друга у романтизації національної винятковості та запереченні універсальних стандартів. Зрілий підхід ґрунтується на критичному порівнянні, доказовості та пріоритеті прав людини, а не на походженні конкретної юридичної конструкції. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється [112, с. 171].

Важливо також розмежовувати формальну, інституційну та ціннісну гармонізацію. Формальна стосується зближення нормативних текстів, інституційна охоплює подібність процедур і гарантій, а ціннісна означає реальне прийняття принципів, на яких ці правила побудовані. Найскладнішою, але водночас найважливішою є саме ціннісна гармонізація, оскільки без неї зовнішньо подібні правові інститути можуть функціонувати принципово по різному. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на

мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною.

Проблема стандартів доказування і справедливого процесу також демонструє можливість функціонального зближення. Правові системи можуть використовувати різні процесуальні конструкції, але бути сумісними за умови забезпечення рівності сторін, неупередженості суду, можливості представити позицію та отримати мотивоване рішення. Такий функціональний підхід дозволяє поважати процесуальну традицію, не знижуючи спільний рівень правового захисту [154, с. 19]. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною.

Гармонізація у сфері адміністративної юстиції має особливий правокультурний ефект. Можливість оскаржити рішення публічної адміністрації формує у громадянина переконання, що влада не є остаточним суддею власних дій. Поширення ефективного судового контролю тому змінює не лише інституційну конструкцію, а й саму модель відносин між державою та особою. Науковий аналіз у цій площині повинен поєднувати нормативний і соціокультурний підходи. Перший встановлює зміст правового стандарту, тоді як другий дозволяє з’ясувати, яким чином він засвоюється, переосмислюється та реалізується у конкретному правовому середовищі [123, с. 110-112].

Зближення стандартів юридичної визначеності також впливає на повсякденну правову культуру. Передбачуваність законодавства, обмеження зворотної дії, послідовність правозастосування та захист легітимних очікувань створюють основу для довіри до права [105, с. 214]. Якщо ці принципи стають спільним орієнтиром різних правопорядків, транскордонна взаємодія перестає

бути простором підвищеної юридичної непевності. У цьому контексті принципового значення набуває не походження певної юридичної конструкції, а її нормативна якість, функціональна придатність та відповідність фундаментальним правам. Такий підхід дозволяє уникнути як правового ізоляціонізму, так і некритичного нормативного запозичення.

Гармонізація не повинна послаблювати демократичний експеримент. Різні держави можуть випробовувати відмінні інституційні рішення у межах спільних правових принципів, а успішні практики згодом стають предметом порівняльного навчання. Збереження такого простору для правової інновації є однією з переваг гармонізації перед повною уніфікацією. Зазначене дає підстави стверджувати, що культурний вимір права не є другорядним щодо законодавчої техніки. Саме через усталені способи тлумачення, професійні звички, інституційну поведінку та суспільні очікування формально однакові норми можуть набувати різного практичного змісту [149].

Саме різноманіття може бути ресурсом розвитку глобального правового простору. Відмінні національні рішення дозволяють порівнювати наслідки, виявляти слабкі сторони домінуючих моделей та знаходити альтернативні способи забезпечення прав. Отже, збереження правового різноманіття за умови спільного ціннісного ядра має не лише культурне, але й пізнавальне значення. Важливо, що демократична природа такого зближення передбачає аргументованість і взаємність. Правова система повинна бути відкритою до зовнішнього досвіду, але зберігати здатність критично пояснити, чому певне рішення приймається, адаптується або відхиляється.

У кінцевому підсумку гармонізація є процесом взаємного обмеження і взаємного збагачення правових систем. Універсальні стандарти встановлюють межі, за якими національна специфіка не може виправдовувати свавілля, а національний досвід запобігає перетворенню універсалізму на абстрактну

одноманітність. Саме ця двосторонність дозволяє сформувати глобальний правовий простір, у якому єдність принципів співіснує з легітимною множинністю юридичних форм. Отже, реальним показником гармонізації є не статистика нормативних змін, а зміна якості правозастосування. Якщо новий стандарт не впливає на мотивування рішень, поведінку посадових осіб та спроможність громадянина захищати право, його культурна інтеграція залишається незавершеною.

Висновки до розділу 3

У межах третього розділу обґрунтовано:

1. Перспективи розвитку правової культури в умовах демократизації пов’язані з якісною трансформацією взаємодії особи, права та публічних інституцій. Визначальним напрямом цього процесу є формування активної правової суб’єктності, що передбачає усвідомлене здійснення прав, відповідальне виконання обов’язків, критичне оцінювання юридичних явищ та участь у демократичних процедурах. Правове виховання виступає важливим механізмом такої трансформації, забезпечуючи поєднання правових знань, ціннісних переконань і практичних навичок правомірної поведінки. Його результативність залежить від відповідності між проголошеними правовими принципами та реальною діяльністю державних інституцій. Відтак демократичний розвиток правової культури передбачає перехід від пасивної законослухняності до свідомої, відповідальної та суспільно активної правової поведінки.

2. Цифровізація суспільного життя формує нові умови реалізації прав людини та розвитку правової культури, актуалізуючи питання інформаційної

безпеки, захисту персональних даних, цифрової нерівності й юридичної відповідальності за використання технологій. Важливим напрямом її еволюції є формування цифрової правової компетентності, що охоплює критичне сприйняття інформації, усвідомлення правових наслідків цифрової поведінки та здатність використовувати юридичні механізми захисту. Застосування штучного інтелекту й автоматизованих систем прийняття рішень потребує забезпечення прозорості, підзвітності, людського контролю та можливості оскарження рішень, які впливають на правовий статус особи. За таких умов правова культура має поєднувати сталі цінності свободи, справедливості та людської гідності зі здатністю адаптуватися до технологічних змін.

3. Гармонізація національної правової культури є важливим напрямом її розвитку, що передбачає зближення правових цінностей, принципів і стандартів без втрати національної правової ідентичності. Її зміст полягає не в механічному запозиченні іноземних правових моделей, а в органічному поєднанні універсальних демократичних засад з особливостями національної правової традиції та інституційної практики. Для України цей процес пов’язаний з утвердженням європейських правових стандартів у законодавстві, правозастосуванні, юридичній освіті та діяльності публічної влади. Перспективна модель правової культури повинна забезпечувати єдність фундаментальних правових цінностей, збереження правового плюралізму та здатність правової системи відповідати сучасним суспільним викликам. Саме поєднання ціннісної стійкості та функціональної адаптивності створює передумови для зміцнення демократичного правопорядку й розвитку відповідальної правової поведінки.

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-правового дослідження еволюції правової культури дозволили узагальнити закономірності її розвитку, структурні особливості, інституційні чинники трансформації та перспективні напрями вдосконалення в сучасних демократичних умовах.

1. Правову культуру визначено як історично зумовлену, ціннісно структуровану й інституційно опосередковану систему правових знань, переконань, нормативних орієнтирів, моделей юридично значущої поведінки та соціальних практик, що забезпечують сприйняття, реалізацію і відтворення права в суспільстві. Обґрунтовано, що її зміст не обмежується юридичною обізнаністю чи формальним дотриманням правових приписів, а охоплює взаємопов'язані суб'єктивні та об'єктивовані прояви правового життя. Запропоновано розмежовувати структурні компоненти правової культури (когнітивний, аксіологічний, психологічно-установчий, поведінковий, інституційний і комунікативно-дискурсивний) та рівні її функціонування (особистісний, груповий, професійний, інституційний і суспільний). Їх взаємодія забезпечує перехід від засвоєння правових знань до формування внутрішньої правової мотивації та стійких моделей правомірної поведінки. Історико-філософська еволюція правової культури відображає перехід від сприйняття права як зовнішнього владного веління до його розуміння як засобу забезпечення свободи, рівності, людської гідності та взаємної відповідальності. Інтегративний характер правової культури виявляється у взаємозв'язку з правосвідомістю, правомірною поведінкою та правопорядком без ототожнення з ними. Визначальною ознакою демократичної правової культури є формування свідомої, відповідальної та активної правової суб'єктності людини, що дозволяє розглядати її як передумову й результат розвитку демократичної правової державності.

2. Встановлено, що норма права становить базовий нормативний елемент структури правової культури, через який здійснюється формалізація суспільно значущих цінностей, визначення юридично допустимих моделей поведінки та забезпечення нормативної впорядкованості суспільних відносин. Обґрунтовано, що культуроутворювальна роль правових норм визначається не лише їх формальною юридичною чинністю, а й ціннісною обґрунтованістю, змістовною справедливістю, нормативною визначеністю, доступністю та стабільністю правового регулювання. З'ясовано, що в демократичному суспільстві правові приписи набувають належного правокультурного значення за умови їх сприйняття суб'єктами права як легітимних засобів узгодження індивідуальної свободи, суспільних інтересів і меж здійснення публічної влади. Встановлено двосторонній характер взаємозв'язку між якістю нормотворчості та рівнем правової культури, за якого визначеність і передбачуваність нормативного регулювання сприяють формуванню суспільної довіри та правомірної поведінки, тоді як ціннісне сприйняття права безпосередньо впливає на результативність його реалізації. Доведено, що формальне дотримання правових приписів за відсутності їх змістовної відповідності принципам верховенства права, рівності та справедливості не забезпечує належного рівня правової культури, а вибіркове правозастосування поглиблює суперечності між юридично задекларованими цінностями та реальною правовою практикою. Відповідно, критичне осмислення нормативного змісту права крізь призму конституційних принципів і прав людини визначено не як заперечення нормативності, а як прояв зрілої демократичної правової культури.

3. Обґрунтовано, що правова культура, правосвідомість і правове виховання утворюють взаємопов'язану систему формування та відтворення правових цінностей, водночас зберігаючи відносну функціональну самостійність і відмінне призначення в механізмі правового регулювання. Правосвідомість

визначено як сферу інтелектуального, ціннісного та емоційно-психологічного освоєння правової дійсності, у межах якої формуються уявлення, оцінки, переконання та установки щодо права. Правове виховання розглянуто як цілеспрямований процес формування відповідних знань, переконань і моделей поведінки, тоді як правова культура виступає ширшим інтегративним феноменом, який охоплює не лише суб'єктивні правові орієнтації, а й результати їх практичної реалізації та інституційного відтворення. Встановлено, що характер взаємодії зазначених категорій визначає ступінь узгодженості між усвідомленням правових вимог, внутрішньою готовністю особи до їх виконання та фактичною правовою поведінкою. З'ясовано, що формування правової культури відбувається не тільки внаслідок організованого виховного впливу, а й через безпосередній досвід взаємодії людини з органами публічної влади, судами та іншими суб'єктами юридично значущих відносин. Неузгодженість проголошених правових цінностей із реальною діяльністю інституцій створює передумови для поширення правового нігілізму, формального сприйняття нормативних вимог і зниження довіри до права. Відтак системний взаємозв'язок правової культури, правосвідомості та правового виховання визначено як один із фундаментальних механізмів забезпечення ціннісної наступності, нормативної мотивації та стабільності демократичного правопорядку.

4. Встановлено, що демократичні інституції виступають не лише організаційними механізмами реалізації правових норм і забезпечення публічного управління, а й самостійними чинниками еволюції правової культури, які безпосередньо впливають на формування суспільних правових очікувань, нормативних орієнтацій та моделей взаємодії особи з державою. Парламент, судова система, органи виконавчої влади, місцеве самоврядування та інститути громадянського суспільства здійснюють правокультурний вплив через зміст і якість процедур, відкритість прийняття рішень, можливість громадянської участі,

ефективність правового захисту та реальну підзвітність носіїв владних повноважень. Обґрунтовано взаємну обумовленість інституційної довіри й розвитку демократичної правової культури, відповідно до якої суспільна довіра стимулює використання правових механізмів, а послідовне дотримання правових принципів і процедур відтворює підстави для її зміцнення. Особливого значення набуває процедурна справедливість, що передбачає неупередженість, передбачуваність, відкритість і належну обґрунтованість владних рішень незалежно від їх відповідності індивідуальним очікуванням учасників правовідносин. Визначено, що інституційна підзвітність забезпечує не лише контроль за діяльністю органів влади, а й формування правокультурної установки на обмеженість публічних повноважень правом та неприпустимість владного свавілля. Доведено, що демократичний характер правових інституцій має оцінюватися не виключно за формальним розподілом компетенції чи законодавчим закріпленням процедур, а передусім за їхньою фактичною здатністю забезпечувати права людини, ефективне оскарження рішень і рівноправну участь громадян у правовому житті. Таким чином, еволюція правової культури в демократичних умовах безпосередньо залежить від узгодженості інституційної організації держави з принципами верховенства права, справедливості та суспільної відповідальності.

5. Обґрунтовано, що державна правова політика виступає стратегічним інструментом цілеспрямованого формування нової моделі правової культури, забезпечуючи системне узгодження нормативного регулювання, інституційної діяльності та громадянської участі з фундаментальними цінностями демократичного суспільства. Встановлено, що її правокультурне призначення полягає не лише у вдосконаленні законодавства чи модернізації правозастосовних механізмів, а й у створенні передумов для внутрішнього сприйняття права як легітимного засобу забезпечення свободи, справедливості та

суспільної взаємодії. До пріоритетних напрямів віднесено підвищення якості нормотворення, передбачуваності правозастосування, зміцнення інституційної підзвітності, розвиток правової освіти та механізмів захисту прав людини. Запропоновано принцип правокультурної узгодженості, що полягає у забезпеченні відповідності між проголошеними правовими цінностями, нормативними приписами та реальною діяльністю публічної влади. Підкреслено, що результативність правової політики має оцінюватися за фактичним рівнем захищеності прав людини, дієвістю демократичного контролю та суспільною довірою до правових інституцій. Перспективним напрямом визначено перехід до людиноцентричної моделі правової політики, заснованої на активній правовій суб’єктності громадян та їхній участі у правотворенні, реалізації права й громадському контролі.

6. Визначено теоретико-правові засади правового заохочення як самостійного позитивного засобу правового впливу, спрямованого на формування та підтримку соціально корисних моделей правомірної поведінки, зміцнення доброчесності, відповідальності, соціального партнерства й добровільної правової активності. Встановлено, що на відміну від примусових механізмів правового регулювання заохочення ґрунтується на створенні додаткових мотиваційних передумов для свідомого вибору юридично значущої поведінки, яка відповідає суспільно визнаним цінностям і правовим принципам. Його функціональне призначення полягає у стимулюванні ініціативності, підтримці позитивних соціальних практик та поступовому формуванні внутрішньої нормативної мотивації, за якої дотримання права сприймається не лише як зовнішній обов'язок, а як усвідомлена ціннісна орієнтація особи. Обґрунтовано, що нормативні межі застосування правового заохочення повинні визначатися принципами юридичної визначеності, прозорості, рівності доступу, пропорційності, недискримінації та неприпустимості прихованого

маніпулювання поведінкою суб'єктів права. Встановлено, що формально позитивний характер стимулювальних заходів сам по собі не гарантує їх демократичної легітимності, оскільки дискримінаційні умови надання переваг, необґрунтоване обмеження доступу до заохочень або створення фактичного примусу до формально добровільної поведінки можуть суперечити фундаментальним правовим принципам. Правове заохочення не повинно підміняти гарантованих прав і свобод людини чи перетворювати їх реалізацію на предмет додаткового стимулювання. Доведено, що найбільша правокультурна результативність заохочувальних механізмів досягається за умови їх спрямованості на зміцнення автономної правової активності, суспільної відповідальності та стійкої внутрішньої мотивації до правомірної поведінки, а не на тимчасове пристосування до зовнішньої винагороди.

7. Розкрито сучасний зміст правового виховання як безперервного, системного та ціннісно орієнтованого процесу формування активної правової позиції громадян, розвитку правосвідомості, правомірної поведінки та здатності до відповідальної участі в демократичному правовому житті. Обґрунтовано необхідність трансформації традиційної інформаційно-репродуктивної моделі правового виховання в суб'єктотворчу, яка передбачає не лише засвоєння нормативних положень, а й формування спроможності самостійно ідентифікувати юридично значущі ситуації, аргументовано захищати власні права, оскаржувати неправомірні рішення та визнавати рівноправність інших учасників правовідносин. Встановлено, що пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, мотиваційна та практико-орієнтована функції правового виховання повинні реалізовуватися у взаємозв'язку, забезпечуючи перехід від формального знання правових приписів до усвідомленої та соціально відповідальної правової поведінки. До ефективних механізмів реалізації відповідного підходу віднесено практико-орієнтоване навчання, моделювання правових ситуацій, розвиток

навичок юридичної аргументації, залучення до публічних обговорень і демократичних процедур ухвалення рішень. Доведено, що результативність правового виховання не може визначатися виключно кількістю освітніх чи просвітницьких заходів, оскільки визначальним показником виступає здатність особи реалізовувати набуті правові компетентності у практичній діяльності. Особливе значення має інституційний вимір правового виховання, що формується через повсякденну взаємодію громадян з органами публічної влади, судами, місцевим самоврядуванням та іншими суб'єктами правового життя. З огляду на це формування активної правової позиції громадян потребує узгодження правовиховного впливу з реальною практикою функціонування демократичних інституцій, оскільки саме систематичне підтвердження правових цінностей у повсякденному житті забезпечує стійкість і відтворення демократичної правової культури.

8. Систематизовано основні виклики формування правової культури в цифровому середовищі, пов’язані з інформаційними маніпуляціями, алгоритмічною непрозорістю, порушенням приватності, цифровою нерівністю та обмеженням ефективного правового захисту. Наголошено, що цифровізація, розширюючи доступ до правової інформації, електронних послуг і громадянської участі, водночас створює нові ризики технологічної залежності особи. Обґрунтовано необхідність розмежування технічної грамотності та цифрової правової компетентності, яка охоплює усвідомлення юридичних наслідків цифрової взаємодії, захист персональних даних і здатність використовувати правові механізми оскарження. Визначено, що мінімізація цифрових ризиків потребує прозорості алгоритмічних рішень, належного людського контролю, юридичної відповідальності та недискримінаційного доступу до цифрових сервісів. Підкреслено, що визначальним критерієм розвитку правової культури в умовах цифровізації є не технологічна ефективність, а забезпечення прав

людини, збереження її правової автономії, гідності та можливості ефективного захисту своїх прав.

9. Визначено теоретико-правові засади гармонізації національних правових культур як багаторівневого процесу ціннісного, нормативного, інституційного та поведінкового зближення правових систем зі збереженням їхньої історичної самобутності. Обґрунтовано, що гармонізація не зводиться до формальної уніфікації законодавства чи механічного запозичення правових інститутів, а передбачає утвердження спільних демократичних цінностей у правосвідомості, правозастосуванні та суспільній практиці. Основними її напрямами визначено забезпечення прав людини, верховенства права, демократичної підзвітності, розвиток професійної правової культури та громадянської участі. Наголошено, що для України європейська правова інтеграція повинна поєднуватися зі збереженням національних правових традицій та якісним оновленням правозастосування, публічного управління і правової освіти.

Узагальнено, що перспективи еволюції правової культури пов’язані з удосконаленням нормотворення, зміцненням процедурної справедливості та інституційної підзвітності, розвитком правового виховання, позитивного правового стимулювання, захистом правової автономії особи в цифровому середовищі та гармонізацією з європейськими стандартами. Підкреслено, що результативність цих процесів залежить від системної взаємодії нормативних, інституційних, ціннісних і поведінкових чинників, які забезпечують перехід від формального визнання права до його практичного утвердження як основи демократичного правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманова Н. В., Дяченко О. В. Правова культура та її роль у формуванні правопорядку сучасної української держави. Нове українське право. 2022. № 1. С. 82–87.

2. Барабаш О. О. Ефективність заохочувальних норм права і правової культури у регулюванні правової політики України. Правові новели. 2024. № 22. С. 7–13.

3. Безрук О. О., Герасіна Л. М., Головко І. В. та ін. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія. За ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2016. 560 с.

4. Бородайко О.Р. Виклики й перспективи гармонізації Національних правових культур у контексті Європейської інтеграції України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2025. Випуск 3. С. 22-26. DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.4

5. Бородайко О.Р. Правова культура, свідомість і виховання: точки перетину та взаємовплив. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 14–16.

6. Бородайко О.Р. Правова політика як чинник формування сучасної моделі правової культури України. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 лютого 2025 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 30–33.

7. Бородайко О.Р. Правове заохочення як інструмент соціального партнерства в умовах глобалізованої держави. Пріоритетні напрями розвитку

юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 61–63.

8. Бородайко О.Р. Цифрова правова культура як чинник легітимації державної соціальної політики. Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 16–17 квітня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 36–39.

9. Бородайко О.Р. Цифровізація та інституційна довіра: правовий аналіз взаємозв'язку. Правові новели. 2024. №23. Том 2. С. 5-11. DOI https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.2.1

10. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2. Філософія права. Харків : Право, 2017. 1128 с.

11. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3. Загальна теорія права. Харків : Право, 2017. 952 с.

12. Герасіна Л. М., Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Калиновський Ю. Ю., Клімова Г. П., Максимов С. І., Осипова Н. П., Панов М. І., Петришин О. В., Тацій В. Я., Требін М. П. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 352 с.

13. Гетьман А. П., Герасіна Л. М., Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Калиновський Ю. Ю., Клімова Г. П. та ін. Правове виховання в сучасній Україні : монографія. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.

14. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. 1747 с.

15. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції : монографія. За заг. ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ : Редакція журналу «Право України» ; Харків : Право, 2013. 336 с.

16. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія. Харків : Майдан, 2013. 360 с.

17. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.

18. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків : Право, 2008. 288 с.

19. Клімова Г. П. Правове виховання громадян України в сучасних умовах. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2009. Вип. 1. С. 108–114.

20. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1–2. С. 30–63.

21. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. 2010. № 4. С. 10–21.

22. Козюбра М. І. Практична філософія права : монографія. Київ : Дух і Літера, 2024. 496 с.

23. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

24. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 42–46.

25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

26. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

27. Концепція розвитку електронної демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від

08.11.2017 № 797-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text.

28. Концепція розвитку цифрових компетентностей : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text.

29. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.

30. Луценко І. Правове стимулювання та правовий стимул як взаємопов'язані категорії. Право України. 2008. № 11. С. 97–102.

31. Макаренко Л. О. Правова культура: теоретико-методологічні основи дослідження : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2019. 576 с.

32. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибрані праці. Харків : Право, 2010. 336 с.

33. Мельниченко А. А., Дергачов Є. В. Роль правової освіти у формуванні правової свідомості суспільства: філософсько-педагогічна рефлексія. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 16. С. 73–77.

34. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.

35. Національна правова система в умовах глобалізації: чинники реформування та оновлення : науково-аналітична доповідь. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. 108 с.

36. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : затв. Указом Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text.

37. Національна стратегія у сфері прав людини : затв. Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text.

38. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 132 с.

39. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

40. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія. Київ : Юридична думка, 2008. 320 с.

41. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2015. 368 с.

42. Погребняк С. П. Основоположні принципи права: змістовна характеристика : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

43. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2014. № 782. С. 123–128.

44. Право і прогрес: запити громадянського суспільства : монографія. За заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Наукова думка, 2020. 368 с.

45. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. 728 с.

46. Правові системи сучасності : навч. посіб. За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2012. 492 с.

47. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

48. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text.

49. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.

50. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text.

51. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

52. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text.

53. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.

54. Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 29. Ст. 234.

55. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 400.

56. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text.

57. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

58. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text.

59. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481.

60. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text.

61. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.

62. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text.

63. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text.

64. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

65. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text.

66. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380.

67. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text.

68. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text.

69. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text.

70. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної

енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text.

71. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text.

72. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

73. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text.

74. Проць О. Збереження самобутності національної правової культури в умовах євроінтеграції та глобалізації. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 229–232.

75. Пунько О. В. Правове виховання як основний чинник формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 27. Т. 1. С. 42–46.

76. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів : Край, 2008. 224 с.

77. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.

78. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид. Київ : Алерта, 2016. 528 с.

79. Стратегія інформаційної безпеки : затв. Указом Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text.

80. Стратегія кібербезпеки України : затв. Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text.

81. Сунєгін С. О. Основоположні принципи права: загальна характеристика та деякі аспекти реалізації. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 275–279.

82. Федосєєва С. В. Поняття, ознаки та структура механізму правового виховання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11, т. 1. С. 62–64.

83. Фрідман Л. М. Legal Culture and Social Development. Law & Society Review. 1969. Vol. 4, No. 1. P. 29–44. DOI: https://doi.org/10.2307/3052760.

84. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права : підручник. За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

85. Цуркан-Сайфуліна Ю. В., Барабаш О. О. Оцінка ефективності правового регулювання через призму заохочувальних правових норм та правової культури. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2024. Т. 35 (74), № 1. С. 191–195. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/33.

86. Шай Р. Я. Правова культура як умова культивування принципу верховенства права в українському суспільстві. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 317–320.

87. Яковюк І. В. Генезис правової культури об’єднаної Європи. Право України. 2008. № 11. С. 114–120.

88. Яковюк І. В. Права людини в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 1 (56). С. 55–64.

89. Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2007. Вип. 13. С. 3–16.

90. Яковюк І. В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи. Вісник Академії правових наук України. 2008. № 1 (52). С. 43–56.

91. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків : Право, 2013. 760 с.

92. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. Oxford : Oxford University Press, 2002. 462 p.

93. Alexy R. The Argument from Injustice: A Reply to Legal Positivism. Oxford : Clarendon Press, 2002. 166 p.

94. Alieksieieva I. M. Legal Consciousness and Legal Culture in the Context of Legal Education of Future Pharmacists. Current Issues in Pharmacy and Medicine: Science and Practice. 2017. No. 3. P. 335-341. DOI: https://doi.org/10.14739/2409-2932.2017.3.113622.

95. Bierbrauer G. Toward an Understanding of Legal Culture: Variations in Individualism and Collectivism between Kurds, Lebanese, and Germans. Law & Society Review. 1994. Vol. 28, No. 2. P. 243–264. DOI: https://doi.org/10.2307/3054146.

96. Borodaiko, Olesia. Legal education as a response to changing social orientations: challenges of globalization. Entrepreneurship, Economy and Law. 2024. № 3. pp. 29-33. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.13

97. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 391–407.

98. Cotterrell R. Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory. Aldershot : Ashgate, 2006. 208 p.

99. Council of Europe. Digital Citizenship Education Handbook. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2019.

100. Council of Europe. Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. CETS No. 225. Strasbourg, 2024.

101. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1. Context, Concepts and Model. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018.

102. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 2. Descriptors of Competences for Democratic Culture. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018.

103. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 3. Guidance for Implementation. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018.

104. Delmas-Marty M. Ordering Pluralism: A Conceptual Framework for Understanding the Transnational Legal World. Oxford : Hart Publishing, 2009. 175 p.

105. Dworkin R. Law’s Empire. Cambridge : Harvard University Press, 1986. 470 p.

106. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge : Harvard University Press, 1977. 371 p.

107. European Commission for Democracy through Law. Rule of Law Checklist. Strasbourg : Council of Europe, 2016.

108. Ewick P., Silbey S. S. The Common Place of Law: Stories from Everyday Life. Chicago : University of Chicago Press, 1998. 336 p. ISBN 978-0-226-22744-3. DOI: https://doi.org/10.7208/chicago/9780226212708.001.0001.

109. Friedman L. M. Is There a Modern Legal Culture? Ratio Juris. 1994. Vol. 7, No. 2. P. 117–131. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.1994.tb00172.x.

110. Friedman L. M. Law, Lawyers, and Popular Culture. Yale Law Journal. 1989. Vol. 98. No. 8. P. 1579–1606.

111. Friedman L. M. The Legal System: A Social Science Perspective. New York : Russell Sage Foundation, 1975. 338 p.

112. Friedman L. M. The Republic of Choice: Law, Authority, and Culture. Cambridge : Harvard University Press, 1990. 240 p.

113. Gavrilova Y. A., Bokov Y. A. Mechanism of Legal Culture Formation among Digital Citizens. RUDN Journal of Law. 2025. Vol. 29, No. 4. P. 962–980. DOI: https://doi.org/10.22363/2313-2337-2025-29-4-962-980.

114. Griffiths J. What Is Legal Pluralism? Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law. 1986. Vol. 18. No. 24. P. 1–55.

115. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge : MIT Press, 1996. 631 p.

116. Hart H. L. A. The Concept of Law. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 400 p.

117. Koch C. H. Jr. Envisioning a Global Legal Culture. Michigan Journal of International Law. 2003. Vol. 25. P. 1–76.

118. Legrand P. European Legal Systems Are Not Converging. International and Comparative Law Quarterly. 1996. Vol. 45. No. 1. P. 52–81.

119. Lessig L. Code: Version 2.0. New York : Basic Books, 2006. 410 p.

120. Lessig L. The Law of the Horse: What Cyberlaw Might Teach. Harvard Law Review. 1999. Vol. 113. No. 2. P. 501–549.

121. Lomaka V. European Integration as a Driving Force for the Development of Ukraine’s Legal Culture and the Modernization of its Legal System. Theory and

Practice of Jurisprudence. 2025. Vol. 2, No. 28. DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2025.28.346894.

122. Lomaka V. Europeanization of Legal Culture: an Exploratory Essay. Problems of Legality. 2023. No. 160. P. 192–211. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.160.273873.

123. Lomaka V. Legal Culture of Society in the Context of European Integration. Problems of Legality. 2022. No. 159. P. 105–128. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.159.268418.

124. Lomaka V. Legal Integration of Ukraine into a United Europe and its Impact on the Legal Culture of the Legislator. Theory and Practice of Jurisprudence. 2025. Vol. 1, No. 27. P. 128–144. DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2025.27.333395.

125. MacCormick N. Institutions of Law: An Essay in Legal Theory. Oxford : Oxford University Press, 2007. 317 p.

126. MacCormick N. Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth. Oxford : Oxford University Press, 1999. 210 p.

127. Merry S. E. Legal Pluralism. Law and Society Review. 1988. Vol. 22. No. 5. P. 869–896.

128. Merry S. E. What Is Legal Culture? An Anthropological Perspective. Journal of Comparative Law. 2010. Vol. 5, No. 2. P. 40–58.

129. Nelken D. Comparative Legal Research and Legal Culture: Facts, Approaches, and Values. Annual Review of Law and Social Science. 2016. Vol. 12. P. 45–62. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-110615-084950.

130. Nelken D. Rethinking Legal Culture. In: Law and Sociology / ed. M. Freeman. Oxford : Oxford University Press, 2006. P. 200–224. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199282548.003.0012.

131. Nelken D. Thinking About Legal Culture. Asian Journal of Law and Society. 2014. Vol. 1, No. 2. P. 255–274. DOI: https://doi.org/10.1017/als.2014.15.

132. Nelken D. Using Legal Culture. London : Wildy, Simmonds & Hill, 2012. 372 p.

133. Nussbaum M. C. Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities. Princeton : Princeton University Press, 2010. 158 p.

134. Rawls J. A Theory of Justice. Revised ed. Cambridge : Harvard University Press, 1999. 538 p.

135. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data. Official Journal of the European Union. 2016. L 119. P. 1–88.

136. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services. Official Journal of the European Union. 2022. L 277. P. 1–102.

137. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. Official Journal of the European Union. 2024. L 2024/1689.

138. Reidenberg J. R. Lex Informatica: The Formulation of Information Policy Rules through Technology. Texas Law Review. 1998. Vol. 76. P. 553–593.

139. Sassen S. Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages. Princeton : Princeton University Press, 2006. 493 p.

140. Sen A. The Idea of Justice. Cambridge : Harvard University Press, 2009. 468 p.

141. Sholehudin D. S. Digital Legal Culture: Developing the Concept of Legal Culture in the Era of Social Media from a Sociological Law Perspective. Education of Law Journal. 2025. Vol. 1, No. 1. P. 43–54. DOI: https://doi.org/10.21831/edulaw.v1i1.1577

142. Silbey S. S. After Legal Consciousness. Annual Review of Law and Social Science. 2005. Vol. 1. P. 323–368. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.lawsocsci.1.041604.115938.

143. Sunstein C. R. Republic.com 2.0. Princeton : Princeton University Press, 2007. 272 p.

144. Tamanaha B. Z. A General Jurisprudence of Law and Society. Oxford : Oxford University Press, 2001. 280 p.

145. Tamanaha B. Z. On the Rule of Law: History, Politics, Theory. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 180 p.

146. Ternavska V. Law-Education Policy of Ukraine (Constitutional and Legal Aspect). New Ukrainian Law. 2022. No. 1. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.19.

147. Teubner G. Global Bukowina: Legal Pluralism in the World Society. Global Law Without a State. Aldershot : Dartmouth, 1997. P. 3–28.

148. Tomyuk O., Shutaleva A., Dyachkova M., Smolina N., Novgorodtseva A. Legal Culture and Human Rights System in the Era of Globalization. In: Proceedings of the International Conference on Humanities and Social Sciences. 2019. DOI: https://doi.org/10.2991/hssnpp-19.2019.27.

149. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris : UNESCO, 2015.

150. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris : UNESCO, 2021.

151. Van Hoecke M. European Legal Cultures in a Context of Globalisation. In: Gizbert-Studnicki T., Stelmach J. (eds.). Law and Legal Cultures in the 21st Century: 23rd IVR World Congress, August 1–6, 2007, Cracow, Poland: Diversity and Unity: Plenary Lectures. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer Polska, 2007. P. 81–99.

152. Varava I. Legal Awareness as a Key of Forming a Law Culture. Scientific Works of Kyiv Aviation Institute. Series Law Journal «Air and Space Law». 2022. No. 2 (63). P. 30–34. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16706.

153. Watson A. Legal Change: Sources of Law and Legal Culture. University of Pennsylvania Law Review. 1983. Vol. 131, No. 5. P. 1121–1157. DOI: https://doi.org/10.2307/3311936.

154. Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. 2nd ed. Athens : University of Georgia Press, 1993. 121 p.

155. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.

156. Zweigert K., Kötz H. An Introduction to Comparative Law. 3rd ed. Oxford : Clarendon Press, 1998. 714 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
перший проректор
ЗВО «Університет Короля Данила»
доктор архітектури, професор
Михайло КОСЬМІЙ

_____
«__» _____ 2026 р.

АКТ
впровадження результатів дисертації зі спеціальності 081 «Право»
на здобуття ступеня доктора філософії
Бородайко Олесі Ростиславівни
на тему: «ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ УМОВАХ»
у навчальний процес Університету Короля Данила

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького , кандидата соціологічних наук, доцента, Пташник О.І.; членів комісії: доктора юридичних наук, професора Зварича Р.В., доктора юридичних наук, професора Криховецького І.З., склала цей акт про те, що наукові публікації за результатами дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право Бородайко Олесі Ростиславівни на тему: «Еволюція правової культури в сучасних демократичних умовах» використовуються у навчальному процесі Університету Короля Данила при викладанні курсів «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права».

Теоретичні й практичні аспекти дослідження висвітлені у наукових фахових виданнях України та у доповідях, тезах на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема:

Список публікацій здобувача
в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1.Бородайко О.Р. Виклики й перспективи гармонізації Національних правових культур у контексті Європейської інтеграції України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2025. Випуск 3. С. 22-26. DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.4

2. Borodaiko, Olesia. Legal education as a response to the transformation of social orientations: challenges of globalization. Entrepreneurship, Economy and Law. 2024. № 3.pp. 74-79. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.13

3. Бородайко О.Р. Цифровізація та інституційна довіра: правовий аналіз взаємозв'язку. Правові новели. 2024. №23. Том 2. С. 5-11. DOI https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.2.1

4. Бородайко О. Р. Цифровий простір як нове середовище формування правової культури: загрози, можливості та механізми правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 11. С. 569–571. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/126

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бородайко О.Р. Правова політика як чинник формування сучасної моделі правової культури України. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 лютого 2025 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 30–33.

2. Бородайко О.Р. Правове заохочення як інструмент соціального партнерства в умовах глобалізованої держави. Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 61–63.

3. Бородайко О.Р. Правова культура, свідомість і виховання: точки перетину та взаємовплив. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 14–16.

4. Бородайко О.Р. Цифрова правова культура як чинник легітимації державної соціальної політики. Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 16–17 квітня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 36–39.

Голова комісії: **к.соц.н. Пташник О.І.**
Члени комісії: **д.ю.н., проф. Зварич Р.В.**
д.ю.н., проф. Криховецький І.З.

УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
KING DANYLO UNIVERSITY

ДОДАТОК Б

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35. тел. +38(0342)77-18-45, 068 755 7575, 099 755 7575
35 Konovaltsia St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine, tel. +38(0342)77-18-45, 068 755 7575, 099 755 7575
e-mail: university@ukd.edu.ua. Офіційна сторінка - ukd.edu.ua

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ АКАДЕМІКА ІВАНА ЛУЦЬКОГО

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» Бородайко Олесі Ростиславівни

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що результати дисертаційного дослідження Бородайко Олесі Ростиславівни на тему: «Еволюція правової культури в сучасних демократичних умовах» спрямовані на вдосконалення теоретико-правових засад формування та еволюції правової культури в умовах розвитку демократичного суспільства, удосконалення механізмів підвищення правосвідомості та правової активності громадян, зміцнення демократичних цінностей, принципів верховенства права та правопорядку і використовуються Інститутом у науково-дослідній і експертно-аналітичній роботі при виконанні наукових програм розвитку Університету Короля Данила, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, а також підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроєктів у зазначеній сфері.

04.09.2026

Директор науково-дослідного інституту імені Академіка Івана Луцького
доктор юридичних наук, професор **РОМАН ЛУЦЬКИЙ**